

Golfia ja kulttuuria aidatussa paratiisissa – ekspatriaattien elämäntapaa etsimässä

Saara Susanna Myllymäki

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Sosiologia

Pro gradu -tutkielma

Lokakuu 2012

Esipuhe

Kiinnostus tutkimusaiheeseeni heräsi jo ollessani pikkulapsi ja vieraillessani isovanhempieni luona. He palasivat pitkiltä ulkomaankomennuksilta lopullisesti Suomeen kun olin 4-vuotias. Eksoottiset esineet, tarinat ja lukuisat valokuvat paljastivat jotain elämänmuodosta, joka ei vaikuttanut tutulta, muttei täysin vieraaltakaan. Lopullinen kimmoke aiheeseen oli isoisäni elämäkerran lukeminen. Kansainvälisyys on ollut keskeinen mielenkiinnon kohteeni nuoresta asti. Kirjoitin kandidaatintutkielmani Eurooppaan muuttaneista huippuosaaajista ja nyt käänsin linssin toiseen suuntaan; aiheenani ovat muualle komennustyöhön lähteneet suomalaiset.

Pro gradu -tutkielmani on pitkän työn tulos, johon hain jatkuvasti uutta suuntaa pyrkien parantamaan sitä viimeiseen asti. Haluan tässä kiittää ohjaajaani Lena Närettä, joka kannusti ja auttoi minua. Hän myös muisti aina välillä huhuilla perääni, jos minusta ei kuulunut hetkeen mitään. Graduseminaarin vetäjää Ilpo Heléniä kiitän innostavasta asenteesta ja opiskelijoiden motivoinnista. Kiitos kuuluu myös kanssaseminaarilaisille heidän arvokkaasta palautteestaan ja Marianna Kellokoskelle, jonka kanssa kävin jatkuvasti graduihimme liittyviä keskusteluja työprosessin aikana. Myös Teemu Parkkisen tuki ja apu kirjoitusprosessin aikana oli huomattavaa. Näiden henkilöiden lisäksi pro gradu -tutkielmani etenemistä vauhditti merkittävästi Helsingin yliopiston myöntämä Gradut valmiiksi! -stipendijakso Lammin biologisella asemalla.

Haluan omistaa tämän työn rakkaille isovanhemmilleni, jotka ovat tukeneet minua koko elämäni ajan niin henkisesti kuin aineellisestikin.

Helsingissä 7.10.2012,

Saara Myllymäki

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto –
Fakultet/Sektion -Faculty
Valtiotieteellinen tiedekunta

Laitos – Institution – Department
Sosiaalitieteiden laitos

Tekijä – Författare – Author
Saara Susanna Myllymäki

Työn nimi – Arbetets titel – Title
Golfia ja kultuuria aidatussa paratiisissa – ekspatriaattien elämäntapaa etsimässä

Oppiaine – Läroämne – Subject
Sosiologia

Työn laji –
Arbetets art –
Level
Pro gradu -
tutkielma

Aika – Datum – Month and
year
Lokakuu 2012

Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages
105 sivua ja liitteet

Tiivistelmä – Referat – Abstrac5

Globalisaation johdosta työelämän kansainvälisyys on jatkuvasti lisääntynyt ja ulkomaantyöjaksoista on tullut tärkeä osa yritysten liiketoimintaa. Suomalaisia komennustyöntekijöitä, ekspatriaatteja, on lähtenyt arvioiden mukaan maailmalle kymmeniä tuhansia. Vaikka maastamuuttoa on tutkittu paljon, on komennustyön tutkimusta yhteiskuntatieteissä tehty Suomessa kuitenkin todella vähän. Tässä tutkielmassa tarkastellaan komennuksilla muotoutuvaa elämäntapaa Suomeen palanneiden ekspatriaattien haastattelujen avulla. Työn tavoitteena laajentaa yhteiskuntatieteellistä ymmärrystä ekspatriaateista ja heidän perheidensä elämäntavasta komennusvuosien aikana.

Tutkielman aineisto koostuu kymmenestä henkilöhaastattelusta. Haastateltaviksi valikoitui viisi ulkomaankomennuksilla ollutta pariskuntaa, joiden pääasiallinen komennuskokemus on vuosien 1978 -1993 väliltä. Kerättyä haastatteluaineistoa on lähestytty teemoittelemalla sitä valittujen teoreettisten käsitteiden pohjalta. Päälimmäisenä teoreettisena työkaluna on elämäntavan käsite, jonka syventämiseksi on otettu Pierre Bourdieun habituksen käsite sekä taloudellisen, kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman käsitteet. Teoreettisen viitekehyksen kautta valittujen teemojen pohjalta on koostettu analyysiluvut, jotka etenevät kronologisesti komennuksille lähdöstä paluuta kohti.

Ekspatriaattien elämäntapa kohdemaassa eroaa sekä Suomessa eletystä että kohdemaan elämäntavasta. Suurimmalle osalle elämään tulee lisää luksusta ja eliitin harrastuksia, jotka ovat hintavia ja joiden harrastaminen ei välttämättä Suomessa ole mahdollista. Tämän lisäksi ekspatriaattien elintaso kohdemaassa on verrattain korkea, minkä johdosta usein on varaa pitää palveluskuntaa kotona ja matkustella paljon. Tärkeiksi tuloksiksi nousevat myös komennustyössä olevien miesten ja puolisoitten roolien erilaisuus. Tutkimuskysymyksiin vastaamisen lisäksi työssä todetaan ekspatriaattielämäntavan muotoutuvan rakenteellisesti hyvin samankaltaiseksi riippumatta ekspatriaattien kohdemaasta. Vertailussa aikaisempaan ekspatriaattitutkimukseen todetaan myös elämäntavan samankaltaisuus näissä esitetyn elämäntavan kanssa, mikä viittaa ekspatriaattiyhteisön elämäntavan universaaliuteen.

Komennustyö vaikuttaa tuhansiin suomalaisiin ja näiden perheisiin. Laaja-alainen kulttuuria, työtä ja perhettä yhdistävä analyysi tuo uuden näkökulman suomalaisten ekspatriaattien elämään. Komennustyö on yrityksille kallis sijoitus ja tästä komennustyössä muotoutuvan elämäntavan analyysistä voi olla hyötyä myös ekspatriaattien sopeutumista tutkiville liiketaloustieteilijöille.

Avainsanat – Nyckelord – Keywords

Ekspatriaatti, työkomennus, elämäntapa, habitus, pääomat

Sisällysluettelo

1 Johdanto	6
1.1 Ekspatriaattit — keitä he ovat?	7
2 Aiempi tutkimus ja teoreettinen viitekehys	13
2.1 Aiempi ekspatriaattitutkimus	14
2.2 Elämäntapa yläkategoriana	17
2.3 Ekspatriaatin habitus ja pääomat	20
2.4 Sukupuoli	23
2.5 'Rotu', kansalaisuus ja nationalismi	24
2.6 Kolonialismi taustalla	26
2.7 Tutkimuskysymykset	28
3 Ekspatriaattien jäljillä	30
3.1 Aineiston esittely	32
3.2 Eettiset kysymykset	35
3.3 Analyysimenetelmät	36
4 Lähtöpäätöksiä ja sopeutumista	38
4.1 "Päätimme sitten lähteä katsomaan maailmaa" – miten toimijuus syntyy?	38
4.2 "Enemmän oli intoa kuin tietoa" – pääomat lähdön hetkellä	40
4.3 "Miehen mukana, vanavedessä liu'uin" – sopeutuminen ja roolien muutos	43
4.4 Kohti elämäntavan muotoutumista	49
5 Aidattu paratiisi – ekspatriaattien elämäntapa	51
5.1 Kodit ja materiaallinen kulttuuri	51
5.2 Ekspatriaattien yhteisö ja sosiaalinen pääoma	54
5.3 Kuluttaminen ja habitus	58
5.4 Eksotismi ja 'rodut' ekspatriaatin elämässä	64
5.5 Vaikeuksia ja kahinoita	68
5.6 Kotiapulaiset ja luokka-asema	71
5.7 Lapset ja perhekupla sosiaalisena yhteisönä	74
5.8 Pääomat ja elämäntapa komennusten aikana	77
6 Paluu Suomeen	79
6.1 Kolme vesiputousta – kokemukset ja karttuneet pääomat	80
6.2 "Suomeen, Suomeen oli aina halu!" – vahva nationalismi	82
6.3 Matkailijan tavaraa	85

7 Johtopäätökset.....	88
7.1 Tutkimutulokset	89
7.2 Komennustyön tulevaisuus ja tutkimustarpeet.....	98
8 Lähteet.....	100
Liitteet	

1 Johdanto

Globalisaation myötä monet yritykset ovat irtautuneet kotimaistaan ja laajentuneet toimimaan ympäri maailman. Tämä irtautuminen edellyttää myös työntekijöiden liikkuvuutta ja usein liikkuvuus tarkoittaa työntekijöille väliaikaista muuttamista pois kotimaastaan ulkomaan työkomennuksen muodossa. Komennukselle lähtevät työntekijät eli ekspatriaatit ovat globalisaation toimijoita. He ovat inhimillinen puoli yritysten kansainvälistymisessä. Pro gradu -tutkielmani tavoitteena on laajentaa yhteiskuntatieteellistä ymmärrystä ekspatriaateista ja heidän perheidensä elämäntavasta komennusvuosien aikana.

Aion tässä työssä tutkia sitä, millaisena 1980-luvulla ekspatriaatteina olleiden elämäntapa näyttäytyy heidän puheessaan, miten he kuvaavat sen eronneen elämäntavastaan Suomessa sekä kohdemaiden väestön elämäntavasta ja miten paluu Suomeen sujui. Tämän aikakauden suomalaisista ekspatriaateista ei löydy aiempaa yhteiskuntatieteellistä tutkimusta. Olen tarttunut juuri 1980-luvulla ulkomailla olleisiin, sillä tuolloin ulkomaankomennukset yleistyivät. Ekspatriaattipaketit, eli ne kompensatiot ja korvaukset joita komennusperheet saivat, olivat anteliaita ja perheet lähtivät komennuksille yhdessä. Tuolloin monien yritysten kansainvälistyminen oli vasta aluillaan ja komennustyön konsepti kehitymässä.

Tutkimuksen tekemistä 80-luvun ekspatriaateista perustelen myös sillä, että tuolloin ulkomailla olleet ovat palanneet Suomeen jo hyvän aikaa sitten ja he voivat peilata kokemustaan nykyisyydestä käsin. Rajauksen etuna on, että itse ekspatriaatilla puolison lisäksi on aikaa vastata kysymyksiin, toisin kuin komennusten aikana kiireisen työn lomassa. Viimeisenä, muttei vähäisimpänä syynä lienee se, että oma kiinnostukseni aiheeseen sai kimmokkeen isovanhempieni kertomuksista heidän ulkomaankomennuksistaan tältä ajanjaksolta. Muistan lapsena istuneeni heidän vitriininsä edessä katsellen ulkomailta tuotua kolmen viisaan apinan patsasta, kuunnellen heidän kokemuksiaan ja pohtien eksoottisen kuuloista elämää kaukaisissa

maissa. Ajatus suomalaisista komennuksilla jäi mieleeni ja nyt päätin lähestyä aihetta gradussani.

Ekspatriaattien elämäntapaa tai elämismaailmaa ei ole juurikaan käsitelty kotimaisen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen piirissä. Annika Oksasen väitöskirjassa aihetta sivutaan sopeutumisesta puhuttaessa, mutta se jää sivujuonteeksi teoksen keskittyessä naisten rooleihin. Tutkimus 1980-luvun ekspatriaateista on tärkeä ja tarpeellinen, sillä se auttaa ymmärtämään 80-luvun komennustyön arkea sekä silloista yritysten kansainvälistymisen tilannetta, työkomennusten historiaa ja ekspatriaattien elämäntapaa. Voidaan sanoa, että omat tutkittavani kuuluvat eräänlaiseen suomalaisten komennustyöntekijöiden pioneerien joukkoon. Käsillä oleva aihe on kiinnostava sekä yhteiskuntatieteellisesti, liiketaloustieteellisesti että historiallisesti.

Työ etenee johdantoluvun ekspatriaattien esittelyn jälkeen seuraavanlaisesti; Luku kaksi käsittelee tutkimuksen taustaa aiemman tutkimuksen kautta, avaa tutkimuksessa käyttämiäni teoreettisia käsitteitä ja tuo tutkimuskysymykset tarkemmin esille. Luvussa kolme esittelen tarkemmin käyttämäni aineiston sekä tutkimusmenetelmät ja pohdin tutkimusetiikkaa. Luvussa neljä siirryn varsinaiseen aineiston analyysiin, joka rakentuu teoreettisten käsitteiden avulla aineistosta nostamieni teemojen ympärille.

Analyysiluvut etenevät kronologisesti lähdöstä komennuskokemuksien kautta kohti paluuta. Viides luku on tutkielman pääluku ja se keskittyy nimenomaan komennusajan elämäntavan tutkimiselle. Kuudes luku kertoo paluusta Suomeen ja komennuksien vaikutuksesta ekspatriaatteihin. Seitsemäs luku on varattu tulosten esittelyyn, niiden peilaamiseen aiempaa tutkimusta vasten sekä ilmiön tulevaisuuden pohdintaan.

1.1 Ekspatriaatit — keitä he ovat?

Esitellessäni tutkimusaiheittani tuttavilleni saan usein vieroksuvia katseita. Monelle termi ekspatriaatti on tuntematon, eikä selventävä sana komennustyöläinen juuri avaa asiaa. Sanakirjatermein ekspatriaatti on kotimaansa ulkopuolella toimiva, ulkomailla työskentelevä tai opiskeleva henkilö. (Nurmi ym. 2004, 99.) Se esiintyy joskus virheellisessä asussa "ekspatriootti", koska se on saatettu sekoittaa sanaan "patriootti".

Arkikielessä sitä voidaan käyttää lyhentyneenä "ekspatti" tai englannin mukaisesti "expat". Sana pohjautuu latinankielen sanoihin *ex* (poissa jostakin, entinen) ja *patria* (isänmaa). (<http://www.etymonline.com>.) Termi vakiintui alun perin koskemaan länsimaalaisia, jotka asuivat muissa kuin länsimaiksi tulkituissa kulttuureissa. Liiketaloustieteessä se on vakiintunut tarkoittamaan nimenomaan yrityksen ulkomaille lähettämää työntekijää. (Hellsten 2009, 25.)

Suomalaiset yritykset lähettävät työntekijöitään ulkomaille usein esimerkiksi koulutus-, hallinto- ja asiantuntijatehtäviin kontrolloimaan töiden sujumista tai koordinoimaan tärkeitä toimintoja. Tarve lähettää työntekijöitä ulkomaankomennukselle voi muodostua esimerkiksi yritysoston yhteydessä, kun halutaan lähettää joku kontrolloimaan ostetun yrityksen toimintoja tai johtamaan yrityskaupan haltuunotto- eli integraatiovaihetta. (Hellsten 2009, 18 – 19.) Yrityksen kautta tapahtuva komennus saattaa liittyä myös tehtaan rakennukseen tai kehitysyhteistyön projekteihin. Hyväksi ja päteväksi havaittua ekspatriaattia pyydetään usein uudestaan lähtemään komennukselle. Yleensä hän on itsekin viihtynyt komennuksella, tai voi kokea ekspatriaattielämän sopivan itselleen. (Sinkkonen, 2009, 173.)

Merkittävä osa ulkomailta työskentelevistä suomalaisista on komennuksella olevia työntekijöitä. He ovat hyvin koulutettuja asiantuntijoita, jotka työskentelevät asemamaassaan yrityksensä, sen ulkomaisen tytäryrityksen tai kansainvälisen järjestön palveluksessa yleensä tietyn määräajan. Varsinkin pidemmille 2-3 vuoden komennuksille mukaan muuttaa yleensä koko perhe. (Alanko&Rousku, 1998, 57.) Ekspatriaatit edistävät globalisaatiota jokapäiväisessä elämässään. Siinä kehityskulussa, jossa tavarat, pääomat, informaatio ja palvelut liikkuvat yhä vilkkaammin yli rajojen, ovat ekspatriaatit tarinan inhimillinen puoli. (Helsingin Sanomat 3.1.2010.)

Koska tilapäisistä ulkomaille muutoista ei pidetä kirjaa, ei myöskään ekspatriaattien määrästä ole tilastotietoa. Kuitenkin esimerkiksi vuoden 2002 lopulla AKAVA:n liittojen jäseniä oli ulkomailta yhteensä 5100. Voidaan olettaa, että kun lähtijän perheenjäsenet, sukulaiset, ystävät ja naapurit otetaan lukuun, ilmiö koskettaa jatkuvasti tavalla tai toisella kymmeniä tuhansia suomalaisia. (Oksanen, 2007, 12.). Suomalaisten ekspatriaattien Expatrium- lehden päätoimittajan Anna Iskanen mukaan

työkomennukselle vuosien mittaan lähetettyjä suomalaisia on jo 20 000-30 000 (Helsingin Sanomat 3.1.2010).

Lukuisien lähteiden mukaan ekspatriaatit on syytä laskea omaksi ryhmäkseen, eikä tutkia heitä samassa nipussa omasta aloitteestaan ulkomaille lähteneiden työntekijöiden kanssa. Kyse on nimenomaan *komennuksesta*, jossa työnantaja käyttää valtaansa lähettävänä organisaationa. Toki ekspatriaatit ovat vapaaehtoisia, mutta kieltäytyminen komennuksesta saattaa merkitä ylenemismahdollisuuksien sulkeutumista ja antaa negatiivista palautetta työnantajalle. Tekniikan akateemisten liiton kyselyssä on selvinnyt, että myös ulkomailla työskennelleiden parissa ulkomaille lähetetyn ja ulkomaille itse hakeutuneen työntekijän eroja pidetään niin suurina, että ne tulisi kyselyjen laadinnassa ottaa huomioon. (Oksanen, 2007, 13). Termiin ekspatriaatti liittyy ulkomailla asuvien keskuudessa myös negatiivisia konnotaatioita. Anne-Meike Fechterin (2007, 8) mukaan monet muut ulkomaalaiset (kuten taitelijat, opettajat ja avustustyöntekijät) yhdistävät termin ekspatriaatti luksus- elämäntyyliin, kielitaidon puutteeseen, ylimielisyyteen, välinpitämättömyyteen ja mahdollisesti rasistiseen asenteeseen. Erik Cohenin (1977, 45-47) mukaan ekspatriaatit muuttavat maahan väliaikaisesti, heidän statuksensa kohdemaassa on verrattain korkea ja suhteet kohdemaan kansalaisiin valikoivat; He seurustelevat lähinnä eliitin tai valikoituneiden työtoveriensa kanssa ja paikallisen yhteisön asenne heitä kohtaan on ristiriitainen.

Tässä tutkimuksessa käytän termiä ekspatriaatti siinä merkityksessä kuin se liiketaloustieteessä määritellään. *Ekspatriaatti* on vakiintunut tieteenalan piirissä tarkoittamaan yrityksen komennustyöntekijää, joka lähtee kansallisen tai monikansallisen yhtiön komentamana pois kotimaastaan ennalta määritellyksi ajaksi toteuttamaan tiettyä työtehtävää. Näiden ulkomaankomennusten hyvänä nyrkkisääntönä voidaan pitää vähintään puolen vuoden kestoja ja tyypillisesti ulkomaankomennus kestää 1-3 vuotta. (Hellsten, 2009, 25). Yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa puolestaan termin alle luetaan usein erilaisten tahojen lähettämät työntekijät sekä oma-aloitteisesti ulkomaantöitä hakeneet henkilöt.

Haastateltavani ovat lähinnä ryhmää, jota Fechter (2007, 127) kutsuu perhe-ekspatriaateiksi ja traditionaalisiksi yritysekspateiksi. Hän erottaa nämä komennustyöntekijät nuoremmista, uuden sukupolven komennustyöntekijöistä, joita käsittelen tarkemmin tämän luvun lopussa. Traditionaalsiin ekspatriaatteihin kuuluvia henkilöitä kuvaavat seuraavat seikat: Miehen ulkomaankomennukset ovat yksi uran vaihe monikansallisen yhtiön sisällä ja miehen mukana muuttaa vaimo sekä mahdollisesti lapset. Tyypillinen ikä komennusvuosina on 35-59 vuotta ja työasema on komennusaikana keski- tai senior-tason johtaja. Näiden traditionaalisten ekspatriaattien korvauspakettiin liittyy laajoja etuuksia. Monet näistä komennustyöntekijöistä ja heidän perheistään eivät lähtökohtaisesti välttämättä ole halunneet asua ulkomailla. He eivät myöskään välttämättä ole millään tasolla kiinnostuneita kohdemaasta tai sen kulttuurista.

Ekspatriaatti-ilmio on muuttunut siitä, mitä se oli 1980-luvulla. Komennustyön korkeat kustannukset pakottavat yritykset vertailemaan vaihtoehtojaan, minkä johdosta lyhyet komennukset yleistyvät, muuttajan perhe saattaa jäädä kotimaahan ja ekspatriaattien edut vähenevät. Koko ekspatriaattius on muuttunut 2000-luvulle tultaessa. Pitkät komennukset ovat vähentyneet ja niiden rinnalle on syntynyt itse järjestettyjä komennuksia sekä edestakaista matkustamista koti -ja työmaan välillä. (Hellsten 2009, 32). Tämä on mahdollistunut myös sen johdosta, että lentoliikenteen reitit ovat kehittyneet ja tulleet huomattavasti edullisemmiksi.

Myöskään ekspatriaattielämäntapaa sellaisena, kuin se 80-luvulla oli, ei enää ole olemassa. Minna Ruckensteinin (2004, 35) mukaan nykyään kansainväliset verkostot ovat sähköpostiviesteillä tavoitettavissa ja kotimaan uutistapahtumat, ystävät ja sukulaiset ovat internetin välityksellä läsnä uudessa asuinmaassa. Ennen internetin valtakautta ekspatriaatit olivat enemmän irrallaan kotimaan tapahtumista. Ruckensteinin teoksessa eräs komennusmies myös muistelee, että ennen rouvilla ei ollut mukisemista- jos firma laittoi miehen matkaan, sitä mentiin. Nykyisin myös naisten kasvanut osallisuus työelämässä johtaa siihen, etteivät he ole enää samalla tavalla valmiita seuraamaan puolisoitaan maailmalle (valtaosa ekspatriaateista on edelleen miehiä). Toisaalta naisten kasvanut osallisuus ja erilaiset roolit työelämässä johtavat siihen, että mukaan muuttava puoliso saattaa yhä useammin olla myös mies.

Laura Kalenin (2007,14) mukaan suomalaisten yritysten rynnistäessä kansainvälisille markkinoille 1990-luvulla ekspatriaatit olivat hyvin arvokkaita heitä lähettävälle yrityksille. Sittemmin globalisaatiosta on tullut osa arkea minkä johdosta myös työkomennusten hoito on himmentynyt. Komennusten työntekijälle tarjoama suhteellinen arvo on myös heikentynyt. Työkomennuksille lähteville maksetaan edelleen ekstrakorvauksia kotimaantyyöhön verrattuna, mutta kertoimet eivät ole yhtä korkeita.

PricewaterhouseCoopersin teettämässä Talent Mobility 2020- tutkimuksessa (<http://www.pwc.com/gr/en/surveys/talent-mobility-2020.jhtml>) arvioidaan, että vuonna 2020 enää vähemmistö komennuksista on perinteisiä kotimaasta kohdemaahan komennuksia, joissa tarjotaan riittoisa ekspatriaattipaketti, asettautumispalveluineen ja avustuksineen sekä veroetuineen. Toisaalta nykyisin monella on niin suuri halu lähteä ulkomaille töihin, ettei lähdön takia myöskään enää odoteta samanlaisia kompensatioita kuin työkomennusten alkuvuosina.

Erinäisten tutkimusten mukaan uuden vuosituhaten työntekijäsukupolvi pitää ulkomailla työskentelemistä tärkeänä osana henkilökohtaista kehitystään. Esimerkiksi Talent Mobility 2020- tutkimuksessa 4 200 vastavalmistuneen odotuksia koskevan tutkimuksen mukaan 80 prosenttia vastavalmistuneista haluaa työskennellä ulkomailla, ja 70 prosenttia odottaa käyttävänsä vierasta kieltä työssään. Tämä halukkuus lähtöön ja korvausten pieneneminen saattaa johtaa siihen, että ekspatriaattien asema ja elintaso kohdemaissa muuttuu, eivätkä ekspatriaattiyhteisöt näin ollen välttämättä enää edusta eliittiä, kuten Cohenin (1977) mukaan vielä 1970-luvulla.

Fechterin luokittelemat nuoret ekspatriaatit, jotka pyrkivät aktiivisesti erottautumaan tämän tutkimuksen perhe-ekspatriaateista, ovat syntyneet välillä 1964-1981. Heidän komennukseensa ei kuulu erityistä ekspatriaattipakettia ja työnantajat vaihtelevat. Nämä ihmiset näkevät 'globaalin' elämäntyylin houkuttelevana. He eivät ole kiinnostuneita oman kansan edustajista, vaan monikulttuurisista nuorten osaajien ryhmistä. Fechter (2010, 128-134) esittää, että erottautumisestaan huolimatta tällä ryhmällä on paljon

yhtäläisyyksiä perinteisiin perhe-ekspatriaatteihin. Heidän mainostamansa globaalius syntyy todellisuudessa tiettyjen lentokenttien, lomaresorttien, hotellien, kauppojen ja baarien läsnäolosta keskusteluissa. He eivät suuntaudu omaan kansaan ja heidän yhteisönsä, mutta eivät toisaalta ole myöskään kiinnostuneita paikallisista sen enempää kuin perinteiset ekspatriaatitkaan.

Näiden uusien ekspatriaattien globaaliin heimoon kuulumisen pitää sisällään sellaista eksklusiivisuutta, joka perustuu suurille taloudellisille ja kulttuurisille epätasapainoille. Esimerkiksi Indonesian kontekstissa rikkaat, eliittiin kuuluvat nuoret paikalliset saatetaan ottaa mukaan joukkoon siinä tapauksessa, että heillä on tarpeeksi 'länsimaista kulttuuripääomaa'. Myös uuden polven ruokailu on varsin samantapaista kuin traditionaalisilla perhe-ekspatriaateilla. Internetin ja sosiaalisen median käyttö on näillä nuorilla korostuneessa roolissa traditionaaliisiin komennustyöntekijöihin nähden. (Fechter 2007, 138-140.)

Olen tässä luvussa esitellyt komennustyön konseptia ja tuonut esiin sen tavan, jolla itse käytän termiä ekspatriaatti ja jonka puitteissa olen etsinyt haastateltavia tutkimukseeni. Samalla olen tuonut esiin, miten nämä 80- ja 90-luvun ekspatriaatit eroavat nykyekspatriaateista ja kuinka perinteisten komennusten ajan uumoillaan olevan väistymässä. Seuraavassa luvussa tuon esiin aiempaa aiheesta tehtyä tutkimusta oman tutkimukseni taustaksi ja esittelen ne teoreettiset työkalut, joita tulen analyysissä käyttämään.

2 Aiempi tutkimus ja teoreettinen viitekehys

Ekspatriaattiaiheista tutkimusta löytyy melko runsaasti psykologisen sopeutumiskirjallisuuden saralta sekä liiketaloustieteellisen henkilöstöhallinnon kirjallisuuden alta. Ekspatriaattitutkimus virisi 1970-80-luvuilla ulkomaankomennusten yleistyessä yrityksissä. Sen parissa on tutkittu ekspatriaattien sopeutumista kohdemaihin ja asettautumis- eli relokaatioprosessien toimivuutta tai työkomennusten onnistumista yrityksen näkökulmasta. Yritysten kiinnostus ekspatriaattikausien onnistumista kohtaan on helposti ymmärrettävissä, sillä ekspatriaatin aiheuttama palkkakustannus voi olla 2-5 kertaa suurempi kuin paikan päältä palkattavan henkilön kustannukset. (Hellsten, 2009, 17).

Ekspatriaattitutkimuksen valtavirta on siis sopeutumistutkimusta (adjustment studies) ja 1990-luvulla ekspatriaattitutkimus on hakenut uusia uria myös henkilöstöhallinnon näkökulmasta tarkasteltuna. (Oksanen, 2007, 18.) Tutkimus keskittyy ekspatriaattien kulttuuriseen sopeutumiseen, jossa kiinnostuksen kohteena on nimenomaan työkulttuurien erilaisuus. Tätä lähestytään lähes poikkeuksetta Geert Hofsteden kehittämän kulttuurisen etäisyyden mittariston avulla. Hofsteden mittaristo keskittyy organisaatiokulttuurien tutkimiseen, eikä sen parissa olla kiinnostuneita elämästä työpaikan ulkopuolella. Lähtöoletuksena taloustieteilijöiden kehittämässä kysymyspatteristoissa sekä työelämästä että vapaa-ajasta on myös aina se, että onnistunut sopeutuminen edellyttää paikalliseen kulttuuriin sopeutumista.

Aiemmin tehdyissä tutkimuksissa myös puolison rooli on nostettu tärkeään asemaan, sillä puolison sopeutumisella on havaittu olevan suuri merkitys ekspatriaatin sopeutumiselle. Yrityksen pyrkimys on, että puoliso pidetään tyytyväisenä, jolloin myös komennuksella oleva työntekijä hoitaa tehtävänsä. Tämän vuoksi sopeutumistutkimusta on tehty myös puolisoista (esim. Black & Stephens 1989). Keskeytynyt tai

epäonnistunut komennus on yritysten näkökulmasta suuri riski ja kallis kustannus, joka pyritään minimoimaan.

Käytin aluksi apunani myös ekspatriaateille tarkoitettuja oppaita. Nämä oppaat ovat ilmestyneet pääosin 90-luvun lopulla ja 2000-luvulla, joten haastateltavilleni ei niistä ole aikanaan ollut apua. Seurasin myös ekspatriaateille tarkoitettuja internet- sivuja saadakseni lisätietoa aiheesta ja kirjauduin Expatrium.fi –nettisivuille, joiden keskustelua seurasin aktiivisesti ymmärtääkseni paremmin ekspatriaattien elämää ennen haastattelurungon tekemistä. Internetistä tietoa löytyy runsaasti ja juuri Expatriumin sivujen kautta nykyekspatriaatit saavat arvokasta tietoa komennuksiin liittyvistä käytännön asioista. Omien haastateltavieni lähtiessä maailmalle on tilanne kuitenkin ollut toinen.

Työkomennuksiin kiinnittyvään taustakirjallisuuden lisäksi luin myös lifestyle- maahanmuuttoon keskittynyttä kirjallisuutta. Lifestyle- maahanmuutolla tarkoitetaan varakkaiden ihmisten muuttamista ulkomaille mukavampien elinolojen perässä. Tästä esimerkki on suomalaiset eläkeläiset, jotka hankkivat Espanjasta asunnon eläkepäiviksi. Antti Kariston (2008) espanjansuomalaisista tehty tutkimus oli kiinnostavaa vertailuaineistoa ja hänen haastattelemansa henkilöt olivat melko lähellä omien haastateltavieni ikäpolvea. Myös Caroline Oliverin ja Karen O'Reillyn (2010) Espanjaan sijoittuva tutkimus oli tutkielmani kannalta mielenkiintoinen, etenkin teoreettisen kehyksensä ansiosta. Pysin kuitenkin löytämään mahdollisuuksien rajoissa yhteiskuntatieteellistä komennustutkimusta ja seuraavassa luvussa erittelen vielä tarkemmin lähdeoteoksiani ja niiden lähestymistapoja ekspatriaattien elämään.

2.1 Aiempi ekspatriaattitutkimus

Yhteiskuntatieteellinen, lähinnä antropologinen ekspatriaattitutkimus on pohtinut jonkin verran naisen eli puolisopestiläisen asemaa tai keskittynyt tutkimaan komennustyötä esimerkiksi postkoloniaalisessa kontekstissa tai kuulumisen kokemuksen osalta.

Elämäntapatutkimusta komennustyöntekijöistä en ole löytänyt. Tärkeimpinä lähteinäni yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen alueelta ovat olleet Annika Oksasen ”Siirtonaisena Singaporessa”, Fechterin ”Transnational lives” sekä Cohenin kirjoittama *Current Sociologyn* numero. Oksasen pyrkimyksenä tutkimuksessaan oli esittää komennustyön vaiettu puoli, eli puolisoitten osa. Oksasen teos kuvaa ekspatriaattien puolisoitten elämää kohdemaassa, sekä niitä diskursseja, joita nämä käyttävät kokemuksesta puhuessaan. Teoksessa Oksanen esittää, että liiketaloustieteissä ekspatriaattien sopeutumista on tutkittu ”väärin”, sopeutumisena eksoottiseen ympäristöön ja kohdemaan kulttuuriin, vaikka todellisuudessa hänen tutkimuksensa mukaan komennustyöläiset pyrkivät sopeutumaan ekspatriaattien elämäntapaan. Ekspatriaattikokemuksen väliaikaisuutta ja maahan sopeutumisen kyseenalaistamista tukee se, että Heather Hindmanin (2009, 667) mukaan jotkut yritykset sallivat työntekijöilleen perheineen vain yhden komennuksen tiettyyn maahan, jotta heidän lojaaliutensa työnantajaa kohtaan säilyisi suurempana kuin yksittäistä maata kohtaan tunnettu kiintymys.

Anne-Meike Fechterin kulttuuriantropologinen teos ”Transnational lives: Expatriates in Indonesia” (2007) on laaja yhteiskuntatieteellisestä näkökulmasta ekspatriaatteja lähestyvä tutkimus. Jostain syystä myös tämä teos keskittyy hyvin paljon ekspatriaattien rousien elämään. Fechter pohtii paljon komennustyöläisten itse käyttämiä metaforia ja elämäntapaa kuvaavia käsitteitä, kuten vaimojen puhetta elämästä *kultaisessa häkissä*. Hän kummastelee teoksessaan työkomennusten tutkimusten vähyyttä ja viittaa verrokkeja etsiessään vuonna 1977 ilmestyneeseen Cohenin tekstiin, jota itsekkin päädyin lukemaan aihetta kartoittaessani.

Fechter (2007) kirjoittaa ekspatriaattien kuplasta myös otsikolla ”Living in a bubble: Expatriates transnational spaces”. Hän mieltää Cohenin tavoin komennustyöntekijöiden elävän kuplassa. Yhteiskuntatieteilijöiden näkemys ekspatriaattien elämäntavasta eriytyneenä ja rajoitettuna, irrallaan paikallisesta elämänmenosta ja kulttuurista on siis varsin erilainen kuin taloustieteilijöiden, jotka ovat korostaneet kulttuurien erilaisuuden vaikutusta ja yrittäneet aiemmin jopa luoda suoran korrelaationsuhteen kulttuurien etäisyyden ja adaptaation vaikeuden välille.

Vaasan yliopiston kauppatieteellisen tiedekunnan dekaani Vesa Suutari on tutkinut ekspatriaatteja useissa tutkimuksissaan. Vuonna 1998 ilmestyneessä tutkimuksessaan hän painottaa ekspatriaattien sopeutumisprosessin erittelyä. Suutari korostaa, että yksinkertainen, työtä, perhettä ja kulttuurista sopeutumista yhdistävä analyysi olisi aiheen tutkimuksessa todella tärkeä. (Suutari&Brewster, 1998, 103.) Tulevan tutkimuksen tulisi Suutarin mukaan yhä enemmän yhdistää työn, perheen ja kulttuurisen sopeutumisen analyysia, eikä tyytyä käyttämään vain niitä kulttuurisen sopeutumisen mittareita, joita on aiemmin käytetty. Tutkimuksessani Suutarin mainitsema perhe ja kulttuuri ovat tärkeässä roolissa, mutta aikeeni ei kuitenkaan ole analysoida sopeutumisprosessia, vaan sitä elämismailmaa, johon komennustyöntekijä sukeltaa.

Siinä missä taloustieteilijä pyytää ekspatriaattia arvioimaan Likert- asteikolla, kuinka erilaisia kohdemaassa käytettävät kulkuneuvot ovat kotimaahan verrattuna, kysyy yhteiskuntatieteilijä miten ekspatriaatti on kohdemaassa liikkunut. Voihan olla, että kohdemaassa kuljetaan tyypillisesti koko perheen kanssa skootterilla, mutta komennustyöntekijällä onkin oma auto ja kuljettaja. Mikäli oletetaan, että komennustyöntekijä perheineen elää kohdemaassa paikallisen väestön tavoin, voi kulttuurisen sopeutumisen analyysi kaatua helposti. Toisaalta myös liiketaloustieteellisen tutkimuksen taustalla oleva pyrkimys helpottaa sopeutumisprosessia vaikeutuu, jos ei tiedetä millaista elämää tutkimuksen kohde todellisuudessa elää. Mielestäni tällaisen tiedon saamiseksi tarvitaan nimenomaan kvalitatiivista haastattelututkimusta tai etnografista tutkimusta.

Anne-Meike Fechter (2007,17-20) pohtii ekspatriaateista ja yleisesti eurooppalaisista tai amerikkalaisista Euroopan ulkopuolella asuvista ihmisistä tehdyn tutkimuksen vähyyttä. Hän kirjoittaa muun muassa antropologien tyypillisestä tavasta tutkia omasta kulttuurista katsottuna. Esimerkiksi kolonialismin tutkimuksessa antropologit tutkivat valloitetuita, eivät valloittajia. Tiettyssä mielessä tällainen keskiluokkien tai eliittien tutkiminen voi myös olla haastavampaa kuin alempien yhteiskuntaluokkien tutkiminen, koska niihin kuuluvat ihmiset miettivät vastauksiaan paljon tarkemmin. Itse koin, että yhteiskuntaluokka ei vaikeuttanut haastattelujen tekemistä. Haastateltavat puhuivat

avoimesti, mikä saattaa juontua siitä, ettei ekspatriaattiaihe ole ollut niin suuresti esillä, että osattaisiin miettiä mikä on korrekti tai epäkorrekti tapa puhua siihen liittyvistä ilmiöistä.

Ekspatriaattitutkimus on siis vielä tällä hetkellä sekä vähäistä että kapea-alaista.

Aiheesta on kuitenkin kiinnostuttu kasvavassa määrin 2000-luvulle tultaessa ja lähes kaikki lukemani kirjallisuus onkin verrattain tuoretta. Tutkimukseni vastaakin tähän useassa teoksessa esitettyyn tutkimustarpeeseen, joka on selkeästi olemassa.

Suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on tutkittu vain puolisoita, joten ekspatriaattipariskuntien elämäntapaan pureutuva yhteiskuntatieteellinen tutkimus on täysin uutta ja sille on selkeä tilaus.

2.2 Elämäntapa yläkategoriana

Olen tarttunut tässä tutkimuksessa ekspatriaattien elämäntavan erillisyyteen kohdemaahan nähden (Oksanen 2007). Tällä Oksanen tarkoittaa siis elämäntavan silminnäkävää fyysistä erillisyyttä ja erilaisuutta kohdemaan väestön elämään verrattuna. Oletan, että elämäntapa eroaa myös ekspatriaattien kotimaan elämäntavasta. Suomalaisia ekspatriaatteja on kuitenkin tutkittu niin vähän, että aihetta olisi voinut lähteä tutkimaan lähes mistä tahansa näkökulmasta.

Aineistoa läpikäydessäni huomasin, että elämäntavan lisäksi minun on nostettava aineistosta teemoja, jotka olennaisesti liittyvät elämäntavan tutkimiseen. Elämäntapaa rakentavat komennustyön kontekstissa muuttuva habitus johon liittyy sosiaalinen asema eli luokka, sukupuoli ja 'rodun' merkitys uudessa asuinpaikassa. Lisäksi tietyissä elämäntavan alueissa havaittava samankaltaisuus kolonialismin ajan kanssa sekä tihenevä suomalaisuus, eli oman etnisyyden ja kulttuurin kasvava arvostus tuli esille aineistossa. Näiden aineistosta nousseiden huomioiden johdosta teoreettiseen käsitteistööni liittyi mukaan Pierre Bourdieun käsite habitus, jota pyrin yhdistämään

sukupuoliteoreettiseen sekä 'rodun', kansalaisuuden ja taustalla vaikuttavan kolonialismin käsitteiden tarkasteluun.

Tämä käsitteiden moninaisuus tulee ilmi myös monessa aiemmassa aiheesta tehdyssä tutkimuksessa. Esimerkiksi Hindman (2009, 666, suomennos SM) kirjoittaa ekspatriaatti-ilmion monitahoisuudesta seuraavasti; ”Matkalla ekspatriaattien maailmaan on välttämätöntä tarkastella sitä sosiaalisten kenttien kompleksisuutta jolla komennustyöntekijät liikkuvat. Nämä kentät ovat dialogissa monien konventionaalisten sitovien rakenteiden, kuten kansakunnan, sukupuolen, rodun ja luokan kanssa, mutta kentillä on koko ajan myös pakko neuvotella uudelleen tutun ja eksoottisen välistä dikotomiaa”. Tämä lainaus tiivistää sen ajatuksen, jonka myös itse kohtasin aineistoa lukiessani.

Pohjimmaisena kiinnostuksen kohteena tutkimuksessa on kuitenkin ekspatriaattien elämäntapa. Elämäntavan alle asettuvat työn, kodin, perheen, vapaa-ajan ja kulutuksen kysymykset. Ekspatriaattien arjessa sekoittuvat elämänalueet, jotka kotimaassa ovat hyvinkin erillä toisistaan: Koska erilaiset ekspatriaattiperheen käyttämät palvelut varmistetaan joko suoraan tai epäsuorasti yrityksen kautta, sekoittuvat työ- ja perhe-elämä jatkuvasti toisiinsa ja haarautuvat toistensa alueille, toisin kuin yleensä kotimaassa. (Cohen 1977,55.)

Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on sovellettu paljolti J.P. Roosin elämäntavan määritelmää. Roosin määritelmän mukaan elämäntavassa on kyseessä yksilön tai perheen elämänvaiheiden, elinolojen, elämäntoiminnan, arkielämän ja niiden vuorovaikutuksen kokonaisuus. Tämä kokonaisuus muodostuu ja järjestyy muun muassa ihmisen arvomaailman, oman elämän arvioiden ja tärkeiden elämänalueiden, eli ihmisen subjektiviteetin kautta. Elämäntavan avulla yritetään kuvata sitä, *miten ihmiset elävät*. Elämäntapa liittyy mm. elämäntyyliin, elämisen laatuun, hyvinvointiin, ajankäyttöön ja kulutukseen, joista kukin kuvaa jotain elämäntavan osaa. (Kytö ym..2006, 12.)

Erik Allardt pitää J.P. Roosin elämäntavan rinnakkaiskäsitteenä habituksen käsitettä. Habitus kuvaa piilevää yleissuhtautumista, elämäntapa sitä, miten ihmiset todella elävät ja molemmat tiettyä laaja-alaista mutta yhtenäistä suhtautumista elämän ilmiöihin. (Vanhalakka 2000.) Elämäntapa on myös keskeinen väline luokka-aseman muuttamisessa. Roosin mukaan keskiluokkaisessa kulttuurimallissa, jota omat haastateltavani edustavat, on keskeistä nimeomaan vahva ammatti- ja urasuuntautuminen (Roos 1986, 72.)

Elämäntavan muotoutumisessa myös sukupolvella on merkityksensä. Sodan ja jälleenrakennuksen sukupolvi, eli Roosin mukaan 1910-30-luvuilla syntyneet suomalaiset, on kokenut sota-ajan. Sodan jälkeen syntyi töitä kaikille ja elintaso alkoi kohota. Sen jälkeen syntyneet lähtivät luokkaretkelle eli maanviljelijä- ja työläisperheistä siirryttiin valkokaulustehtäviin ja kaupunkeihin asumaan. Kohenevan elintason merkit alkoivat näkyä. Maailman avautuessa oli mahdollista kansainvälistyä. (Järvinen&Kolbe 2007, 139). Omat haastateltavani ovat syntyneet 1930- ja 1940-luvuilla, mutta kuuluvat kaikki luokkanousunsa perusteella ennemmin ryhmään, johon Roos laskee sotien jälkeen syntyneet.

Noustuaan Suomen sisällä luokka-asemassaan haastateltavani ovat lähteneet töiden kautta maailmalle ja sen myötä kokeneet potentiaalisen uuden luokkanousun. Cohenin mukaan ekspatriaatin asema kohdemaissa on usein ihailtu. Ekspatriaatit eroavat maahanmuuttajien valtavirrasta siinä, että maahan saapuessaan he yleensä nousevat statushierarkiassa eivätkä koe sosiaalista laskua kotimaassaan edustamaansa luokka-asemaan verrattuna. (Cohen 1977, 8-10.) Ekspatriaattien elintaso poikkeaa usein Suomessa eletystä; siihen liittyy isoja asuntoja, matkoja, autoja, moottoripyöriä ja palveluskuntaa (Ruckenstein, 2004, 14). Elämässä on usein enemmän luksusta kuin kotimaassa. Toisaalta taas elämä on erilaista ja epävarmempaa, sillä turvaverkko puuttuu.

Vaikka ulkomailla asumista voidaan pitää eksoottisena ja erityisenä ajanjaksona ekspatriaattien elämässä, on heidän pyrkimyksensä ulkomailla kuitenkin jatkaa arjen elämistä. Ekspatriaatit käyvät töissä, asuvat vuokratuissa taloissa eivätkä hotelleissa ja

heidän lapsensa käyvät koulua. Vaimon tärkeänä tehtävänä nähdään kodinhoito ja miesten pitäminen tyytyväisinä. Koti pyritään luomaan sellaiseksi, että se muistuttaa kotimaan kodista ja vaimot kokkaavat kotona kotimaasta tuttua ruokaa. (Ks. myös Cohen 1977, Walsh 2006 ja Kurotani 2007). Elämäntapa on eräänlainen kompromissi ihmisten keskeisten elämänhistorian vaiheiden ja kulttuuristen määreiden välillä ja sen takia koen sen käsitteen sopivan erinomaisesti myös tilanteeseen, jossa henkilöt elävät eräänlaisessa liminaalitulassa eli välitulassa, jossa ei olla täysin kummallakaan puolella. Ekspatriaattit elävät kahden kulttuurin välillä. Tämän elämäntavan kompromissin suodatin on habitus, ilmiö, jota voidaan pitää kulttuurin ja elämäntavan yhteisenä nimittäjänä. (Roos 1988, 15).

2.3 Ekspatriaatin habitus ja pääomat

Elämäntapa on väline, eikä siihen olla sidottuja koko elämän ajaksi. Esimerkiksi luokka-aseman muuttamisessa se on keskeinen, sillä sen avulla itseä ilmaistaan muille. Ihmisen *habitusta* voidaan pitää kulttuurin ja elämäntavan yhteisenä nimittäjänä ja tämän vuoksi se sopii erinomaisesti käytettäväksi tilanteessa, jossa ihmiset muuttavat kulttuurista toiseen. (Roos 1988, 10-15.) Bourdieun habituksen käsite tarjoaa tuoreen perspektiivin myös maahanmuuton tutkimiseen, jonka parissa luokkaa on tyypillisesti käytetty objektiivisena kategoriana, joka mittaa ammattiasemaa ja tulotasoa. Tätä on tosin kritisoinut esimerkiksi Diana Crane, jonka mukaan Bourdieun käsitteet eivät pysty kertomaan, miten ihmiset reagoivat sosiaaliin muutoksiin. (O'Reilly&Oliver 2010, 3.)

Habitus viittaa järjestelmään, joka kokoaa yhteen yksilön elämänhistoriaan sisältyviä kokemuksia ja hänen havaitsemis- ja suhtautumistapojaan. Habitus ilmentää tietyn yhteiskuntakerrostuman kulttuurin rakentumista yksilössä, joten habitus on yhteydessä yksilön luokka-asemaan. Habitusta voidaan tämän vuoksi pitää sekä yksilöllisenä että yhteisöllisenä asiana. Habitus yhdistää kokonaisuudeksi yhteiskunnalliset, objektiiviset rakenteet ja näissä rakenteissa toimivien ihmisten subjektiiviset puolet.

(Jokinen&Saaristo 2005,174-178.) Bourdieun mukaan habitus on sisäistetty ja elinolosuhteiden synnyttämä taipumus, joka tuottaa tietynlaisia suuntautumisja

toimintatapoja. Habitus tarjoaa ihmisille luokkasidonnaisen, mutta samalla luonnolliselta tuntuvan tavan luokitella ja ajatella sosiaalista maailmaa sekä tavan toimia siinä. Habitus tuottaa luokkasidonnaista toimintaa sitä kautta, että toimija valitsee tietyn käyttäytymistavan siihen liittyvien arvostusten ja kulttuuristen koodien perusteella. Jonkin ryhmän tai luokan kohdalla habitus on kuin yhteinen tulkintakehys, jonka välityksellä toiminnasta tulee ymmärrettävää. Tämä tulkintakehys perustuu jaettuihin elinolosuhteisiin ja kokemuksiin. (Katainen 2011, 24-25.)

Bourdieu korostaa habituksen mahdollisuutta muuttua ja uudistua, etenkin silloin kun yksilö kohtaa tuntemattoman kentän. Esimerkiksi työväenluokkaiset nuoret, jotka siirtyvät eliittikouluun, stailaavat itsensä uudelleen, mutta säilyttävät silti tärkeitä aspekteja työväenluokkaisesta itsestään. Huolimatta uudelle kentälle siirtymisestä, habituksen uudelleenluomisen ja muuttamisen mahdollisuudet ovat aina rajalliset. (Oliver&O'Reilly 2010, 9-16.) Habitus-käsitteen painoarvo liittyy juuri elämäntyyleissä havaittavien yhteneväisyyksien selittämiseen: ”Habitus on synnyttävä ja yhdistävä periaate, joka kääntää tietyn aseman olennaiset ja suhteista muodostuvat luonteenpiirteet yhtenäiseksi elämäntyyliseksi, eli yhtenäiseksi joukoksi henkilö-, hyödyke- ja käytäntövalintoja” (Bourdieu 1998, 18).

Taloudellinen pääoma muodostuu aineellisista resursseista, kuten varallisuudesta tai taloudellisesta vallasta. Bourdieu pitää sitä muiden pääomien perustana, ainakin epäsuorasti. Kulttuurinen pääoma puolestaan on kolmessa mahdollisessa muodossa; ruumiillistuneena habituksen taidoissa ja valmiuksissa kuten puheen ja elehtimisen tavoissa. Toiseksi se voi olla objektivoituneena esimerkiksi kirjoina tai musiikkikokoelmina. Kolmanneksi kulttuurinen pääoma on institutionalisoitunutta, eli se muotoutuu tutkintoina tai oppiarvoina. Sosiaalinen pääoma on suhdeverkostoja, jotka sisältävät velvollisuuksia ja oikeuksia. Pääomat ovat vaihdettavissa keskenään; esimerkiksi oikeiden ihmisten tunteminen voi auttaa työpaikan löytämisessä ja parempien ansioiden saamisessa. Toisaalta taas varakkaat vanhemmat voivat auttaa lasten eliittikouluihin pääsemisessä ja tämän kautta kulttuurisen pääoman keräämisessä. (Jokinen&Saaristo 2005, 197-199.)

Oletan, että taloudellinen pääoma kasvaa kun siirrytään komennustyöhön. Tätä perustelen sillä, että tultaessa komennusmaahan ansiotulot kasvavat, yleensä palkan päälle maksetaan lisiä, tulo on verotonta, kohdemaassa ei ole asumiskuluja ja usein elämiskulut ovat halvemmat verrattuna kotimaahan. Tämän lisäksi kohdemaan palkkataso ja useissa kohdemaissa yhteiskunnan eriarvoisuus saattavat mahdollistaa henkilökunnan palkkaamisen. Näin ollen keskiluokka pääsee käsiksi sellaisiin hyödykkeisiin, jotka ovat heidän kotimaissaan eliitille varattuja.

Sosiaalinen pääoma muuttuu kohdemaan kontekstissa. Omat tutut ja työkontaktit jäävät kotimaahan, jolloin heistä ei ole hyötyä. Uusia sosiaalisia kontakteja on vaikeaa löytää kohdemaan kansalaisista, sillä kielitaito saattaa olla suuri este. Oletan, että tämä voi johtaa orientoitumiseen muita ekspatriaatteja kohtaan, tai sellaisia paikallisia eliitin edustajia kohtaan, joista on hyötyä oman uran kannalta. Sosiaalinen pääoma on myös sidoksissa konteksteihin, sillä pääomaksi voidaan tulkita myös se, kuinka hyvin henkilö tuntee vaadittavat käytöstavat kussakin tilanteessa.

Ekspatriaattien kulttuurinen pääoma ei ole enää samanarvoista kuin kotimaassa. Saara Koikkalaisen (2012, 47) mukaan sekä työkokemus että pitkän sosialisatioprosessin aikana kasaantunut sisäistetty kulttuurinen pääoma eli osaaminen, kulttuurinen ymmärrys ja paikallisympäristön toimintatapojen tuntemus voivat menettää merkitystään ulkomailla, jossa yhteiskunta toimii eri tavalla. Komennustyöntekijät ovat omaksuneet oman kotimaansa tavat sekä kielen ja ne ovat ruumiillistuneet heihin. Kotimaassa hankitusta vieraiden kielten taidosta on tietenkin huomattava etu. Makuarvostelmat ja kulttuurikompetenssi vastaavat kotimaan olosuhteita. Objektivoitunut kulttuurinen pääoma on jätetty kotimaahan ja tuskin Kalevalan väripainos olisi edes arvossaan ekspatriaattien asuttamilla leveysasteilla. Institutionalisoitunut, koulutuksen tuoma pääoma näkyy haastateltavien kohdalla siinä, että komennustyöntekijän koulutus ja kokemus tuovat hänelle arvostetun aseman kohdemaan työyhteisössä.

2.4 Sukupuoli

Valintani haastatella pariskuntia erillään mahdollistaa kokemusten tarkastelun myös sukupuolen näkökulmasta. Jo aikaisemmissa yhteiskuntatieteellisissä tutkimuksissa komennustyöntekijöistä ja heidän puolisoistaan on sukupuoli noussut valokeilaan. Alun perin tarkoitukseni ei ollut tarkastella miesten ja naisten kokemuksia juurikaan erikseen, mutta aineistoa läpikäydessäni totesin, että sukupuolten erottaminen ja naisen roolin käsitteleminen on tutkimukseni kannalta välttämätöntä. Selitän tätä ratkaisua tarkemmin kappaleessa 4.3.

Minua kiinnostaa tutkimuskohteessani nimenomaan elämäntavan potentiaalinen sukupuolittuneisuus. Sukupuoli toimii näkökulmana, jonka kautta tarkastelen, miten toimijuus ekspatriaattimaailmassa rakentuu miehen ja naisen osalta ja onko toimijuudessa eroja sukupuolten välillä. On tärkeää, että toimijat tietävät, miten erityisissä tilanteissa tulisi toimia: mikä on oletettu naisen tai miehen tapa toimia. Adkins ja Jokinen kirjoittavat tästä, kuinka itsereflektio toimii sukupuolisen toimijuuden synnyttäjänä. (Lempiäinen 2007, 117.)

Suomalaisten naisten asemaa ja rooleja ulkomailla pohtiessa on hyvä ottaa huomioon, että Suomessa ei ole koskaan päässyt syntymään vahvoja mieselättäjyyden ja kotiäitiyden rakenteita. Äitiyden kahdesta ulottuvuudesta, toimeentulon hankkimisesta ja hoivasta, toimeentulo on aina painottunut. Agraariyhteiskunta on tehnyt työteliäisyydestä ja vahvuudesta naisen tärkeimmän ominaisuuden naisellisena koristuksena olemisen sijasta. Suomalaisten naisten keskeinen identiteetti on ollut vahvuus ja selviäminen, kun taas heikkous on liitetty miehiin. (Apo 1999, 87.) Sosialisatian kautta on opittu tietty malli sukupuolten rooleista. Muutto ulkomaille, erilaiseen yhteisöön jossa vallitsevat erilaiset roolit, saattaa horjuttaa naisen identiteettiä.

2.5 'Rotu', kansalaisuus ja nationalismi

Toisessa ihmisessä ensimmäisenä pannaan tutkijoiden mukaan merkille 'rotu' ja sukupuoli, jotka myös konstituoivat habitusta (Lubrano 2004,4.) Tässä tutkimuksessa kiinnostuksen kohteena on myös se, millä tavalla haastateltavat luokittelevat muita ihmisiä? Kuten Bourdieu asian ilmaisee: ”Mikään ei luokittele ihmistä paremmin kuin se, miten hän luokittelee muita” (Bourdieu 1989,17.)

Haastateltavani ovat lähteneet 70- ja 80-luvulla maailmalle lähes ”valkoisesta” Suomesta. Maahanmuutto laajemmassa mittakaavassa on alkanut vasta myöhemmin. Tummaihoisten ihmisten näkeminen on monille uutta, mutta niin on myös vaaleaihoisten näkeminen osalle kohdemaiden väestöstä. Joutuminen tuijotuksen kohteeksi asettaa suomalaisten oman rodullisuuden uudella tavalla linssin alle. Kiinnostavaa onkin, millä tavalla 'rotua' ja etnisyyttä käsitellään haastateltavien kertomuksissa. Käytän tässä työssä käsitettä 'rotu', sillä koen sen työn kontekstissa perustelluksi. Vaikka ajatus siitä, että ihmiskunta olisi jaettavissa eri 'rotuihin' biologisten ominaisuuksien ja perimän pohjalta, on tieteessä osoitettu vääräksi jo vuosikymmeniä sitten, ei 'rodun' käsite kuitenkaan ole sen myötä hävinnyt. (1) 'Rodun' käsitteen karttaminen on vaikeaa myös siksi, että suuri osa ulkomaista rasismin tutkimusta käyttää sanaa rotu tai 'rotu'. Jos 'rodusta' puhutaan etnisyytenä, rasismin kysymys häivytetään pois. (Rastas 2005, 10-12.).

Suomalaisten valkoisuus ei myöskään ole sisäsyntyinen ominaisuus vaan Maija Urposen (2010, 18) mukaan saatu aikaan ”vieraiden” kustannuksella, rasistisen toiseuttamisen keinoin. Rasismi ei Suomessa ole vieras ilmiö, vaan se on ollut yksi suomalaisen identiteetin rakentajista. Tässä on otettava huomioon, että suomalaiset itse ovat olleet aiemmin rasismin kohteina, mutta suomalaiset ovat myös osallistuneet rasististen erottelujen ja hierarkioiden uusintamiseen kohentaakseen omaa asemaansa näissä luokitteluissa.

1) Rodun käsite on väistynyt toisen maailmansodan loputtua ja natsi- Saksan kaatumisen jälkeen. Unesco suositteli vuonna 1950 ihmisistä puhuttaessa luopumista termistä 'rotu'.

Kolonialismin aikana syntyneen *eurooppalaisuuden* määreissä oli ihonvärin lisäksi Ann Stolerin mukaan kyse luokkaeroista, seksuaalisuudesta, sivistyksestä, sivilisaatiosta, kasvatuksesta, koulutuksesta, moraalista sekä sopivaisuudesta. Eurooppalaisuuden kategorian ulkopuolelle jätettiin siirtomaiden alkuperäiskansan lisäksi sekä eurooppalaisten miesten ja paikallisten naisten jälkeläiset että myös köyhät valkoiset (Urponen 2010, 118.) Rasismi on muovannut näkemisen ja esittämisen tapoja niin, että 'valkoinen', länsimainen ja eurooppalainen toimii ikään kuin itsestään selvästi normina, josta muut ovat poikkeus, värillisiä. (Urponen 2010, 16.)

Arjen kohtaamistilanteissa toisen erilaisuus, 'rotu', siis tunnistetaan ja samalla tuotetaan monilla tavoilla: katseilla, tavoilla määritellä eri ihmisryhmiä erilaisten kriteerien avulla, erilaisella kohtelulla, mukaan ottamisella tai poissulkemisella, etuoikeuksilla tai oikeuksien eväämisellä (Rastas 2005, 19.) Rodullisuus on haastateltaville uutta ja ajoittain myös vahvoja mielipiteitä herättävää. Olennaista tässä on, että he ovat asuneet maissa, joissa 'rotu' määrittää paljolti kansalaisten oikeuksia tai mahdollisuuksia ja toimii diskriminaation välineenä. Kokemukset apartheidin ajan Etelä-Afrikasta ja Yhdysvalloista, missä rotuerottelu on edelleen 80-luvulla vaikuttanut vahvasti, ovat järkyttäneet monia haastateltavia.

'Rotu' ilmentää samaa yhteiseen alkuperään perustuvaa yhteisöllisyyden muotoa kuin nationalismi ja yhteisöllisyyskin. Joane Nagel (2000) huomauttaakin, että etnisyys, 'rotu' ja nationalismi liittyvät kaikki samaan ilmiöön, mutta ovat eri puolia siitä. (Kuusisto 2008, 18.) Myös omassa aineistossani 'rodun' lisäksi kansalaisuus nousee haastattelupuheessa esille merkittävästi. Vaikken kysynyt mitään suomalaisuuteen liittyen, tuottaa kansallinen identiteetti sekä suomalaisuuden vieminen maailmalle haastatteluissa paljon puhetta. Kansalaisuuden tunne vahvistuu usein, kun ulkomailla vietetään pidempiä aikoja. Myös Kariston (2008, 417) tutkimuksessa espanjansuomalaisista 38 prosenttia kyselyyn vastanneista oli sitä mieltä, että suomalaisuus on alkanut merkitä heille Espanjassa ollessa enemmän.

Benedict Anderson määrittelee kansakunnat 'kuviteltuina yhteisöinä' (imagined communities). Kansakunnat eivät Andersonin mukaan ole keksittyjä, vaan kuviteltuja

siitä syystä, että pienenkään kansakunnan kaikki jäsenet eivät koskaan tule tuntemaan toisiaan, mutta tuntevat silti kuuluvansa yhteen. Kuviteltuna yhteisönä kansakunta tarkoittaa institutionaalisten ehtojen ja mahdollisuuksien yhteisvaikutuksesta muodostunutta kulttuurista järjestelmää ja sosiaalista järjestystä, joka perustuu keskinäiselle samastumiselle ja ulospäin suuntautuvalle erottautumiselle. (Urponen 2010, 38.)

Tämä samaistuminen ja ulospäin suuntautuva erottautuminen saattaa tulla hyvinkin selkeästi esille, kun asutaan vieraassa maassa kansallisena yhteisönä välillä hyvinkin tiiviissä kanssakäymisessä. Kansalaisuuden merkitys saattaa tulla esiin myös muiden suhtautumisessa ekspatriaatteihin; esimerkiksi Koikkalaisen (2012, 93) mieshaastateltavat kokivat, että pelkästään se, että he olivat kotoisin pohjoismaista, lisäsi heidän pääomiaan ja heidän etuoikeutettu asemansa lisääntyi sosiaalisissa ja professionaalisissa ympäristöissä.

2.6 Kolonialismi taustalla

Etenkin komennustyöläisyyden kulta-aikoina 70- ja 80-luvulla suuri osa komennustöistä on ollut kehittyvissä, kolmannen maailman maissa (Cohen, 1977). Täten on otettava huomioon sosiologinen samankaltaisuus sekä joskus jopa historiallinen jatkuvuus, joka vallitsee eurooppalaisen kolonialismin sekä uuskolonialistisissa maissa elävien ekspatriaattiyhteisöjen välillä. (Cohen, 1977,8.) Myös Fechter (2007, 26-27 sekä Fechter 2010) pohtii koloniaalisten yhteisöjen ja nykyisten ekspatriaattiyhteisöjen samankaltaisuutta erityisesti sukupuolten erojen, tilankäytön, asutusmuotojen sekä ekspatriaattiyhteisön sisäisten ja sen ulkopuolelle suuntautuvien sosiaalisten suhteiden osalta. Hän kuvaa 'eurooppalaisuuden kuplan' muodostumista siirtomaan tai komennusmaan sisään. Ekspatriaattien ei tarvitse olla suoraan ja henkilökohtaisesti oman maansa etua metsästävässä käydäkseen imperialisteista. Ekspatriaatit ovat kiinnittyneitä globaaliin kapitalismiin ja hyötyvät siitä. Globaali kapitalismi puolestaan useilta osin perustuu juuri niiden kolmansien maiden hyväksikäytölle, joihin nämä

ekspatriaatit on lähetetty. Myös tämä seikka antaa perusteluja ekspatriaattien käsittelyyn eräänlaisina 'jälkikolonialisteina'.

Aiemmin käsittelemäni rodun käsite palautuu kolonialismin aikaan. Siirtomaiden hallintovirkamiehien matkustaessa emämaan ja siirtomaan välillä, heidän mukanaan liikkuvat ryhmien välisiä eroja ja erontekoja koskevat käsitykset. Eurooppalaiset käsitykset yhteiskunnan sisällä olevista vihollisista, eli rotuhygienian näkökulmasta omalle yhteiskunnalle vaarallisista yksilöistä, levisivät kolonialismin myötä siirtomaihin ja samalla siirtomaahallintojen tavat luokitella oman alueensa väestö hallitseviin eurooppalaisiin ja hallittaviin ei-eurooppalaisiin tulivat hitaasti osaksi eurooppalaisten kansallisvaltioiden hallintaa. (Urponen 2010, 118.)

Vaikka Suomi ei ole kuulunut siirtomaavaltoihin, huomautetaan *Complying with Colonialism* –teoksessa (Keskinen ym. 2009) useasti, että yhdessä suhteessa alistettu voikin toisessa suhteessa toiseen suuntaan olla vallan haltija. Kirja kehittelee osallisuuden (complicity) käsitettä: Pohjoismaiden osallisuudessa kolonialismiin on kyse siitä, miten kolonialismin perintöä olevat kuvastot ja käytännöt ovat kietoutuneet osaksi pohjoismaidenkin kulttuurisia perinteitä ja kansallista itseymmärrystä. Esimerkiksi 2000-luvun alussa Fazerin lakritsikäärettä puolustamaan noussut mielenilmaus oli osittain mahdollinen juuri siksi, että Suomessa ei entisten siirtomaavaltojen tavalla ole jouduttu kohtaamaan kolonialismin kritiikkiä, joka siirtomaavallan purkautumiseen ja entisten siirtomaiden itsenäistymiseen aikanaan liittyi. (Vuorela 2009)

Toisaalta Olli Löytyn (2005) mukaan siitä huolimatta että suomalaiset ovat syyllistyneet Afrikan ja afrikkalaisten toiseuttamiseen niin toiminnassa kuin kirjallisessa ja muussa esittämisessä, on Suomen historian ja Venäjän sekä Ruotsin vallan alla olon perusteella lupa ajatella, että suomalaisten voisi olla helpompaa samaistua valloitetuihin kuin valloittajiin. Löytyn mukaan suomalaisesta lähetyskirjallisuudesta löytyy vieraanpelon lisäksi paljon sellaista puhetta, joka voidaan tulkita ksenofiliaksi eli vieraaseen kohdistuvaksi rakkaudeksi. Näiden asetelmien pohjalta on kiinnostavaa lähteä

tutkimaan, millaisia yhtymäkohtia suomalaisten komennustyöntekijöiden elämäntavasta ja kolonialismin ajan elämästä mahdollisesti löytyy.

2.7 Tutkimuskysymykset

Tutkimusongelmani liittyy komennustyöntekijöiden elämäntapaan. Lähdän liikkeelle väitteestä, että ekspatriaatit pyrkivät sopeutumaan ekspatriaattien arkeen, eivätkä paikalliseen kulttuuriin (ks. Oksanen 2007 ja Cohen 1977). Kiintoisaa on tämän näkemyksen ero siitä kulttuurien kohtaamista painottavasta tavasta ja niistä mittareista, joiden avulla liiketaloustieteessä on tutkittu ekspatriaattien sopeutumista jo vuosien ajan. Oksanen (2007) kyseenalaistaa alalla vallitsevan näkemyksen sopeutumisesta prosessina, jossa ekspatriaatit sopeutuisivat paikallisiin ihmisiin ja heidän elämänmuutoonsa. Sen sijaan komennustyöntekijän perheineen on ennen kaikkea sopeuduttava olemaan ekspatriaatteja, jolloin viiteryhmänä toimivat muut ekspatriaatit ja usein omat maanmiehet. Kiintoisaa on, miten ekspatriaattien habitus muuttuu heidän siirtyessään pois kotimaasta, komennustyön kentälle. Oletukseni on, että taloudellinen pääoma kasvaa, kulttuurinen pääoma ei ole uudessa maassa kelpaavaa valuuttaa ja sosiaalinen pääoma joudutaan rakentamaan uudelleen.

Kysymyksenä on, miten nyt jo Suomeen palanneet ekspatriaatit kuvaavat elämäntapaansa ja sen mahdollista muutosta komennusvuosien aikana? Aikaisemman kirjallisuuden perusteella lähdän ennakko-oletuksesta, että myös suomalaiset 80-luvulla työkomennuksilla olleet pariskunnat ovat viettäneet melko eristäytynyttä eliitin elämää eräänlaisessa ekspatriaattikuplassa. Tarkat tutkimuskysymykset joihin etsin vastausta, ovat seuraavat:

1. Miten päätös lähtemisestä syntyy ja miten toimijuus sukupuolittuu lähdössä ja sopeutumisessa?
2. Muuttuuko komennuspariskuntien habitus lähtiessä ja palatessa?
3. Miten sukupuoli, 'rotu' ja kolonialismi jäsentävät kokemusta?

4. Miten taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma muuttuvat komennusten aikana?

5. Millaiseksi pariskuntien elämäntapa muotoutuu ja miten paluu vaikutti pariskuntien ja heidän lastensa elämäntapaan?

Lähden selvittämään näitä kysymyksiä kymmenen henkilöhaastattelun avulla.

Seuraavassa luvussa 3 esittelen aineistoni keruutavan, kerron haastateltavista sekä heidän haastatteluaineistostaan yleisesti ja esittelen analyysimenetelmää. Pohdin myös lyhyesti eettisten kysymysten merkitystä tässä tutkielmassa.

3 Ekspatriaattien jäljillä

Halusin tehdä haastattelututkimusta, sillä sen avulla saan laaja-alaisen näkemyksen ekspatriaattien omista kokemuksista. Lisäksi haastatteluja tehtäessä pääasiallisesti haastateltujen kotona kasvokkain, tuli tutkimukseen myös etnografinen vivahde. Olen päässyt tekemään havaintoja myös haastateltujen kodeista ja sisustuksesta. Minulle on myös esitelty maailmalta tuotuja esineitä, valokuvia ja koruja. Aiempi ekspatriaateista tehty yhteiskuntatieteellinen tutkimus on tehty paikan päällä, jolloin siihen on liittynyt etnografinen aspekti. Kuitenkin kohdemaissakin tehty tutkimus on aina sisältänyt myös paljon haastatteluja. Myös Hirsjärven ja Hurmeen (2000) esittämät haastattelun edut puoltavat niiden käyttöä myös oman aiheeni kohdalla. Nämä edut ovat seuraavat: Ihminen halutaan nähdä subjektina, hän on merkityksiä luova ja aktiivinen osapuoli. Kysymyksessä on vähän kartoitettu, tuntematon alue ja haastateltavan puhe halutaan sijoittaa laajempaan kontekstiin.

Tarkoituksenani ei ole tehdä haastattelujen perusteella yleistyksiä vaan ymmärtää komennustyön alaa paremmin. Tiedostan tässä myös, että tutkittavien kertomukset eivät kerro suoraan todellisuudesta ja että menneisyydestä puhuttaessa ihmiset usein pyrkivät myös luomaan erillisistä ja ristiriitaisistakin tapahtumista ehyen kuvan. Uskon, että tällaisesta retrospektiivistä on kuitenkin hyötyä siksi, että kokemuksia on ehditty puntaroimaan ja niitä voidaan verrata nykyaikaan. Myös itse ekspatriaatin saaminen haastateltavaksi on tämän työkiireiden johdosta vaikea seikka, mikäli tutkimusta tehdään parhaillaan asemamaassa olevista henkilöistä, kuten esimerkiksi Katie Walsh (2006, 128) huomasi tutkiessaan ekspatriaattien kuulumisen kokemusta, eli sitä minne nämä kokevat kuuluvansa.

Rajasin aluksi mahdolliset haastateltavat melko tarkkaan, jotta heidän kertomuksensa ovat samasta ajasta ja ilmiöstä. Kohdemailla ei ole tässä tutkimuksessa kysymyksen kannalta väliä, mutta lähettäjänä tulee olla yritys. Oletan, että esimerkiksi avustustyöntekijöiksi lähteneiden kokemukset olisivat jossain määrin erilaisia. Toisaalta esimerkiksi diplomaatit eroavat ekspatriaateista siinä, että heidän uransa on

lähtökohtaisesti suuntautunut kansainvälisyyteen ja diplomaattien vaimoilla on myös rooliinsa liittyviä tehtäviä, toisin kuin yritysekspatriaattien puolisoilla. Kriteereinäni oli, että pariskunnat ovat olleet yhdessä työkomennuksilla vähintään kolmen vuoden ajan, joko yhtäjaksoisesti tai useassa erässä vuosien 1978 ja 1993 välillä. Lähdin etsimään haastateltavia lumipallomenetelmällä. Aloitin haastattelut lähipiiristäni ja sain ensimmäisen pariskunnan kautta kolmen pariskunnan yhteystiedot. Kaksi näistä suostui haastateltaviksi, mutta kolmannen pariskunnan vaimo ei ollut kiinnostunut tutkimukseen osallistumisesta. Seuraavat haastateltavat sain ohjaajani avustuksella ja heidän kauttaan sain taas kontaktin uuteen pariskuntaan. Vaikka etsin pariskuntia haastateltavaksi, sain yhteystiedoksi aina miehen puhelinnumeron.

Käyttämäni lumipallomenetelmän haastateltavien etsimisessä koin ainoaksi vaihtoehdokseni. Koetin aluksi etsiä haastateltavia myös Expatrium- internetsivun sekä Tekniikan akateemisten lehden kautta, mutta tuloksetta. Kun kyseessä on ilmiö, jota lähestyäkseen täytyy löytää tietyn kokemuksen omaavat ihmiset ja raja-alue on melko tarkka, tuntuu helpoimmalta löytää lisää haastateltavia jo haastateltujen kautta. Menetelmän haittapuolena on, että haastateltaviksi voi valikoitua melko samankaltaisia ihmisiä, kuten koen omassa tutkimuksessanikin tapahtuneen. Toisaalta tuon aikakauden ekspatriaateista on melko vaikea löytää henkilöitä, jotka eivät olisi miehiä ja insinöörejä. Yllättävää oli kuitenkin henkilöiden taustojen samankaltaisuus.

Haastatteluja tein yhteensä kymmenen kappaletta. Aineistonkeruun tapa oli puolistrukturoitu haastattelu. Haastattelurungon laadin teoriakirjallisuuden pohjalta. Puolison ja ekspatriaatin haastattelurungot (liitteet 1 ja 2) erosivat toisistaan hieman henkilöiden roolien erilaisuuden johdosta. Rungon tekemisessä vaikeinta oli se, että aiheen kenttä oli niin vahvasti liike-elämän kirjallisuuden läpitunkema, etten osannut kuvitella, mitä kaikkia erilaisia yhteiskuntatieteellisesti kiinnostavia puolia komennustyöstä löytyisikään. Haastattelut aloitin marraskuun 2011 lopulla ja ne jatkuivat vuoden 2012 kevään puolelle. Rungossa oli paljon kysymyksiä, mutta esitin niitä hieman eri järjestyksessä haastattelusta riippuen tai jätin esittämättä, jos vastaus oli tullut jo aiemmin. Toisaalta saatoin myös esittää lisäkysymyksiä kiinnostavista aiheista. Myös haastateltujen komennuskokemus erosi siinä määrin, että osassa haastatteluista jotkin kysymykset eivät olisi ollenkaan toimineet.

3.1 Aineiston esittely

Haastattelut toteutettiin niin, että molemmat puoliset pääsivät kertomaan kokemuksistaan erillään. Koin tärkeäksi sisällyttää tutkimukseen sekä työntekijän että puolison kokemukset komennukselta. Myös haastatellut pitivät tätä hyvänä tapana perehtyä heidän kokemuksiinsa, vaikka osa naisista vaikutti pelkäävän haastattelujen alussa, onko heillä tarpeeksi kerrottavaa. Ulkomaantyökomennuksille mukaan lähteneet naiset pitivät usein kokemustaan epämääräisenä. Naisten kohdalla kokemuksellinen epämääräisyys pohjautuu siihen, että he ovat mukana näytelmässä, mutta eivät ole esityksen subjekteja. Oksasen mainitseman kokemuksellisen epävarmuuden havaitsin myös itse rekrytoidessani ensimmäistä haastateltavaa pariskuntaa, jolloin puolisopestiläinen vastasi pyyntöön: ”Eihän mulla ole siitä mitään kerrottavaa”. Tämä tuntuu erikoiselta, kun ajatellaan henkilön asuneen vuosia ulkomailla ja kokevan, ettei hänellä ole siitä ajasta mitään kerrottavaa.

Tavoitteenani ei ollut keskittyä ekspatriaattien ja puolisopestiläisten kokemuksiin sukupuolen näkökulmasta, vaan erilaisten roolien näkökulmasta. Pyrkimykseni on luoda kokonaisempi ja rikkaampi kuva ekspatriaattipariskuntien elämästä haastattelemalla molempia osapuolia erikseen. Monet pariskuntia yhdessä haastatelleet toteavat tuolloin toisen nousevan haastattelussa suurempaan rooliin. Uskon, että tämä olisi erityisen hankalaa aiheessa, jossa toista osapuolta kuvaa toimijuus ja toista kokemuksellinen epämääräisyys.

Haastateltavat erosivat toisistaan siinä, että osalla oli tarkasti dokumentoituna kaikki ulkomaankomennusten ajat päivälleen, kun taas osalla ei ollut tarkkaa muistikuvaa edes siitä, minä vuonna oli menty minnekin ja kuinka kauan missäkin oltiin. Tämä kertonee enemmän kuitenkin haastateltavien tavoista arkistoida elämänsä kuin kokemuksista itsessään. Tarkkojen muistiinpanojen tekijät olivat myös kirjanneet päiväkirjoihinsa ylös kaikki lähteneet sekä saapuneet kirjeet ja kortit. Yksi haastateltava taas kommentoi, että tarkat tiedot saattaisivat löytyä jostain veroilmoituksesta, mutta mihinkään niitä ei ole itse kirjattu.

Toisaalta komennusten muotoutuminen tietynlaiseksi ajallisesti ja paikallisesti epämääräiseksi kokemukseksi kertoo sekä haastateltavien iästä ja kokemusten kaukaisuudesta, mutta myös siitä, että työkomennuksista on tullut uran osa, jota kuvaa jatkuva muuttaminen uusiin kohteisiin. *”Nää oli melkeen jatkuvaa —Aina ku tultiin Suomeen ni seuraava kohde oli jo tiedossa että sinne sitten seuraavan kerran mennään”*

Toisaalta maiden sekoittuminen ja ajanjaksojen hämärtyminen kuvaavat sitä, että ekspatriaattius ei rakennu selkeästi eri paikoissa erilaiseksi, vaan kokemukset sekoittuvat keskenään.

Pariskuntien taustat ovat melko samankaltaisia. Haastateltavien vanhempien ammatit ovat työväenluokkaisia, lukuun ottamatta yhtä naisista. He kaikki ovat kotoisin pääkaupunkiseudun ulkopuolelta ja ovat syntyneet 1930- ja 1940-luvuilla. Miehistä kolmella on korkeakoulutus (diplomi-insinööri tai yliopistokoulutus) ja kahdella opistoinsinöörin koulutus. Naisista puolestaan yhdellä on sairaanhoitajan koulutus, yhdellä lastentarhanopettajan koulutus ja kolmesta muusta kaksi on suorittanut kansakoulun ja yksi jatkanut tyttökoulun loppuun. Yksi kansakoulun käyneistä oli myös käynyt myöhemmin liiketalouslinjan jatkokoulutuksen. Kaikilla haastatelluilla oli kaksi tai useampia lapsia, mutta kahdelta pariskunnalta yksi lapsista oli kuollut. Erittelen haastateltavat tarkemmin liitteessä 3.

Kaikilla lähettävänä yrityksenä on ollut jossakin vaiheessa uraa konsulttiyritys, mutta yksi pariskunnista on ollut usemman eri tahon lähettämänä, myös ministeriön palkkalistoilla. Pariskunnista kolme on lähtenyt maailmalle yhden tai useamman lapsen kanssa ja kahdella täysi-ikäiset lapset ovat jääneet kotiin, joten he ovat lähteneet maailmalle kaksin. Kahdella pariskunnalla komennukset ovat liittyneet valtion kehitysyhteistyöprojekteihin, kun taas kolmella muulla komennukset ovat olleet enemmän kaupallisia.

Komennusmaat ovat hyvin vaihtelevia. Niihin kuuluivat Nepal, Sri Lanka, Egypti, Tansania ja Tansanian Sansibar, Namibia, Australia, Intia, Kanada, Venäjä, USA, Vietnam, Etelä-Afrikka, Skotlanti, Ranska ja Kenia.. Lisäksi pariskunnilla oli

lyhyempiä, alle kuuden kuukauden mittaisia komennuksia Brasiliassa, Chilessä, Uudessa-Seelannissa, Portugalissa, Thaimaassa, Filippiineillä, Iranissa, Ruotsissa ja Britanniassa. Haastatteluissa keskityimme yli puolen vuoden komennuksiin, mutta ajoittain haastateltavat saattoivat mainita asioita myös lyhyemmiltä komennuksilta.

Yksi pariskunta on asunut vain Yhdysvalloissa useammassa vaiheessa ja toisen parin kaikki komennusmaat ovat Afrikassa. Kolmas pariskunta on ollut komennuksilla Aasiassa ja Afrikassa ja neljäs sekä viides pariskunta on muuttanut hyvin erilaisten maiden välillä Aasiassa, Afrikassa ja Euroopassa. Kaikki ovat kuitenkin olleet komennuksilla myös Euroopan ulkopuolella. Tämä ei kuulunut kriteereihini haastateltavia etsittäessä, mutta tutkimukseeni on sattumalta valikoitunut Euroopan ulkopuolella asuneita. Komennusten yhteenlaskettu kesto on noin 6-10 vuotta pariskunnasta riippuen. Pyrin ottamaan analyysissä huomioon sen seikan, että pelkästään Yhdysvalloissa asuneen ja Afrikassa sekä Aasiassa asuneiden pariskuntien kohdemaat ovat varsin erilaisia keskenään. En kuitenkaan pidä tätä tutkimusaiheen kannalta haittaavana tekijänä, sillä kiinnostuksen kohteena on nimenomaan elämäntavan muutos ekspatriaattikokemuksessa, ei tietyssä maassa tai kulttuurissa. Tässä oletan Oksasen johdattamana, että ekspatriaattien maailma on ikään kuin oma kulttuuripiirinsä, johon asemamaan ominaisuudet vaikuttavat vain tietyn verran.

Tein kahdeksan ensimmäistä haastattelua pariskuntien kotona ja kaksi viimeistä haastateltavien asuntotilanteen johdosta kahvilassa. Haastattelut sujuivat melko saman kaavan mukaan kaikilla kerroilla. Ensimmäisten haastattelujen jälkeen nauhaa kuunnellessani huomasin puhuvani nopeasti ja kiirehtiväni uusilla kysymyksillä liikaa eteenpäin. Päätin, että jatkossa yritän enemmän elää tilanteessa ja tarttua kiinnostaviin asioihin myös lisäkysymyksillä tai pyytää selvennystä asioihin, jos ne vaikuttavat epäselviltä. Osa haastateltavista meni heti hyvinkin henkilökohtaisiin asioihin, kun taas osa vastasi varautuneesti ja suojamuurin takaa. Joillain oli koko ajan tarve toistaa, että kaikki sujui hyvin. Naiset kertoivat enemmän arjesta ja siihen liittyvistä seikoista, kun taas miehet saattoivat puhua seikkaperäisesti tehtaiden toiminnasta ja omista työtehtävistään. Osa pariskunnista puhui myös keskenään ristiriitaisesti esimerkiksi paikallisiin ihmisiin tutustumisesta, mutta se saattaa osaltaan kertoa kokemuksen jakautuneisuudesta.

Haastatteluissa huomasi selkeästi, että osa oli enemmän reflektoinut omaa kokemustaan ja kohdemaan tapahtumia. Osa oli myös pyrkinyt yleistämään omia kokemuksiaan ja ajattelemaan kohdemaiden asioita laajemminkin. Parilla oli esittää seikkaperäinen analyysi kohdemaan ihmisten kansanluonteesta tai poliittisesta tilanteesta, vaikka kiinnostukseni ja kysymykseni liittyivät nimenomaan arjen asioihin. Naiset puhuivat enemmän tunteistaan ja miehet konkreettisista asioista. Osa pystyi suhtautumaan huumorilla omiin vastoinkäymisiin ja he saivat itseironiaa mukaan vastauksiin kun taas osa jäi etäiseksi haastatteluissa. Pääosin haastattelusta jäi hyvä mieli ja käytännön seikat kuten nauhurin käyttö toimivat. Kaikki haastattelut olivat myös tarpeeksi laajoja. Lyhin haastattelu kesti tasan tunnin ja pisin tunnin ja neljäkymmentä minuuttia. Litteroituna haastattelut olivat 10-15 sivun mittaisia, eli yhteensä litteroitua haastatteluaineistoa oli pitkälti toista sataa sivua. Haastattelut olivat kiinnostuneita tutkielmasta ja kaikki halusivat ehdottomasti lukea valmiin gradun. Yksi pariskunta halusi myös tarkistaa omat sitaattinsa gradusta ennen sen palauttamista.

3.2 Eettiset kysymykset

Koska haastateltavat kertovat omista varsin henkilökohtaisista kokemuksistaan, on tärkeää, etteivät he ole helposti tunnistettavissa tutkimuksesta. Olen selittänyt haastateltaville puhelimitse tutkimukseni luonteen tai lähettänyt esittelyn sähköpostitse. Kukaan haastateltavista ei kokenut nauhoittamista ikävänä asiana. Haastattelujen litterointivaiheessa olen muuttanut kaikki nauhoituksissa esiintyvät erisnimet sekä yritysten ja pienten, tunnistamista olennaisesti helpottavien paikkakuntien nimet. Näitä pseudonyymejä käytän myös tässä tutkielmassa esiintyvissä aineistositaateissa. Yritysten nimiä ei myöskään mainita lopullisissa sitaateissa. Tulen hävittämään nauhoitetun aineiston kun tutkielma on hyväksytty.

Näiden toimenpiteiden avulla haastateltavat eivät ole ulkopuolisen tunnistettavissa, mutta lumipallomenetelmällä kerätty aineisto toki johtaa siihen, että henkilöitä

ehdottaneiden saattaa olla helppo arvata kenestä on milloinkin kyse. Toisaalta aineistossa ei nouse esille niin arkaluontoisia asioita, että kokisin tästä olevan haittaa. Esittelen haastateltavat liitteessä 1 hyvin yleisluontoisesti, jotta he eivät ole helposti tunnistettavissa. Olen myös erottanut naiset ja miehet niin, etteivät pariskunnat esiinny liitteessä yhdessä.

3.3 Analyysimenetelmät

Laadullisen tutkimuksen kohteena ovat yleensä määrällisesti mittaamattomissa olevat asiat, kuten ihmisten subjektiiviset käsitykset. Tarkoituksena on tulkita ja ymmärtää syvällisesti tutkimuksen kohteena olevaan ilmiöön liittyviä merkityksiä. Kvalitatiivista aineistoa voidaan analysoida monin erilaisin tavoin, riippuen esimerkiksi aineistotyypistä ja tutkimusongelmasta. (Mäkelä 1990, 42–53.) Itse analysoin aineistoni aineistolähtöistä sisällönanalyysia käyttäen, sillä koen sen vastaavan parhaiten tutkimukseni tarpeisiin. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 117.)

Valitsin aineistolähtöisen sisällönanalyysin, mutta toki kehitin haastattelussa käyttämiäni teemoja jo aikaisemmin lukemastani aiheeseen liittyvästä kirjallisuudesta viisastuneena. Anneli Sarajärvi ja Jouni Tuomi (2009) toteavatkin, että puhtaasti aineistolähtöistä tutkimusta on vaikea toteuttaa, sillä havaintojen teoriapitoisuus on yleisesti hyväksytty periaate. Laadullinen sisällönanalyysi on kommunikaation ilmisällön objektiiviseen, systemaattiseen ja määrälliseen kuvaukseen soveltuva tutkimusmenetelmä. (Kyngäs ja Vanhanen 1999). Kommunikaation ilmisällöllä tarkoitetaan dokumenttien analysointia sellaisenaan. Menetelmän tarkoituksena on lisätä aineiston informaatioarvoa luomalla siitä selkeä informaatiokokonaisuus. (Kyngäs & Vanhanen 1999, 3–12.)

Analyysissä pyrkimykseni on löytää haastatteluaineistosta teemoja, jotka luokitellaan toisensa poissulkevalla tavalla. Teemoittelu on sisällönanalyysin vaiheena Tuomen ja Sarajärven mukaan periaatteessa luokituksen kaltaista, mutta siinä painottuu, *mitä*

kustakin teemasta on sanottu. Aineistosta on tarkoitus etsiä tiettyä teemaa kuvaavia näkemyksiä. Tässä vaiheessa on tarkoituksena pilkkoa ja ryhmitellä aineisto erilaisten aihepiirien mukaan. Kun aineiston keruu on tapahtunut haastattelulla, jossa on selkeät teemat, on myös aineiston pilkkominen suhteellisen helppoa. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 90-99.)

Aineiston analyysi perustuu loogiseen päättelyyn ja tulkintaan, jossa aineisto on aluksi hajoitettu osiin, käsitteellistetty ja lopuksi koottu yhteen loogiseksi kokonaisuudeksi (Tuomi & Sarajärvi 2002, 90–99). Olen teemoitellut aineiston tutkimusongelman kannalta keskeisiin alueisiin. Näitä pääteemoja analyysissä ovat: lähtemisen kuvaus ja siihen liittyvät valmiudet, naisten ja miesten aika, kodit ja yhteisö, harrastukset, rajat, käytännön järjestelyt, 'rotu' ja suomalaisuus sekä palaaminen.

Analyysiluvuissa 4, 5 ja 6 pyrin esittämään aineistoa kuvaavat teemat ja luomaan johtopäätöksiä, joissa pyrin ymmärtämään tutkittavia heidän omasta näkökulmastaan. Kappale 4 keskittyy ekspatriaattien lähtöön, siihen liittyvään toimijuuteen ja valmiuksiin sekä saapumisen jälkeiseen elämään ja roolien muotoutumiseen kohdemaissa. Kappaleessa 5 keskityn elämäntapaan kohdemaassa olon aikana. Miten habitus muuttui? Kuinka ekspatriaatit asuivat, keistä tuli heidän ystäviään ja mitä he harrastivat? Yritän päästä sisään siihen arkeen, mitä kohdemaissa on eletty. Kappale 6 puolestaan kuvaa kotimaahan palaamista ja siihen liittyviä tuntemuksia. Pyrin selvittämään, miten ulkomaanjaksot ovat vaikuttaneet haastateltaviin ja kokevatko he itsensä tai elämäntapansa muuttuneen? Entä mitä psyykkisiä tai fyysisiä asioita komennuksilta on tuotu mukana Suomeen?

4 Lähtöpäätöksiä ja sopeutumista

Haastateltavat kuvasivat lähtöpäätöksen tekemisen melko ongelmattomaksi. Ensin tuli työnantajan ehdotus, jonka jälkeen asiasta keskusteltiin kotona. Kaikkien mukaan päätös tehtiin yksimielisesti. Lähdön aiheuttamaa mahdollista elämänmuutosta ei kukaan haastatelluista kokenut ongelmallisena. Lähes kaikki heistä olivat syntyneet työläisperheisiin ja muuttaneet jo aiemmin lapsuudenympäristöstään suurempiin kaupunkeihin, korkeampiin virkoihin ja vauraampaan elämään. Vieraaseen ympäristöön lähteminen oli jo antanut heille positiivisia kokemuksia, joten myös uutta vierautta odotettiin enemmän avoimin mielin kuin pelonsekaisin tuntein. Lähtöön liittyvät epäilykset liittyivät enemmälti Suomeen jääviin aikuisiin tai teini-ikäisiin lapsiin niillä pariskunnilla, jotka lähtivät hieman vanhemmalla iällä. Lasten kanssa matkustaneilla epäilyksiä aiheutti lasten koulupaikan saaminen kohdemaassa.

Tässä luvussa lähdén tutkimaan, miten pariskunnan osapuolten toimijuus toteutuu lähtöpäätöstä tehtäessä ja miten he reagoivat muuttamiseen. Tuon esille myös ne kompensatiot, joita he komennuksista saavat. Luvun lopussa keskityn sukupuolittuneeseen toimijuuteen, joka tulee selkeästi esiin komennusten alkutaipaleella kun vaimo etsii rooliaan komennusyhteisössä.

4.1 “Päätimme sitten lähteä katsomaan maailmaa” – miten toimijuus syntyy?

Osa haastatelluista on lähtenyt selkeästi työnantajan pyynnöstä, kun taas osa on itse hakeutunut komennusta kohti. Komennuksessa on kuitenkin aina kyse siitä, että työnantaja käyttää valtaansa työntekijään nähden. Komennettava ei voi itse päättää milloin lähtee, kuinka pitkäksi ajaksi tai mihin maahan päätyy. Työnantajan pyyntö lähteä nähtiin myös hyvin vahvana velvoitteena, kuten yksi haastateltavista kuvaa:

”Miksi päätin lähteä? Se on sil tavalla, että ku työnantaja pyytää, että pitää lähteä sinne niin jos haluaa pitää työpaikkansa niin pitäähän sitä suostua lähtemään.” (Eelis)

Kaksi haastateltavaa on selkeästi itse hakeutunut ulkomaantöihin. Toinen oma-aloitteisista lähtijöistä vietti kaksi ensimmäistä komennusta ministeriön leivissä ja kaksi myöhempää yritysten palkkalistoilla. Toinen puolestaan on pyytännyt virkavapaata silloisesta työstään ja siirtynyt laina-ajaksi toisen yrityksen palvelukseen, jonka kautta komennukset tulivat.

”Meillä oli se kahden vuoden laina-aika edelleen kärsittävänä tai käytettävissä, että olin käytettävissä. Ja ei meil ollu mitään syytä kieltäytyä, se oli mielenkiintonen tilanne lähteä uuteen paikkaan ja ei sitä epäröity ollenkaan, että lähdetään ilman muuta” (Juhani)

Toimijuus on siis hieman erilaista riippuen haastateltavan omasta osallisuudesta komennusprosessiin. Osa kokee itsensä velvoitetuksi lähtemään, kun taas osalla on ollut selkeä halu lähteä ulkomaille töihin. Vaimot lähtivät matkalle mukaan ilman tietoa siitä, millaiseksi heidän asemansa kohdemaassa muotoutuisi. Kuitenkin vain yksi raportoi lähdön olleen vaikea. Lähtemistä perusteltiin useissa haastatteluissa sillä, että haluttiin käyttää tilaisuus tai mahdollisuus. Kaikkien haastateltavien oli melko vaikea jälkikäteen pohtia syitä lähdölleen.

”Me ollaan aina oltu semmosia ex tempore -ihmisiä että tartutaan hetkeen ja mennään” (Kaarina)

4.2 ”Enemmän oli intoo ku tietoo” – pääomat lähdön hetkellä

Lähdettäessä työkomennukselle valmistaudutaan elämään erilaisessa kulttuurissa ja kieliympäristössä. Valmiudet voivat kielitaidon kohdalla olla hyvin vähäiset ja tietoa vieraista kulttuureista on ollut saatavilla eri mittakaavassa kuin nykyään. Tämän lisäksi muuttamiseen liittyvät tavalliset asuinpaikan vaihtoon liittyvät seikat, kuten esimerkiksi asunnon hankinta, muuttojärjestelyt ja lasten koulujen etsintä. Osalla työpaikka auttoi näissä asioissa ja niiden kustannuksissa, eli ne oli sisällytetty niin sanottuun ekspatriaattipakettiin.

Taloudellinen pääoma muotoutuu erilaisten ekspatriaattipakettien mukaan. Osa sai komennuksilla aivan samaa palkkaa kuin Suomessakin, eikä komennuksilla heidän mukaansa päässyt rikastumaan muuten kuin henkisesti. Heillekin kuitenkin kustannettiin asuminen ja auto. Normaalisti komennuspaketit voivat koostua muuttomaksuista, matkamaksuista, asumiskustannuksista, autosta ja kuljettajasta, sairaskorvauksesta, kodinhoidontuesta ja lasten koulumaksuista. Myös normaalipalkka on yleensä suurempi ja sitä perustellaan elinkustannusten kasvulla, kuten esimerkiksi sillä, että länsimaalaisen ruoan hinta saattaa olla kohdemaassa verrattain korkea. (ks. myös Fechter 2007, 2.)

Kaikki omat haastateltavani ovat saaneet asunnon kustannettuna, osalle se on ollut valmiina ja osa on hankkinut sen itse. Myös auton käyttö ja usein kuljettaja on kuulunut monilla pakettiin. Kaikki ovat myös pystyneet pitämään kotimaassa taloa komennusten aikana. Edut ovat olleet parempia niillä komennuksilla, jotka eivät liittyneet kehitysyhteistyön projekteihin. Enemmän on voinut saada, jos on osannut vaatia oikeassa kohdassa:

”Mä en...Mä en tiä uskallanks mä sanoo? Mä en lähe sinne jos en mä saa neljää matkaa Suomeen vuodessa, [nauraa]. Mulle tulee niin ikävä kumminki, (nauraa). Mutta ihan rehellisesti en koskaan käynyt niin monta kertaa.” (Brita, kysyttäessä komennustyöhön liittyneistä eduista)

Taloudellinen pääoma siis mahdollistaa ainakin kahden asunnon pitämisen ja useissa maissa palveluskunnan palkkaamisen sekä kuten myöhemmin käy ilmi, runsaan matkustelun kohdemaissa. Osa joutuu kuitenkin maksamaan lasten kansainvälisiä koulumaksuja itse, mikä koetaan hankalaksi. Varallisuuden erot tulevat ilmi myös, kun puhutaan yhteydenpidosta; yksi pariskunta ei soittanut Suomeen juuri ikinä puheluiden kalleuden vuoksi, kun taas toiset olivat jatkuvasti puhelinyhteydessä, eikä puheluiden hinnasta tullut heidän kanssaan puhetta haastatteluissa.

Kulttuurisen pääoman merkitys muuttuu lähdön hetkellä. Suurin osa haastateltavistani raportoi osanneensa englantia hyvin vähän tai auttavasti. Minkään muiden kielten osaamisesta lähtötilanteessa ei kielitaidosta kysyttäessä tullut edes puhe, vaikka osa kohdemaista oli sellaisia, joissa valtakieli on jokin muu. Osa komennustyöntekijöistä kertoi kyllä lukeneensa pitkän saksan, mutta tällä ei juuri ollut merkitystä sillä yksikään pariskunnista ei ollut komennuksella saksankielisissä maissa. Yrityksen järjestämää valmennusta on saanut yksi, joka ei töiltään ehtinyt siihen osallistua ja toinen haastateltava sai valmennusta venäjän kielessä. Yksi puoliso kertoo myös saaneensa valmennusta yrityksen kautta. Ministeriön kautta ensimmäistä kertaa lähteneille puolestaan järjestettiin kuukauden mittainen, intensiivinen koulutus. Heidän kohdallaan myös valintaprosessi oli erilainen, sillä tehtävään haettiin erikseen ja molemmat haastateltiin ennen lähtöä.

Institutionalisoitunut kulttuurinen pääoma on haastateltavilla nimenomaan oman alan ja uran kannalta merkityksellistä. Mitään kielten tai kulttuurin koulutusta ei kuitenkaan haastateltavilla ole, vaan naistenkin koulutus on hoitoalalta ja yhdellä naisista on kaupallisen alan opintoja. Tässä huomionarvoista on myös, että he jotka eivät saaneet valmennusta, eivät myöskään kokeneet sitä tarpeellisena. Useampi miehistä argumentoi siihenastisen työuransa olleen valmistautumista ja että aiemmat tehtävät olivat olleet riittävä koulutus ulkomaankomennusten haasteita varten. Tässä he eivät siis ota huomioon sitä, että valmennusta voisi saada muuhun kuin työtehtäviin. Uuteen kulttuuriin sukkellettiin ummikkoina ja heikolla kielitaidolla. Kielen suhteen vaimot olivat vielä heikommassa asemassa kuin miehensä. Yksi naisista päätti itse hankkia

yksityistä kielenopetusta ennen lähtöä, koska koki englannintaitonsa heikoksi. Samalla kielenopettaja opetti muitakin kohdemaassa selviytymisen taitoja, kuten seuraavasta lainauksesta käy ilmi;

”Se (opettaja) kävi yli puoli vuotta pari kertaa viikossa, opetti miten mä ostan jauhelihaa ja mitä mausteita siellä on erilaisia. Ja maito on erilaisissa astioissa ja kaikkee tämmöstä” (Brita)

Monet haastateltavista kertovat lukeneensa tutustuakseen kulttuuriin ja kohdemaahan. Tämä on jatkunut myös kohdemaahan tultaessa. Yksi nainen kertoo istuneensa tuntikausia kirjastossa, tutustumassa kulttuuriin. Erikoisella tavalla kulttuuri yhdistyy monien ajatuksissa historiaan, taiteeseen ja perinteisiin, mutta kirjaston ulkopuolella olevaa todellista elämää ei nähdä *kulttuurina* tai se nähdään ehkä liian vieraana. Myös Nicol Foulkesin haastattelemat Intiassa asuvat pohjoismaalaiset ovat lukeneet paljon tutustuakseen kulttuuriin (Foulkes 2012, 138). Foulkes perustelee tätä keskiluokkaisena tapana ottaa selvää uusista asioista. Kulttuurinen pääoma näyttäytyykin aineistossani erityisesti kielen opiskeluna ja korkeakulttuuriin tutustumisena.

Sosiaalinen pääoma ei tule lähtövalmiuksissa esiin, mutta yleisesti ottaen se on ollut merkityksellistä lähinnä työelämän kontaktien osalta. Sosiaalinen pääoma alkaa kuitenkin kasvaa nopeasti uuteen kotimaahan saavuttaessa, kuten seuraavassa, sopeutumiseen liittyvässä alaluvussa käy ilmi.

4.3 ”Miehen mukana, vanavedessä liu’uin” – sopeutuminen ja roolien muutos

Omista haastateltavistani puolestaan kukaan ei kyseenalaista sitä, etteikö puolison mukaan olisi lähdetty. Pariskunta on ollut yksikkö, joka kulkee yhdessä. Kaikkien perheissä on myös työasemien perusteella ollut selkeä mieselättäjyyden malli, mikä tukee vaimon päätöstä seurata miestänsä. Juuri mitään ei ole osattu pelätä, mutta suurelle osalle naisista komennus ei ole lopulta ollut pelkästään positiivinen elämäntilanne; Miehet ovat pitkiä päiviä pois kotoa, ympäristöön sopeutuminen on ajoittain vaikeaa ja yksinäisyys vaivaa.

Oksanen jakaa väitöskirjassaan (2007) tutkimansa naiset neljään lähtötyyppiin; lähtö vaihtelunhalun johdosta, tilanteessa jossa arki Suomessa on tuntunut puuduttavalta, toisena lähtö kotirouvana, jolloin ekspatriaattikotirouvan rooli on tuntunut helpommalta ratkaisulta kuin oman valinnan selittely Suomessa. Kolmas tyyppi on parisuhteen jatkuvuutta tai tasapainoa varmistaakseen lähtenyt ja neljäs on nainen, joka pakenee Suomessa olevaa psyykkisesti koettelevaa tilannetta.

Työkomennus on kuitenkin sikäli erikoinen kokemus, että se rakentuu täysin pariskunnan toisen osapuolen toimijuudelle. Mukana seuraavalla puolisollla on vahvasti kuiskaajan rooli, kuten myös Oksanen (2007) tutkimuksessaan kuvailee. Tutkimukseni naiset ovat matkustaneet vieraaseen maahan, jossa heillä ei ole ollut työtä, harrastusta tai ainuttakaan ystävää. Kukaan heistä ei ole kokenut osaavansa englantia kovin hyvin. Naisen tehtävä kohdemaassa on ollut pitää mies ja lapset kylläisinä, koti siistinä ja itsensä tyytyväisenä. Myös Luciana Duquen (2009,90) haastattelemissa naisista yksi pukee asian niin vahvasti, että hänen tehtävänsä on olla osa yrityksen tiimiä, joka toimii komennustyöntekijän apuna. Tämä komennuspuolison tehtävä on nykyisinkin varsin usein naisen tehtävänä. Warinowskin 2000-luvun suomalaisista ekspatriaateista 67 prosentilla komennustyöntekijöistä puoliso oli kotona ja näistä 91 prosenttia oli naisia.

(Warinowski, Expatrium). Komennukselle lähtö voi aiheuttaa sosiaalisen sukupuolen uudelleenmuotoutumista ja sukupuolen merkitys saattaa kasvaa (Leonard 2010, 106).

Usein ekspatriaatit korostavat juuri puolison kielitaidon merkitystä tämän kokemuksen onnistumisen tärkeänä tekijänä (Duque 2009, 79). Naiset joutuvat hoitamaan käytännön asioita, käymään kaupassa, asioimaan palvelusväen kanssa ja hankkimaan ystäviä. Miehen rooli kohdemaassa on tietyllä tavalla yksinkertaisempi kuin naisella; hän jatkaa töissä kuten kotimaassakin. Usein työ on myös hyvin samanlaista kuin kotimaassa. Kunhan laittaa puvun päälle ja lähtee toimistolle. Naisella puolestaan on joka päivä uudelleen aikaa valita, mitä päivän aikana tekee. Hän joko oppii yhteisön säännöt tai ei. (ks. myös Fechter 2010, 4.) Tämä tulee hyvin esiin seuraavassa lainauksessa, jossa Kurt pohtii sopeutumista kohdemaahan;

”No emmä tiedä mää mul ei ollu mitään sopeutumisvaikeutta muuta, ku mä tein niin kauheesti töitä. Että Britalla on sitä sopeutumista, hän voi kertoa siitä miten hän löysi sitten sisältöä ja tekemistä elämällään ja siinä sosiaalisessa yhteisössä. Mulla se aika meni siihen työhön ja firman asioihin.” (Kurt)

Naiset tulevat yhteisöön, jossa muut komennusrouvat ovat asuneet jo pidempään. Suurin osa naisista ei ole työelämässä, joten arkea rytmittävät kodin asiat. Naiset hankkivat lapsille koulupaikkoja, etsivät sopivia kauppoja, kouluttavat mahdollista henkilökuntaa ja niin edelleen. Suurin osa naisista tutustui myös ympäristöön arkiaskareissaan miehiä enemmän.

”Ja koko asia, mä hoidin niinku tän, shekeillä maksettiin laskut niin se oli mun työtäni ja kaikki nää. Se kai oli se haasteellisin osa siellä. Kun mähän en ollu vastuusta jostain paperitehtaan onnistumisesta siellä.” (Brita)

”Ruokailu, ruoan hankkimiset, kouluasiat ja kyyditykset ja nämä...se käytännön elämä jäi vaimon harteille pyörittää sitä -- Kyllä tässä chauffeurina on saanut olla monta vuotta” (Kaarina)

Ainakin yksi haastateltavista miehistä tuo esiin, että on huomannut vaimonsa kokeneen komennuspuolison roolin ajoittain vaikeaksi. Kuitenkin tietynlainen oletus vaimon roolista kohdemaassa tulee esiin myös miesten puheessa. Kysyttäessä palvelushenkilökunnasta yksi ekspatriaatti kommentoi:

”Mul on ollu vaimo kotona, meil on tommonen hyvä kodinhoitaja niin se on hoitanu kodin” (Eelis)

Suurin osa naisista ei juurikaan valittele vaikeuksia, lähinnä tekemisen puute tai kaukana oleviin lapsiin kohdistuva ikävä tulevat esiin. Voi tietenkin olla, että aika on kullannut muistot, mutta vain yksi naisista kertoo olleensa komennusten alussa todella surullinen;

”Sit mä huomasin, että mä en nyt jaksa. Mä löysin itteni itkemästä, että mitä mä nyt teen, mitä mä täällä nyt teen” (Brita)

Ilman työtä ja vähäisellä kielitaidolla maahan tulevat naiset ovat uusissa kodeissaan päivät miesten käydessä töissä. Lapset käyvät koulussa ja osalla aikaa tuntuu olevan paljon leppäilyyn, välillä jopa pitkästymiseen asti:

”Mä leppäilin ja luin ja kuuntelin radiota. Ja sitte tietysti puutarhassa nautin, ku puutarhatyöt oli tehty niin jossain majassa istuskelin.” (Vuokko)

”Se oli tämmöstä, ku ei oikeestaan tarvinnu mitään tehdä. Olla vaan. Mutta mä sitten keksin, että mä rupesin neulomaan, ompelemaan. Mul oli ompelukone mukana ja sitte yleensä nui kaikki vaatteet tein itse” (Aila)

Naisista yhtä lukuun ottamatta kaikki olivat olleet kotimaassa töissä. Yksi naisista sai ensimmäisessä komennusmaassa töitä lastentarhasta. Hän oli tehnyt samaa työtä myös Suomessa. Toinenkin yritti kovasti saada koulutustaan vastaavaa työtä myös kohdemaassa, mutta loput eivät olleet sitä edes harkinneet. Useissa maissa puoliset eivät saa edes työlupaa, elleivät ole erityisasiantuntijana jossain (Sinkkonen 2009, 155). Tässä mielessä Kaarina oli erityisessä asemassa, sillä puolison työskentely kohdemaassa on melko harvinaista.

”Mua pyydettiin sikäläiseen nursery schooliin, että mä sain niin sanottua bensarahaa. Punasella skootterilla viiletin sinne” (Kaarina)

Mikäli kodinhoito on isoksi osaksi ulkoistettu, korostuu puolison tehtävissä lastenkasvatuksen rooli. Tämä ei tietenkään koske lapsettomia naisia, joille elämä saattaa olla entistä yksinäisempää. Omat lapsettomat haastateltavani löysivät tyhjyyden tunnetta paikkaamaan ja arkea täyttämään uusia harrastuksia. Listalle kuului kulttuuria, vapaaehtoistyötä tai kädentaitoja kuten ompelua ja dreijaamista. Kaikki naiset myös opiskelivat kieliä kohdemaassa, joko kursseilla tai pyrkien kommunikoimaan paikallisten kanssa. Myös kolonialismin aikana miesten tehtävä oli ennen kaikkea kerätä ja hallita kaikkea ympärillä olevaa, kun taas naisten tehtäväksi jäi kerätä itsensä ja hallita omaa identiteettiään. (Pratt 1992, 156.)

”Ruvetaan kattoon mihin pääsis jumppaamaan, missä olis kielenopetusta, missä ois mitäkin mihin vois liittyä ja naapurista sai aika hyvää sellasta tukee” (Brita)

Ekspatriaattirouvista muodostuu aivan oma sosiaalinen piirinsä. Äideillä aikaa vei lastenhoito, mutta kaikki haastateltavat yhtä lukuun ottamatta kertoivat naisten välisestä tiiviistä kanssakäymisestä. Kahviaamut, ompelukerhot, golf-kierrokset ja uusien sohvien ihmetteleminen tuovat arkeen täytettä. Myös haastateltavani, joka koki, ettei komennusten aikana juuri ystävystynyt tai ollut sosiaalisessa kanssakäymisessä, harmitteli sitä ettei yhdessä komennusmaista ollut minkäänlaisia kerhoja.

Usein juuri nämä ryhmät, suomalaisten yhdistys, taideryhmä, kirjakerho tai äitien tukiryhmä, tarjoavat jatkuvuuden perustan naisille, jotka ”eivät ehkä tiedä, missä asuvat seuraavana vuonna, mutta voivat luottaa siihen, että sielläkin on bridge-kerho” (Hindman 2009). Ekspatriaattivaimojen klubit ja harrastuskerhot saattavat kuitenkin lisätä rajoittuneisuuden tunnetta, sillä niissä puhutaan paljon asioista joita ei kannata tehdä tai paikoista joihin ei kannata mennä. Rodun ja sukupuolen luomat rajat voimistuvat. (Leonard 2010,107.)

Toisaalta vähemmän sosiaaliselle ja rohkealle naiselle tämä sosiaalinen piiri saattaa tuntua vieraalta ja vaikealta lähestyä.

”Mulla ei niin kamalasti ollu ystävyysuhteita, ehtiny tulla. Mä en niin kauheesti oo ulospäin suuntautuva, toiset jotka puhuu ja on sillai reippaita niin saa varmasti erilailla ystäviä.” (Vuokko)

Sosiaalista asemaa ja henkilökohtaisia saavutuksia etsitään paikallisissa komennusihmisten ryhmissä. Cohenin mukaan ekspatriaattipuolisot ovat todella tietoisia statuksestaan, jota määrittää ensi sijassa heidän miehensä työasema ja maine. (Cohen 1977, 47-48.) Fechterin mukaan jopa naisten kokouksen pöytäjärjestyksen saattaa määrittää heidän miestensä asema organisaatioissa. Uudessa ympäristössä uusien käytöskoodien keskellä myös miesten rooli saattaa muuttua;

”No mullahan tuli sellaset juhlat amerikkalaisen vaimon hyvät oltavat. Mieskin oppi laittamaan takin päälle ja auton oven avaamaan, ja sit ne kyl unohtu ku päästiin Suomeen...” (Brita)

Suomalaisissa ekspatriaattinaisissa oli jotain ulkomaisista tutkimuksista poikkeavaa; He eivät pystyneet hyväksymään epätasa-arvoa kohdemaissa tai itsensä ja paikallisten välillä. Tämä tulee jatkuvasti esiin haastatteluissa, erityisesti palvelusväkeen liittyen:

”Mä otin sitte sen [apulaisen] vauvan ja pistin oman sänkyyni päälle ja ku tää apulainen näki niin hän kauhistu ihan että voi ei, ei ja meni ja sieppas lapsen ja pisti lattialle. Että ei nyt sovi tällä tavalla, että rouvan sänkyyn pannaan lapsi” (Aila Intiasta)

”Mä olin tottunu, että ihmiset on kaikki saman arvosta, että hän (apulainen) tulee minun kans kahvipöytään niin hän sano, et ei hän voi tulla ja meni sinne keittiön nurkkaan. Mä sanoin, että kyllä sä tuut samaan pöytään, että emmää voi kattoo että sä istut siellä”
(Ulla Intiasta)

Yksi haastattelemani nainen kertoo Etelä-Afrikassa kyydinneensä tummaihoista tyttöä joka oli kävellyt tienlaitaa pitkin, ja kaikki ovat ihmetelleet hänen rohkeaa tapaansa ottaa vieras kyytiin. Lähes vastaava tapahtuma esiintyy Fechterin aineistossa, kun hän kuulee naisten kahvihetkellä keskustelun, jossa ekspatriaattirouvat olivat järkyttyneitä yhden saksalaisen naisen pyöräretkistä kodin läheiseen asuinympäristöön, missä hän poikkosi paikallisten koteihin (Fechter 2007,50.)

”Ja sit kulttuurishokki myös siitä, että se musta väestö eli siel keskustassa niin huonosti kuin se eli, ja me elettiin aidatuilla alueilla missä mustat kävi vaan siivoomassa. Mutta mä olin luvannu olla hiljaa näistä rasistisista, mustien ihmisten kysymyksestä ja mä en puhunu siitä mitään” (Brita Yhdysvalloista)

Tutkimukseni naiset muistuttavat minua Imperial Eyes - teoksessa (Pratt 1992, 158) esitetystä Marie-Claire Hoock-Demarlen termistä *exploratrice sociale*, jota hän käyttää kolonialismin ajan naisista, jotka pyrkivät aktiiviseen tiedonkeruuseen. He kyselevät uutta kohdatessaan aktiivisesti ja haluavat selvittää, miksi asioita tehdään tietyllä tavalla. Haastattelemini naisten rooli ei kuitenkaan ole yhtä vapautunut, vaan he joutuvat roolistaan johtuen hillitsemään tiedonhalunsa ja tottumaan paikallisen maan tapoihin ja nielemään kysymyksensä. Epätasa-arvo sekä eri ‘rotujen’ että sukupuolten välillä raivostutti kuitenkin osaa naisista.

”Mää nyt vaikka kuinka pitkään kertoisin sulle asioita jotka järkytti nuoren naisen sydäntä, kun me mentiin Alabaman golf-klubille haettiin sisään kun ei saanu kysyy rotuu niin piti antaa jonku sukulaisen kuva, sit me kysyttiin mitä varten?” No me vähän siitä katotaan tota väriä” ne sano meille. Sit jos mä oisin tullu jonku kesäsarjan voittajaks niin must ois laitettu valokuva sinne seinälle mut sen alla ei ois luku Mrs Brita Lahti vaan Mrs Kurt Lahti, niin tää mua raivostutti pitkään et mä kadotan oman etunimeni” (Brita)

Naiset ovat selkeästi lähteneet maailmalle miestensä tueksi. Toisaalta pariskunnan toisen osapuolen jäämistä Suomeen ei ole ehkä nähty edes vaihtoehtona. Kun kohdemaahan on saavuttu, on tekemisen vähyys aluksi yllättänyt. Sitten se on hyväksytty ja alettu pohtia, mitä ajallaan voisi tehdä. He ovat keksineet harrastuksia ja löytäneet ystäviä. Vuoden 1999 EVA-tutkimuksen mukaan naisten arvot ovat ympäristöllisempiä, sosiaalisempia, tasa-arvoisempia ja henkisempiä kuin miesten. (ks. Apo 1999.) Esimerkiksi kulttuuri ja taide ovat naisille tärkeämpiä kuin miehille ja juuri edellä mainittujen asioiden korostaminen tulee esiin omassakin aineistossani.

”Kun mä huomasin, et jos kerta tilanne on se, että mun ei tarvi tehdä niska märkänä töitä, niin mä otan täst irti kaiken sen minkä saa” (Brita)

Alun pienten vaikeuksien ja tekemisen puutteen kokemisen jälkeen naiset ovat sopeutuneet, löytäneet yleensä ystäviä ja alkaneet nauttia elämästä vieraassa maassa. Kuitenkin rooli on muuttunut ja se jatkaa muuttumistaan, kun oman päivärytmin, harrastukset ja ystävät voi aina uudessa kohteessa valita uudelleen.

4. 4 Kohti elämäntavan muotoutumista

Tässä kappaleessa olen pyrkinyt valottamaan ekspatriaattien lähtöä ja siihen liittyvää toimijuutta sekä niitä valmiuksia joista muotoutuu pääomia, jotka ovat merkityksellisiä lähdön hetkellä. Näiden lisäksi nostan sopeutumisen kohdalla merkittäväksi seikaksi

naisen näkökulman. Naisen rooli nousee tutkimuksessani valokeilaan, sillä naisten elämässä kohdemaassa korostuvat ne habituaaliset muutokset, jotka ekspatriaattien elämäntapaan niin olennaisesti kuuluvat.

Naiset ovat arjessa kotona, tekevät huomioita niin paikallisista kuin muista ekspatriaateistakin ja joutuvat kosketuksiin kohdemaan ympäristön kanssa usein enemmän kuin pitkiä työpäiviä toimistoilla tekevät puolisonsa. Tästä huolimatta kotona heidän tehtävänsä on ylläpitää suomalaista lastenkasvatusta, lasten kielitaitoa ja kotimaan traditioita. Tämän lisäksi naisen roolissa he joutuvat keksimään itselleen uutta tekemistä kun päivisin ei ole töitä. Toisekseen naisten tapa kertoa enemmän arjen asioista tuo heidän haastatteluaineistonsa lähemmäs omaa kiinnostuksen kohdettani. Näiden seikkojen johdosta käsittelen puolisopestiläisen roolia tutkimuksessani enemmän kuin alun perin oli tarkoitus.

Lähtemisen ja sopeutumisen tarkastelussa puolestaan tärkeimmiksi seikoiksi nousevat lähdön helppous, kielitaidon puute sekä valmennuksen vähäisyys. Erityisesti miehet puhuvat lähdön helppoudesta ja itsestänselvyydestä. Lähdöstä on keskusteltu yhdessä ja päätös on kaikkien haastateltavien mukaan tehty yhteisymmärryksessä. Naiset eivät problematisoi lähtöä, mikä voisi johtua siitä, että perheissä on vallinnut mieselättäjyyden malli. Miehet ovat sen verran korkeammissa asemissa kuin vaimonsa, että miesten työ on määrittänyt perheen asuinpaikkaa ja tulotasoa luultavasti jo aiemmin. Naisten roolin erilaisuus työssä olevaan mieheen verrattuna tulee selkeästi esiin haastattelupuheessa. Naiset kokevat roolin eroavan myös Suomessa elettyyn elämään verrattuna, sillä aikaa on paljon ja ”mitään ei tarvinnut tehdä”. Näin asian kokivat erityisesti ilman lapsia lähteneet.

Seuraavassa kappaleessa linssin alla on koko tutkimuksen ydin, komennusperheiden elämäntapa kohdemaissa. Elämäntapa kertoo haastateltavien arjesta ja kiinnostukseni kohteena ovat erityisesti asuminen, ystävät, kulutus, harrastukset, rajojen rakentaminen, palvelushenkilökunta sekä lapset.

5 Aidattu paratiisi – ekspatriaattien elämäntapa

Ekspatriaattien elämäntapaa vaikuttaa määrittävän yhtä aikaa luksus ja erottautuminen paikallisesta elämänmenosta. Haastateltavat ovat kokeneet sopeutuneensa ekspatriaattien elämään pääosin hyvin. Yhden mukaan siihen vaikuttavat kolme asiaa: *”Meil ei ollu perheessä mitään kriisejä, toinen asia et meil ei ollu terveyden kanssa mitään ongelmia ja kolmas asia et ei ollu turvallisuuden suhteen ongelmia”* (Jukka). Yhdessä kohdemaassa on kuitenkin ollut samanaikaisesti sota ja kolera ja haastateltava kertoo, että yhteen kohdemaahan kollegat Suomesta ovat jättäneet tulematta aidsin takia. Tämä kertoo siitä, millä tavalla ekspatriaatin elämismailma eroaa paikallisen väestön elämästä. Ympärillä on aitoja ja muureja, joko fyysisiä, henkisiä tai molempia.

Elämäntavan määrittäjinä pidetään usein vapaa-ajan käyttöä ja kulutusta. Tämän johdosta kiinnostukseni kohdistui siihen, millaisilla alueilla haastateltavat asuivat, miten kodista huolehdittiin ja mitä sinne hankittiin, millaisia harrastuksia ja vapaa-ajan viettotapoja haastateltavillani oli, mihin juhliin he osallistuivat ja ketkä olivat heidän ystäviään.

5.1 Kodit ja materiaallinen kulttuuri

Kun ensimmäiseen kohteeseen saavutaan, on asettuminen yleensä hyvin palveltu. Ekspatriaatit viettävät ensimmäiset yöt hotelleissa, joista he siirtyvät omiin asuntoihinsa. Myös ruokaa saattaa saada klubilta tai hotelleista. Omiin asuntoihin muuttamisen jälkeen alkaa sopeutuminen, joka tarkoittaa miehen osalta työelämään tutustumista ja naisen kohdalla aluksi asioiden järjestelyä ja sen jälkeen pitkien päivien täyttämistä. Joissain kohteissa myös kotiapulainen koettiin alun sopeutumista helpottavaksi tekijäksi. Kodit ovat usein valmiiksi kalustettuja tai edellisten komennustyöntekijöiden jäljiltä kalustettuja ja astiat odottavat suomalaisrouvia

kaapeissa. Kun halutaan verhot, joku käy ottamassa mitat ja verhot ”ilmestyvät ikkunoihin”. Myös kolonialismin aikaan naismatkustajat asuttivat palvelusten ja palvelusväen maailmaa, jota heidän korkea luokka- ja rotuasemansa edellytti. Ateriat, kylvyt, huovat ja lamput ilmaantuivat asuntoon kuin itsestään. (Pratt 1992, 156.)

”Tietenki sit et ku tää apulainen tuli niin kaikki rupes menemään iha hienosti” (Aila)

”Siinä vaihees kun me ostettiin taloo niin siel oli hirveesti ihmisii jotka oli hirveen avuliaita. Yleensä ensin mentiin ihan täysin kalustettuun asuntoon ja sitten ruvettiin katseleen vähän suurempaa asuntoa, ja sitte vast hankittiin kalusteet sinne. Näähän siel oli hirveesti hyvii kaikki tällaset asiat.” (Brita)

Haastattelemani ekspatriaatit ovat asuneet pääosin omakotitaloissa tai rivitaloissa. Joissain kohteissa asunto on saattanut olla kerrostalossa. Asuntoa on saanut itse olla yleensä valitsemassa ja muiden suomalaisten apua on saattettu käyttää asunnon etsimisessä.

Asukkaiden habitus ja elämäntyyli vaikuttavat siihen, millaiseksi asuinalue (habitat) muotoutuu. (ks. Oliver&O'Reilly 2010.) Aurinkorannikolla lifestyle- maahanmuuttajien elintilaa täyttävät brittiläiset ravintolat ja baarit ja samalla tavalla ekspatriaattien ympäristössä komennustyöntekijöiden omille asuinalueille kaivataan kotoisia elementtejä uima-altaan oheen.

”Firman päätös on ollu, että jokainen saa päättää itse asumisensa ja on tietysti limitti, eikä me voida vuokrata mitään kuninkaallista palatsia. Mutta riittävän hyvin se, se vuokrataso on ollut niin alhanen, että jokainen asunto on ollut väljempi kuin Suomessa” (Antero)

”No siellähän kanssa, siellä meitä oli aika paljon. Niin siellä oli itse asiassa ruotsalaiset rakentaneet kylän. Se oli ihan meitä länsimaalaisia varten, jossa oli kaupat

ja tällöinen klubitalo, jossa oli mahdollista ruokailla jos halus ja siinä yhteydes oli uima-allas ja saunat oli ja—se oli aika semmosta kotoisen tuntuista hommaa. Että siellä myöskään ei meillä ollu ketään apulaista, että siellä ihan omillaan elettiin. Kaikki oli ihan...asunto oli hyvin kiva IKEA:n kalusteilla kalustettu” (Aila Vietnamista)

Edellisessä lainauksessa ekspatriaattien asuinalueesta nousee esiin, kuinka kulttuurinen pääoma ja tottumukset muokkaavat ekspatriaattien elämää; ruotsalaiset ovat rakentaneet kylän, jossa käydään saunassa ja asunnossa on ruotsalaisen yhtiön kalusteet.

Pohjoismaalaiset kokevat sellaista yhteyttä, että naapurikansan kanssa eläminen toisella puolella maapalloa tuntuu kotoisalta. Myös länsimaalaisuus tulee aineistossani esiin useita kertoja. Suomi, jonka ollaan pitkään ajateltu olevan sekä läntisen että itäisen kulttuuripiirin vaikutuksen alla, koetaan selkeästi *länsimaaksi*, joskin jää epäselväksi, tarkoittavatko haastateltavat sillä kulttuurisia piirteitä, taloudellista tilannetta vai kenties rodullista eroa. Tämä samaistuminen länsimaihin liittyy myös suomalaisia osaltaan jälkikolonialistiseen ajattelutapaan. (ks. myös Keskinen ym. 2009.)

Kolmannen maailman maissa, jotka haastatteluissa mielletään eksoottisiksi ja köyhiksi, on taloudellisen aseman mahdollistama rajanveto oman asumisen ja elämisen sekä paikallisen kulttuurin välillä selkeää. Kaikissa haastatteluissa kysyttäessä yleisesti komennuksesta tai asuintaloista, tulee puhe joko fyysisistä tai henkisistä muureista tai aseistetuista vartijoista, joita ekspatriaattien ympärillä on. Oma eurooppalainen tai länsimainen asuminen ja identiteetti asettuu muurien, aitojen ja vartijoiden suojaamalle alueelle. Sen ulkopuolella aukeaa eksoottinen toiseus, jonne miehet autollaan kuskeineen lähtevät töihin ja jonka kuumuuteen toreille naiset ajoittain lähtevät ostamaan tuoreita hedelmiä.

”Meille oli tehty uudet omakotitalot, jotka oli ihan omalla alueella. Siel ei ollu alkuun mitään aitoja ympärillä, niin kun naiset otti aurinkoa niin ne ei oikeen tykänny kun mustat miehet jäi kattomaan kun ne oli pikineissään siellä. Niin ne rakensi kaks metriä korkeet aidat sinne, että sai olla rauhassa.”(Eelis Intiasta)

Haastateltavieni kodeissa ulkomailta tuodut esineet ja huonekalut olivat tärkeässä asemassa. Ranskalaiset huonekalut ja afrikkalaiset taulut, elefanttilauma ikkunalaudalla, viidakkoveitset ja muut koristeet rakensivat matkaaajan roolia suomalaisten eläkeläisten asunnoissa. Viimeisten haastateltavien kotiin en päässyt kurkistamaan, mutta kaikissa muissa kodeissa maailmalta tuotuja esineitä oli paljon esillä. Myös kritiikkiä toisten hankintoja kohtaan tuli esiin. Jonkun mielestä autojen tuominen ulkomailta oli pröystäilyä, kun taas toinen piti esimerkiksi eläinten nahkojen hankkimista outona;

”No kyllä emmää mitää seeprantaljaa halunnu. Jotku toi semmosia nahkoja” (Kaarina)

Kodit ovat samanaikaisesti oman kulttuurin tyyssijojä, mutta toisaalta paikkoja, jonne hankitaan ”kulttuurisia päänahkoja”, esineitä kuvastamaan maailmalla ja useissa eri kulttuureissa vietettyä aikaa. Myös Fechterin (2007, 116) mukaan kulttuuriin liittyvät esineet ovat suuresti esillä useissa ekspatriaattikodeissa. Erilaiset sisustusesineet, naamiot ja koristeet ovat yleisiä Indonesiassa. Näistä materiaalisista objekteista muodostuu osa ekspatriaattien itsensä ilmaisemista. Palattuaan kotimaahan ne muodostavat osan siitä kosmopoliitin roolista, johon komennustyöläiset usein itsensä asettavat.

5.2 Ekspatriaattien yhteisö ja sosiaalinen pääoma

Kohdemaissa kodit olivat yleensä alueilla, joilla asui muitakin suomalaisia tai muita komennusihmisiä. Joissain maissa, missä komennustyöntekijöitä oli vähemmän, saatettiin asua diplomaattitalossa tai jollain luksusalueella, paikallisten keskuudessa. Yhdellä pariskunnalla asunnot olivat useamman kerran itse hankittuja ja yksi hankki aina asuntonsa itse, eikä heidän kohdemaissaan komennusten aikana ollut niin paljoa suomalaisekspatriaatteja, että heille olisi ollut omia alueita. Suurin osa kuitenkin raportoi asuneensa lähellä muita suomalaisia.

”Ne suomalaiset keräänty ainakin siinä jossain vaiheessa, me asuttiin ens alkuunsa sellaisessa, missä asui paljon suomalaisia meidän lisäksi. Siel oli sitten eri alue niille joilla oli lapsia ja kaikillahan oli lapset mukana. Ja meille ei-lapsellisille, lapsettomille oli oma alue ja meille oli omat uima-altaat.” (Brita Yhdysvalloista)

Myöskään paikallisten asuinalueilla asuminen ei välttämättä tarkoita, että kohdemaan kulttuuriin saisi todellisen kosketuksen. Naapurien lisäksi ystäviä ja uusia ihmisiä voidaan kohdata muuallakin. Kotimaassa ystäviä on usein kertynyt erilaisista kohtaamisista, kouluista, perheen kautta ja työpaikoilta. Nämä kontaktit jäävät kotimaahan ja kohdemaassa täytyy löytää uusi yhteisö. Samanlaisen elämäntilanteen, aseman ja kielen vuoksi haastattelemani suomalaiset päätyvät yleensä asumaan ja seurustelemaan muiden suomalaisten kanssa.

”Siellähä oli paljon suomalaisia, ei tullu kans ikävä. Ne otti heti yhteyttä kun kuuli että on tullu Suomesta komennukselle.” (Ulla Uudesta-Seelannista)

Ruckenstein (2004,223) viittaa suomalaisten keskinäiseen verkostoitumiseen ekspatriaattiyhteisöjen sisällä ja Järvinen-Tassopouloksen (2007) mukaan nimenomaan muukalaisuus saattaa saman maan kansalaisia yhteen ulkomailla:”Muukalaisuus, joka muuttuu yhtäläisyydeksi sekä samankaltaisuudessa että vieraudessa, tuottaa sosiaalisuutta, jossa tunnepitoisuus, avunanto ja tietynlainen ilmapiiri vallitsevat”.

Haastateltavat kertovat usein seurustelleensa lähinnä suomalaisten kanssa. Tähän lienee vaikuttanut paljon asuinympäristön lisäksi se, että vaimojen kielitaito oli niin heikko. Toisaalta englannin osaaminenkaan ei ollut yleistä kaikissa kohdemaissa, etenkin vaimojen mahdollisten tuttavien eli muiden kotirouvien keskuudessa. Omaa länsimaista habitusta pidetään etenkin köyhemmissä maissa hyvin erilaisena kuin paikallisten ja omaa asuinalueita halutaan suojata jopa aidoin ja muurein. Myös eronteko työ- ja vapaa-ajan välillä saattaa vaikuttaa asiaan.

”Näitä komennusihmisten perheitä -- aina oli pienen kylän tapainen missä asuttiin, läheltä aina yritettiin vuokrata näitä asuntoja, ettei kovin kaukana tarvinnut suomalaisista perheistäkään asua.” (Aila)

Yksi pariskunnista on jatkanut komennuksia vielä pitkälle 2000-luvun puolelle. Heidän kokemuksensa ekspatriaattina asumisesta on melko erilainen, sillä he eivät ole missään asuneet yhdessä muiden suomalaisten kanssa, eikä "camppeja", kuten haastateltava asuinalueita kutsuu, ole enää juuri ollut suomalaisten määrän jatkuvasti vähetessä komennusalueilla. Haastateltava on kuitenkin vieraillut campeilla lyhyitä aikoja lyhyempien komennustensa aikana.

”Tämmösiä camppeja ei yleensä pidetä, mutta se on minust ihan hyvä systeemi. Siel voi olla hyviäkin puolia, min en voi sanoo, mutta useimmitenhan näillä campeilla syntyy riitoja. Vaimot ryhty siellä päivällä riitelemään keskenään, mitä olen vaan muilta kuullut niin riitaa syntyy vaimojen kanssa, kun niillä käy aika pitkäks.” (Antero)

Cohenin mukaan 1970-luvulla useissa kohteissa ekspatriaattiyhteisöön on kuulunut komennusihmisiä eri maista. Tärkeitä ekspatriaattiyhteisöjen tuntomerkkejä ovat olleet social clubit eli jonkinlaiset klubitilat sekä ekspatriaattikoulut. (Cohen 1979, 40-49.) Colesin ja Walshin (2010) mukaan juuri nämä klubit ovat mahdollistaneet esimerkiksi brittiekspatriaattien omien tapojen säilyttämisen, jotka olisivat olleet kulttuurisesti epäsoivia Dubaissa. Tämä tarkoittaa esimerkiksi Dubain kontekstissa alkoholin juomista ja esiintymistä julkisesti uima-asussa.

Komennustyöntekijöiden yhteisöjen sisällä on erikseen komennusrouvien yhteisö. He järjestävät keskenään erilaisia tapahtumia ja toimintaa. Suurin osa suomalaisten komennusrouvien tapaamisista oli epävirallista päiväkahvittelua. Lisäksi rouvat keksivät muita aktiviteetteja keskenään.

”Ostettiin sellanen kangas jossa oli kirahvin kuvia ja tehtiin jokaiselle kolmelle rouvalle samanlaiset puvut, mutta erivärisiä. Ja se oli meillä semmonen hauska tapaaminen aina

ku kirahvikerhon rouvat tapasivat. Ja tämmöstä hupsutusta pidettiin, et ei tullu aika pitkäks” (Aila Etelä-Afrikasta)

80-luvun Yhdysvalloissa monet paikallisten vaimot olivat myös kotirouvia, mikä auttoi yhden haastateltavan sopeutumista paikalliseen naisyhteisöön. Toisaalta paikallisten johtajien rouvien kanssa seurustelu oli hänelle luontaisempaa kuin muille suomalaisille oman miehen johtoaseman vuoksi. Toisaalta myös kulttuurinen läheisyys ja paikallisten vieraanvaraisuus teki tustustumisen todennäköisesti helpommaksi kuin esimerkiksi Intiassa asuneiden naisten kohdalla.

”Siellähän oli hirveen hyvä sellanen naistoimikunta. Ja ne oli sellasia, että ne ei ottanu tosissaan sitä peliä, että ei elämässä nyt oo niin hirveen totista asiaa niinku se golf oli niille miehille. Sitten me vaihettiin reseptejä, joskus me pelattiin vaan yheksän reikää, puolet kentästä ja joskus kokonaan. Siellä mä olin kans ainoo ulkomaalainen, ja ne otti mut kauheen hyvin. Ne kerto vähän rumia juttuja, tiiätsä sanastoo, ei nyt kauheen rumia. Mutta se oli ihan hauskaa.”(Brita Yhdysvalloista)

Tämä pätkä tuo eri tavalla esiin paikalliseen yhteisöön liittymisen kuin muiden naisten haastatteluissa. Samassa lainauksessa hän kertoo yhteisestä harrastuksesta paikallisten naisten kanssa, sekä kiinnittymisestä paikalliseen kulttuuriin ja elämäntapaan reseptien vaihtamisen ja sanaston oppimisen kautta.

Miesten sosiaalinen elämä puolestaan rakentuu pääosin työelämän tuttavuuksien varaan. Nämä ystävytydet syntyvät useimmiten muiden ekspatriaattien kanssa ja alaisiin ystävystytään varauksella, sillä yhden kanssa "veljeily" voisi vaikuttaa epäilyttävältä muiden alaisten mielestä. Sosiaalinen pääoma näyttäytyy Yhdysvalloissa asuneen haastateltavan kohdalla myös työelämässä. Hän on toimitusjohtajana yrityksessä ja kokee, että liike-elämä kohdemaassa perustuu verkostoihin, joihin on vaikeaa ulkopuolisena päästä sisään. Tämän johdosta haasteellisimmaksi asiaksi komennuksiin liittyen hän mainitsee työelämän kilpailun. Hän myös pyrkii aktiivisesti luomaan kontakteja paikallisiin ja saada amerikkalaiset kollegat pitämään itseään "yhtenä heistä".

Haastateltavistani kukaan ei raportoi kokeneensa ulkopuolisuuden tunnetta eikä tule myöskään esiin, että kukaan olisi halunnut tutustua paikallisiin sen enempää kuin he ovat tutustuneet. Afrikassa asunut pariskunta on muita enemmän tutustunut paikallisiin ja kulttuuriin sekä opetellut puhumaan jonkin verran swahilia. Myös toinen kehitysyhteistyössä ollut pariskunta on oppinut paikallista kieltä ainakin ”köökkikielen” verran, niin että on voinut asioida toreilla ja kaupoissa. Paikallisen kielen käyttö kertoo erilaisesta suhtautumisesta, nöyrästä ja kunnioittavasta asenteesta paikallisia ja paikallisuutta kohtaan. Tämä suhtautuminen voikin erottaa nämä suomalaiset ainakin tietyn verran kolonialistisesta katseesta.

Nämä paikallisia kieliä oppineet pariskunnat ovat olleet kehitysyhteistyön tehtävissä, minkä johdosta he ovat myös työelämässä nähneet enemmän "ruohonjuuritason" ihmisiä, kuten toinen miehistä kuvaa. Heidän suhteensa paikalliseen kulttuuriin lienee myös muodostunut erilaiseksi, sillä projekti on ollut enemmän kiinni paikallisissa päätöksentekijöissä ja molemmat ovat tavanneet näitä ihmisiä, joiden kyliin he ovat tehneet esimerkiksi vesihuoltoa. He ovat olleet komennuksilla samankaltaisissa maissa kuin kaksi muuta Aasiassa ja Afrikassa asunutta pariskuntaa. Tässä paikalliseen yhteisöön suuntautumisessa ja ystäväystymisessä heidän kanssaan tulee kuitenkin esiin merkittävä ero näiden kahden pariskunnan ja selkeämmin kaupallisilla komennuksilla olleiden pariskuntien välillä.

5.3 Kuluttaminen ja habitus

Työskentely ja lasten koulunkäynti jäsentävät perheiden elämäntapaa ja ajankäyttöä hyvin samalla tavalla kuin kotimaassakin. Tämän johdosta nimenomaan vapaa-ajan vietto, harrastukset, ystävät ja kulutustottumukset ovat kiinnostavia elämäntapaa pohdittaessa. Nämä elämänaalueet vaikuttavat olevan erilaisia sekä kohdemaan väestön elämäntapaan että ekspatriaattien kotimaan elämäntapaan verrattuna.

”Viikonvaihteet käytiin suomalaisperheiden kanssa, oli muitakin lapsia, jossain saarilla viikonvaihteessa syömässä, snorklaamassa. Joo että se oli ihanaa. Lapset tykkäs ja minäkin, aivan ihanaa katella niitä värikkäitä kaloja ja koralleja” (Vuokko Sansibarista)

Suhteessa perheen yhteiseen vapaa-aikaan ekspatriaattien elämänmuodossa tapahtuu neljä laadullista muutosta: Taloudellinen liikkumavara kasvaa, nainen on kotona, lasten- ja kodinhoito on helposti sekä edullisemmin järjestettävissä ja fyysinen etäisyys kotimaan sosiaalisen verkostoon on suuri, jolloin vapaa-aika ei enää kulu näiden tuttavien ja sukulaisten seurassa. (Oksanen, 2007, 72-73). Haastateltavat matkustavat paljon, viettävät ydinperheen kanssa aikaa kotona, käyvät kävelyillä ja urheilevat jonkin verran. Näiden lisäksi bridgen peluu, uiminen, erilaiset kulttuuririennot ja ympäristöön tutustuminen ovat harrastuslistoilla. Arjen luksusta kuvastaa lasten kanssa matkustaneen perheen ravintolaruokailu:

”Meilhän ei ollu varaa Suomessa käydä ravintolassa ollenkaan ku lapset oli pieniä, mutta Keniassa nautittiin ravintoloista, siel oli kaikki kiinalaiset ja ranskalaiset” (Kaarina)

Kuitenkin aineistosta nousee esiin myös eliitin harrastuksia, kuten golfaamista, purjehdusta, oopperakäyntejä, sekä eksoottisia harrastuksia; eläimien ampumista safareilla sekä kalliita matkoja. Näistä harva on vielä 80-luvulla ollut laajamittaisesti suomalaisten harrastusrepertuaarissa. Arkisin miehet ovat olleet paljon töissä, joten aikaa harrastuksille ei juuri jäänyt. Ulkomailla monet kuitenkin viikonloppuisin tutustuivat uusiin harrastuksiin ja pääsivät kokeilemaan asioita, joista olivat haaveilleet. Ensimmäiset kuusi kaupallisella komennuksella ollutta haastateltavaa raportoivat kaikki pelanneensa golfia. Vaimot ovat pelanneet sitä naisporukassa miesten työpäivien aikana ja viikonloppuisin rangelle on lähdetty pariskuntana.

”Niin se golfin peluu sehän alkokin, Etelä-Afrikassa ku oltiin, siellähän meit oli aikamoinen liuta suomalaisia ja useat rupes pelaamaan siellä, aloitti tämän golfin

peluun kuten minäkin. Me käytiin naisten kanssa päivisin ku miehet oli töissä ja sitte kaikki viikonloput oltiin.”(Aila)

Myös viimeisissä miesten haastatteluissa golf tulee puheeksi. Toinen haastateltava on käynyt ajoittain ystävien kanssa pelaamassa, mutta kenttää ei ole ollut lähellä heidän kotejaan ja toinen kommentoi, että golf olisi vaatinut perheen laiminlyöntiä ja töistä lintsuamasta, minkä johdosta hän ei ole siihen ryhtynyt, vaikka onkin saanut bagin komennusten aikana syntymäpäivälahjaksi. Tämä kertoo lajin keskeisyydestä ekspatriaattiyhteisöissä.

Golf oli myös muissa ekspatriaattitutkimuksissa haastatelluille tärkeä harrastus. Siihen Fechter (2007, 69-70) löytää useita perusteluita; Golf on tärkeä verkostoitumisharrastus, kentät ovat turvallisia ja vartioituja tiloja. Kuitenkin lajin parissa pääsee ulos, mutta ei joudu olemaan paikallisten parissa. Näiden lisäksi yksi omista haastateltavistani mainitsee golf-kierroksen olevan niin pitkä, että päivä kuluu lajin parissa lähes huomaamatta. Myös Kariston (2008, 259) espanjansuomalaisista monet pelasivat lajia. Karisto kommentoi golfin olevan symboliselta arvoltaan eksklusiivinen laji. ”Golf vaatii paljon aikaa ja rahaa. Se on saanut mainetta niiden pelinä, jotka ovat oman ajankäyttönsä herroja ja joilla on mailapoikia käytettävissään myös muilla pelikentillä”

Afrikassa asunut komennusmies puolestaan kertoi metsästysharrastuksestaan innokkaasti.

”Kävin joo, ampumassa impaloita [nauraa]. Käytiin usemmanki kerran, siellä on semmosia metsästysfarmeja, että sinne voi tulla metsästämään. Ja siellä tuota pitää ensinnä suorittaa tietysti ammuntakoe, ettei huiski mihin sattuu ja sen jälkeen sitte farmille voi mennä. Siel on etukäteen hinnoteltu mitä sä ammut, sinä maksat sitte sen mitä ammut. Ne oli ihan kivoja. Siel on kaikennäköstä elefantista lähtien, leijonat ja kaikki on siellä.” (Eelis Etelä-Afrikasta)

Monet haastateltavat ovat innostuneet korkeakulttuurista ulkomailla, vaikka eivät olisi vielä Suomessa käyneet oopperassa tai teatterissa.

”Siit Pietarista ei tullukaan kerrottua, siel yks harrastus oli nämä konsertit ja näytelmät, toistkymmentä kertaa käytiin ooppera- ja konserttitilaisuuksissa.” (Juhani)

Toisaalta joissain maissa kulttuuritarjonta koettiin todella huonoksi, kuten Yhdysvalloissa asunut haastateltavani kertoo. Hän ei löytänyt kaipaamaansa kulttuuritarjontaa ja amerikkalaisten kodit ilman kirjahyllyjä herättivät hänessä kummastusta.

”Mutta kieltämättä sellanen teatterin kaipuu oli kova, kun siellä Alabamassa ei ollut mitään teatteria -- et strippipaikkoja tai jotain ne näytti mulle, et tos ois sellanen. No olihan se, taidettahan sekin on [nauraa]” (Brita)

Myös matkustelu on kuulunut kaikkien pariskuntien elämään. Lähtö ulkomaille on ollut mahdollisuus nähdä uusia maita, joten komennuksellakin on haluttu kiertää muitakin maisemia asemapaikan lisäksi.

”Tultiin tällä Blue trainilla tonne Johannesburgiin, mikä oli sellanen hieno matka. Niinku mä kerroin näille tuttaville siellä, et ku junaan tultiin, niin siellä tuli konduktööri kädestä pitäen tervehtimään ja toivottamaan tervetulleeksi. Se oli sellanen hieno junamatka, että sellasta en ollu koskaan tehnyt, enkä varmaan tuu koskaan tekemään enää, se oli mainio” (Aila)

”Tutustuttiin Amerikan luontoon ja maahan ja nähtävyyksiin vapaa-aikana, että se oli kiva yhteinen harrastus, ku siel on valtava maa ja paljon näkemistä.” (Kurt)

Kulutus on voinut olla suurempaa kuin kotimaassa ja hankintoja on tehty. Osa miehistä kertoo tuoneensa Suomeen yhden tai useamman auton, naiset ovat hankkineet kotiin

paljon esineitä, tauluja, mattoja ja muuta kaunista. Intialainen käsityötaito ihastutti molempia siellä asuneita naisia. Myös kirjoja on tuonut osa pariskunnista. Yksi naisista kommentoi esineiden olevan ikään kuin muistoja tuova asia: Kun hän katselee ympäriinsä kotona, hän näkee esineitä ja voi muistella, mistä mikäkin on hankittu tai kuka sen on antanut. Materiasta tulee muistojen saarekkeita, jotka auttavat palauttamaan mieleen koettuja paikkoja ja tavattuja ihmisiä.

Komennusten aikana keskeisimmiksi habituaalisiksi muutoksiksi vaikuttavat piirtyvän kasvaneet kulutusmahdollisuudet, jotka mahdollistavat ravintoloissa syömisen ja matkustelun. Samoin esiin tulevat uudet harrastukset, joita mahdollistavat kasvaneen vapaa-ajan ja käyttövarallisuuden lisäksi erilainen luonto ja ympäristö tai miellyttävämpi ilmasto.

”Mähän pääsin Amerikassa, kun Kurt lähti New Yorkin taakse jonnekin pusikkoon katsomaan jotain paperitehdasta, niin mä pääsin, lensin sen kanssa ja asuin siellä hotellissa mihin hän oli tuonut minut. Kävin siellä teatterissa päivämatinean, iltaesityksen ja seuraavana päivänä taas sama esitys jossain toisessa teatterissa, että se oli aivan ihanaa, luksusrouvan elämää parhaimmillaan. Rahankäyttö oli suurempaa meil, lapset oli koulutettu ja meit oli vaan kaks, että siellä me matkustettiin siel hyvin paljon” (Brita)

Ruoka puolestaan on aihe, joka tulee esille toistamiseen, vaikken siitä erikseen esittänyt kysymyksiä. Pulmia on aiheuttanut tutun ruoan löytäminen ja kaupoissa asiointi. Paikallisilla tuotteilla eläminen on koettu jokseenkin hankalana ja ruokalistan pitäminen suomalaisena nähdään eräänlaisena kunnia-asiana. Suomalaisia perinteitä on yhden haastateltavan mukaan pidetty yllä hyvinkin vahvasti:

”Ja ne suomalaiset, jotka kauheesti piti kiinni niin nehän teki hapanleivänki itse siellä, että vei juuren sinne mukana, tai pitivät hengissä.” (Brita)

Kahdella kehitysyhteistyössä olleella pariskunnalla on ollut lähes koko ajan kokki käytössään. Tällöin paikallista ruokaa on syöty, eikä vaimon ole tarvinnut metsästää ruoanlaittoon sopivia aineksia vieraista kaupoista vieraalla kielellä. Usein kuitenkin ekspatriaattien palkkaan kuuluvaa korotusta perustellaan sillä, että kohdemaassa länsimaisen ruoan hankkiminen on paljon kalliimpaa. Myös haastateltavat kertovat itse ruokaa tehdessään pyrkineensä pitämään ruokailun melko suomalaisena ja joissain kohteissa on jopa oma kauppa ekspatriaateille.

”Sitten se ruokahuolto oli semmosta, meil oli myymälä siellä. Sinne tuotiin mistä ne nyt toi sitä, Singaporesta tai öö jostain siis kaukoidästä sinne lennätettiin meille sapuskat ja juomat. Siellä ei tarvinnu elää paikallisilla tuotteilla vaan sinne tuotiin länsimaista tavaraa” (Juhani Vietnamista)

Joillekin vapaa-ajan paljous ja alkoholin edullisuus saattoivat aiheuttaa ongelmia, kuten kaksi haastateltavaa komennusmiestä raportoi. Toisen mukaan heidän komennustensa aikana kaksi perhettä lähetettiin komennukselta kesken kotiin alkoholiin liittyvien syiden takia. Sinkkosen (2009, 156) mukaan myös puolisoiden keskuudessa alkoholismi on ollut kohtalaisen yleistä.

”Joillakinhan, niinku ymmärtää tuommosessa niin joillain on, helposti tulee alkoholiongelmia, mut meillä ei sitä kyllä ollu. Mutta helpostihan siellä tommosella komennuksella, jos on heikko luonne niin viinahan on halpaa. Se ei maksa paljo mitään. Mutta ei meidän porukassa niinku pahasti ollu.” (Eelis)

Vapaa-ajan vietossa korostuu perheiden yhteinen tekeminen. Tämän lisäksi sekä joko palkan, paikallisen hintatason tai molempien yhdessä mahdollistama suurempi kulutus sekä lämmin ilmasto tarjoaa uusia mahdollisuuksia. Esimerkiksi golfia, purjehdusta ja luonnonvesissä uimista on mahdollista kohdemaissa harrastaa usein ympäri vuoden.

Näiden harrastusten muodotuttua yhteisössä normaaleiksi, tulee uusienkin ekspatriaattien hakeuduttua samojen aktiviteettien pariin. Yhteisössä kehittyä tiettyjä

oletettuja käyttäytymisen tapoja, joista poikkeaminen voisi aiheuttaa kummastusta. Harvoin Suomessa samassa naapurustossa asuvat ihmiset päätyvät harrastamaan niin samanlaisia asioita kuin ekspatriaatit. Oletan, että saavuttaessa ekspatriaattiyhteisöön muut komennuspariskunnat toimivat ikään kuin peilinä sille, mitä on soveliaista ja kannustettavaa tehdä ja mitä ei.

5.4 Eksotismi ja 'rodot' ekspatriaatin elämässä

Haastateltavat sosiaalistuvat ekspatriaattielämään, jota vastaaviksi myös heidän kulttuurinen ja sosiaalinen pääomansa muodostuvat. Erityisesti kehittyvissä maissa kaikki paikallisten tavat koetaan hyvin erikoisiksi ja niitä seurataan etäältä. Tässä kohtaa vain Amerikassa asuneiden ekspatriaattien kokemus erosi selkeästi muista, eikä heidän kohdallaan tullut esille näin selkeää eroa oman ja paikallisten elämän välillä. Köyhemmissä maissa paikallisten menoihin ei haluta mennä mukaan tai edes selvittää, mistä oikeastaan on kysymys jos kodin lähellä on erikoisia tapahtumia, ääniä tai valoja. Aila kertoo Intian kokemuksistaan seuraavasti;

"Ruumiit piti haudata aika nopeasti kun ne kuoli, ja sitten tommonen ku iltahämärä ku tuli, niin siitä sitte meidän ohi vietiin aina näitä ruumiita --Se oli jotenki ihmeellinen siinä, että härkävankkurit veti niitä ja siinä ne nylkytteli. Sinne joenrantaan vietiin, missä sitten poltettiin. Hautajaisseremonia oli siellä, en ollu koskaan katsomassa sitä, koska ei sitä halunnu sekaantua sitte heiän puuhiinsa. Arki sujui ihan siinä katsellessa näitä ihmisten touhuja." (Aila)

Kodin lähellä tapahtunutta paikallisten elämää on seurannut myös Vuokko Sri Lankassa.

"Meil oli ihan omakotitalo semmosella korkeella mäellä ja rinne alaspäin, semmonen paikka mitä me ei välttämättä tietty mikä paikka. Ja kilisti semmosii helistimiä ja kulki ympäri ja valoja ja kynttilöitä ja varmasti joku temppeli oli. Se oli kauheen jyrkkä rinne

ja me ei kauheesti nähty, mutta kuuli vaan. Se oli heidän uskonnollista seremoniaa mitä he piti.” (Vuokko)

Etäisyyttä paikalliseen elämänmenoon on pidetty tietoisesti ja joissain kohteissa asuinalueiden ympärillä on auennut aivan toisenlainen elämä kuin niiden sisällä. Haastateltujen kommentit kertovat siitä, miten henkiset ja fyysiset muurit syntyivät ja miten ‘rodut’ tulivat esiin arkielämässä.

”Etelä-Afrikka oli hirveen ihana maa, apartheidin aikaan. Mutta ei mustan vallan aikaankaan, en mä koskaan pelänny, eikä ne koskaan yrittäny mua ryöstääkään-- Mutta kyllähän siellä turvallisuus muuttu tuota tän mustan vallan aikaan.”(Ulla)

Eksoottiset tavat, köyhyys, likaisuus ja erot rotujen välillä ovat asioita, jotka puhuttivat Aasiassa ja Afrikassa asuneita haastatteluissa paljon. Elämän kohdemaissa koetaan olevan originellia ja monien tapojen erikoisia. Omalle asuinalueelle kaivataan kuitenkin ”eurooppalaista tasoa” ja alueiden ympärille rakennetaan muureja, jotka erottavat eurooppalaisuuden tyyssijan likaisesta ympäristöstä. Tähän ympäristöön saatetaan tehdä retkiä ja käydä kurkistamassa paikallista elämäntapaa. Esimerkiksi seuraava lainaus vertautuu turistin kokemukseen jossain vieraassa maassa tehtävästä vierailusta kohdemaan paikallisten kotiin.

”Mut kerran, meil oli meiän arkistonhoitajana yks alkuperäinen näitä mustia, se kerran kutsu meiät kaikki sinne omalle Graalilleen, Graaliks siel sanottiin näitä asuntoja -- siel oli nämä asunnot sellasia et se oli niinku iso telttä, mutta ne oli tehty kivistä ja lehmänlannalla muurattuja--ne järjesti tämmösen juhlan ja siel oli lehmä teurastettu, niin tosi miellyttävä ja mieleenpainuva kokemus oli se. Mutta se oli ainoa kerta jollon me oltiin näiden mustien kotona.”(Ulla Etelä-Afrikasta)

Yksi haastateltava kommentoi oman asuinalueen olevan kuin paratiisi lian, kuran, kanojen, sikojen ja kerjäläisten keskellä. Toisaalta paikallisten tavat ja yksinkertainen asuminen herättävät haastateltavissa sympatiaa joka vertautuu eksotismiin. Eksotismi

tarkoittaa kaukaisten ja vieraiden maiden tarjoamaa viehätystä ja outojen, tavanomaisesta poikkeavien olojen ihailua. (Nurmi ym. 2004, 98.)

Köyhemmissä maissa paikalliset ihmiset saattoivat jäädä hyvinkin kaukaisiksi ja heidän tapansa sekä asumuksensa esiintyvät haastateltavien puheessa melko etäisinä:

”Että ulkopuolelta, taikka siis näitä paikallisen maan ihmisiä, niin ei minulla henkilökohtaisesti ollut mitään tekemistä paitsi näitten apulaisten ja autonkuljettajien kanssa” (Aila)

”Intiasta jäi semmonen ihana kuva että kun savimaja oli ja kynttilä paloi pimiällä oviaukossa. Että joskus tuli semmonen tunne, että kuinka voi asua pienesti ja vaatimattomasti, kun tuli monsuuniaika se hajosi se asumus. Mutta jotenki pimeällä se valo näky siitä. Että ne Intiassa ihmiset hymyili, vaikka oli kattila puunoksassa ja manilasäkki kattona.” (Ulla)

Paikallisten koetaan eroavan eurooppalaisista, mutta kuitenkin yksi haastateltava kommentoi koulutetuista paikallisista seuraavasti:

”Virkamieskodit ei paljon poikkee meiän kodeista. Nehän on hyvin eurooppalaisesti käyttäytyviä ihmisiä, koulutetut afrikkalaiset” (Jukka)

Intiassa asuneet pariskunnat ovat kaikkein järkyttyneimpiä ympäristön tilasta ja köyhyydestä.

”Vaikka minäkin oon maalla kasvanut niin sitä maaseutua ei voi kuvitella missä ne elivät” (Eelis Intian maaseudusta)

”Se oli hyvin originellia se elämä ja mielenkiintosta. Ja tietenkin me valkoiset oltiin siellä aikamoisen lasten uteliaisuuden kohteena, että aina kun me liikuttiin siellä, niin kyllä siellä lapsilauma kulki perässä ja halusivat kosketella, se oli näistä kaikista projekteista semmonen originellein paikka” (Juhani Intiasta)

Haastatteluissa tulee esiin sekä komennuspariskuntien ihonväri ja sen ihmettely, että tummaihoisten asema kohdemaissa. Erilaisten ihmisten läsnä- tai poissaolo on usein pantu merkille, kun ollaan vaihdettu maata.

”Australiassa en nähnyt yhtään mustaa, että ne eivät ottaneet. Ne eivät joutuneet Joulusaarille kun ne pyrki Australiaan” (Ulla)

Etelä-Afrikassa asunut pariskunta kertoi kuulemaansa tarinaa, jonka mukaan apartheidin loppumisen jälkeen mustaihoiset ihmiset saivat olla kaupungeissa ja mennä rannalle vielä illallakin. He tulivat alas vuorilta ja menivät mereen uimaan, jolloin kaksikymmentä heistä hukkui. Haastateltavien mukaan vesi oli näille tummaihoisille vieras elementti, jota he eivät olleet ennen nähneet.

”Mä en koskaan kokenut (ongelmia) mustien kanssa kun ne oli joka päivän elämässä mukana-- että jos ne halus mennä ovesta sisään, niin kyllä ne sai minun puolesta mennä ensin, ei niitä tönöttä-- Kyllä siihen sopeutu siihen heidän kanssaan olemiseen.” (Ulla)

Seuraava sitaatti koostaa tietyllä tavalla ekspatriaattien elinolosuhteet köyhissä maissa;

”Ympäristö oli alkeellisissa olosuhteissa, mutta meillä oli mukavat oltavat asumisen ja elämisen suhteen.” (Juhani Intiasta)

Haastateltavat ovat joutuneet myös ongelmiin länsimaisen habituksensa johdosta; pariskunnat kertovat turvattomissa maissa ryöstöistä, jopa lasten ryöstämisestä koulumatkalla ja vartijoiden jatkuvasta läsnäolosta kotien ulkopuolella. Tämä

turvallisuuden ongelma lienee omiaan lisäämään rajanvetoa oman elämisen ja paikallisen ympäristön välille. Tämä rajanveto tukee muun tässä luvussa esitetyn ohella lähtöoletustani siitä, että ekspatriaattien elämäntapa eroaa paikallisesta elämäntavasta, etenkin silloin kun eletään köyhemmissä maissa.

Köyhemmissä maissa vallitsevan erottelun tuloksena huoli omasta hygieniasta ja terveydestä saattaa myös vallata mielen. Esimerkiksi molemmat Intiassa asuneet naiset mainitsivat komennusten aikana haasteellisimmaksi asiaksi vedestä ja hygieniasta huolehtimisen. Lisäksi erilaiset hyönteiset saattoivat vaikuttaa hygieniasta huolehtimiseen.

”No ei oikeestaan sillai...Joo, Intian aikana haasteellista ruoan ja terveyden kanssa”
(Ulla)

”Vesi oli semmonen että ku piti aina keittää vesi ennen ku sitä pysty käyttää, ihan Etelä-Afrikkaa myöten ja Pietarissa-- Juu ja tuolla Etelä-Afrikassa oli kanssa nämä torakat sellasi jotka piti hereillä, ku ne oli niin kauheen suuria.”(Aila)

Haastateltavilla ei ole ollut kuitenkaan terveyden kanssa suurempia ongelmia, lukuun ottamatta toisen Intiassa asuneen pariskunnan miestä, joka oli komennuksen aikana kuukauden vuodelevossa keltataudin johdosta.

5.5 Vaikeuksia ja kahinoita

Osa haastateltavista on asunut maissa, joissa poliittinen tilanne ei ole aina ollut kovin stabiili. Tästä johtuen on nähty erilaisia kahnauksia, väkivaltaisia iskuja, valtioiden kaatumisia ja taloudellisia vaikeuksia.

”Mut EU-projektissa oli aika lailla, kaik ties että siel on melko paljon korruptiota, ne (maolaiset) tuhos hallituksen ja EU- toimiston aivan paskaks -- Meiän toimistoon ei tullu mitään muuta ku luodinreikiä ristitulesta. Maolaisten ylivoimahan oli valtava ja sotilaita ja poliiseita kuoli. Onneks en ollu sinä yönä siellä. Se oli niin valtava sinä yönä se hässäkkä, että meiänki toimisto joutu ristituleen ja mä halusin mennä sinne tarkastamaan, mutta lähetystö ei antanu mulle lupaa ja kahden viikon kuluttua sain luvan mennä sinne.” (Antero Nepalista)

Kaikki haastateltavat sanovat sopeutuneensa komennuselämään hyvin. Haastattelujen edetessä negatiivisia asioita ja erilaisia vaikeuksia ja vaarallisiakin tilanteita kuitenkin tulee esiin paljon kuin huomaamatta. Lopulta ne kuitataan kuitenkin ”meillähän oli kaikki ihan hyvin” tai ”ei mitään valittamista”- tyylin lausunnoin. Tähän on varmasti vaikuttanut myös se, että kokemuksista alkaa olla aikaa. Jotkut haastateltavista toteavatkin myös mahdollisesti “ajan kullanneen muistot”.

Tämän lisäksi tulee esiin ihmetystä paikallisista tavoista ja likaisuudesta tai muista asioista, jotka tuntuivat huonommilta kuin Suomessa. Negatiiviset asiat ovat kuitenkin mielenkiintoisia ja tuovat mielestäni jotain olennaista esiin aineistosta. Myös Norbert Eliaksen mukaan niistä asioista joita tiedämme varmasti inhoavamme, olemme vankimmalla pohjalla- ne muodostavat luokkahabituksemme perustan (Roos 1988, 23).

Kolonialismin aikana eurooppalaisten lähettämissä kirjeissä asumuksia luonnehditaan raaoiksi, viivytykset ovat pitkiä, paikalliset laiskoja ja likaisia niin Afrikassa kuin Argentiinassakin (Pratt 1992, 148.) Urposen väitöskirjassa suomalaisen missin matkakuvauksissa toistuvat monet helteiseen ilmastoon eurooppalaisessa kuvastossa liitetyt määreet: väenpaljous, sairaus ja likaisuus sekä kärjistynyt epätasa-arvo köyhien ja rikkaiden välillä. Tämä maisema on paitsi esteettisesti myös moraalisesti kauhistuttava. (Urponen 2010, 192)

Monenlaiset asiat herättivät negatiivisia tunteita tai aiheuttivat vaikeuksia. Kodeissa oli erilaisia ötököitä, taloissa oli hometta, kaduilla kerjäläisiä ja likaisia eläimiä.

”Siellähän oli myöskin sil tavalla niin että siellä asunnoissa oli kaikenlaisia syöpäläisiä. Oli niinku normalia siellä että russakat juoksi kaulan yli kun nukku ja joka paikka oli tietysti, joka paikka oli kerjäläisiä täynnä mutta niihin niinku turtu. Semmosta oli Intiassa.” (Eelis)

Tämä seikka tulee esiin myös internetistä Indonesian ekspatriaattien sivulta löytyvässä ekspatriaattivaimon rukouksessa, jota myös Fechter on siteerannut tutkimuksessaan.

”Anna meille tänä päivänä varjelus valitessamme taloja, palvelijoita ja kuskeja, että puhelin toimisi, katto ei vuotaisi, sähkökatkoja olisi vähän ja rottia ja torakoita vielä vähemmän.” (http://www.expatriate.or.id/info/expatriatewivesprayer.html, käännös SM)

Työelämässä puolestaan erilaiset viivytykset, korruptoituneissa kulttuureissa työskentely ja paikallisten työn tahdin verkkaisuus herättivät kysymyksiä. Myös poliittinen epävakaus tietyissä Aasian maissa ja Neuvostoliiton hajoaminen toivat hieman lisämaustetta ekspatriaattien työelämään.

”Toiminta on samantapasta, mutta sanotaan näin, että Intiassa ja Australiassa ja Afrikassa se on paljon verkkaisempaa se työn tahti. Intiassa se oli ku jotain pyysi niin se oli ”first thing tomorrow morning”, ja se oli joskus tulevaisuudessa. Mutta se työtahti oli paljon hitaampaa--Suomessahan on aina ollu hyvä työtahti, mut se on kaikkiin maihin kun menee, niin se on ollut huonompi se työtahti, myöskin Ranskassa.” (Eelis)

”Leningradista tuli Pietari, kaikki meni jumiin, valtion pankki meni konkurssiin. Meidän firman rahat meni siinä, firmalla ei ollut penniäkään rahaa, ne oli siellä

pankissa mikä meni konkurssiin. Sieltä ei saanut enää rahaa. Että sen hoitamiset oli aikamoista järjestelyä että pystyi maksaan palkat työntekijöille” (Juhani)

Monet näistä vaikeuksista tuntuivat olevan asioita, joista erityisesti miehet kertoivat mielellään. Ehkä ajatukseen vaikeammissa oloissa ja vaarallisissa tilanteissa selviytymisessä liittyy jonkinlaista seikkailun makua. Nämä voivat olla niitä eksoottisia kokemuksia, joista kotimaassa jälkikäteen kerrotaan. Arkinen aherrus kohdemaissa voi kuitenkin miesten kohdalla olla melko samanlaista kuin kotimaassa, joten ympäristössä syntyvät jännitteet ja kahnaukset tuovat vaaran elementin elämään. Nämä olivat myös asioita, joista kerrottiin pitkään ja yksityiskohtaisesti. Vaikutti siltä, että näitä "selviytymistarinoita" oli kerrottu ennenkin. Kukaan ei kuitenkaan ole kohdemaissa ollut niin uhattuna tai peloissaan, että paluuta kotimaahan olisi harkittu. Yksi pariskunta on tosin ennen näitä pitkiä komennuksia ollut Iranissa, josta he joutuivat 1970-luvun lopulla lyhyen oleskelun jälkeen yllättäen lähtemään, kun maassa tapahtui vallankumous.

5.6 Kotiapulaiset ja luokka-asema

Kaikilla pariskunnilla Yhdysvalloissa asuneita lukuun ottamatta on ollut palvelija tai useampia ainakin yhdessä kohteessa. Tämä on aihe, joka ei juuri kertaakaan tullut haastatteluissa esiin ennen kuin siitä kysyttiin. Silloinkin haastateltavien oli selkeästi etsittävä perusteluja palvelusväen käytölle. Kotiapulaisista on myös saatettu luopua vaikka sellainen on aluksi hankittu. Ainakin kaksi naisista on halunnut huolehtia kodista itse.

”Kanadassa ite pidin kodista huolen, mutta sitte Etelä-Afrikassa taikka Intiassa, siellä oli apulainen ja Etelä-Afrikassa myöskin oli jonkin aikaa. Kun sitte oli kotona itse, ni ei tahtonu apulaiselle riittää töitä sitte tietenki, ni mä jätin sen tytön pois. Ja tietenki se oli hänelle surun paikka, että hän ois halunnu olla meillä, tehdä niitä hommia mitä oli, mutta oltiin kuitenkin kaks aikaista ihmistä” (Ulla)

On hyvin tavallista, että paikallinen ihminen ilmestyy oven taakse tarjoamaan työtään. Tämän mukaan paikalliset pitäisivät ulkomaalaisia itsekkäinä, jos he eivät palkkaisi palvelijaa. Pohjoismaisen ekspatriaattiperheen palkkaamana oleminen voi olla monen paikallisen apulaisen todeksi eletty haave. (Latvala 2009, 89-91) Tämän tuo esille kaksi pariskuntaa, joilla on lähes koko ajan ollut palveluskuntaa. Nämä kehitysyhteistyön projekteissa olleet pariskunnat ovat työllistäneet paikallisia paljon enemmän kuin kolme muuta pariskuntaa, mutta tämä palvelijoiden suurempi määrä on HS:n haastatteleman Nina Winqvist-Gablen mukaan tavallista myös avustustyöntekijöiden ja diplomaattien keskuudessa. Winqvist-Gablen mukaan heidän työpanostaan pidetään niin tärkeänä, että heidän tulee olla käytettävissä 24 tuntia vuorokaudessa.

”Ja Sansibarilla mul oli parhaimmillaan seitsemän ihmistä ja me jouduttiin panostaan aika paljon vartijoihin ja kolmessa vuorossa oli vartijoita ja yks varamies, sitten varsinainen kokki ja nuorempi nainen ja puutarhapoika oli seittämäs. Kaikille niillekin oli töitä” (Antero)

Jos apulaisia on käytetty, halutaan se haastatteluissa yleensä perustella. Haastateltavat käyttävät ”sähän tiedät” ja ”sehän on selvää” –tyylisiä ilmauksia perustellessaan palvelusväen käyttöä kohdemaissa. He myös kertovat osallistuneensa itsekin kotitöihin. (ks. myös Lundström 2012, 153-155.)

”Sähän tiedät, että kun menee sinne maahan, niin vaikka haluaisit itse hoitaa keittiön ja ruoat niin se ei ole oikein, sillä että mehän työllistimme niitä.” (Kaarina)

Pohjoismaissa kotona tehtävä työ on hyvin vähäistä, eikä siihen ole totuttu. Palveluskunnan mukana tutuksi tulee uusi valtdynamiikka, jossa yksityishenkilöistä tulee työnantajia, joudutaan käymään neuvottelut sopivista palkoista ja kodista tulee jonkun työpaikka (Foulkes 2011, 140-141). Yhdeksän kotitaloustyöntekijän huolehtimisesta tulee Foulkesin haastatellun mukaan vaimolle työ sinänsä. (Foulkes 2011, 146.)

Omien haastateltavieni suhde palveluskuntaan on ristiriitainen; toisaalta osa kokee, ettei juuri tarvitsisi henkilökuntaa, mutta samalla näitä ihmisiä kohtaan tunnetaan sääliä.

Palvelusväelle ”keksitään hommia” :

”Oli sisähengetär joka teki ruoan ja puutarhuri-- Mites sit meille tuli vielä kolmaski ihminen ja se tuli sillä lailla, George oli puutarhurina ja sitte tuli semmonen yövartija, joka se löyty jostain nukkumassa ja me ei haluttu potkii sitä poiskaan. Ja sitte sille kehitettiin joku toinen homma” (Jukka Tansaniasta)

Palvelijoille myös maksetaan enemmän, jotta nämä saisivat lapsensa kouluun, ruokaa sairaalle lapselleen tai muuta vastaavaa. Palvelusväki saattaa monelle olla syvällisin kontakti kohdemaan väestöön, ja yhdelle pariskunnalle näistä tuli ystäviä- lastenhoitaja jopa vieraili Suomessa pariskunnan lapsen ristiäisissä.

”Tansanialainen rouva, jonka mies oli jättänyt lasten kanssa yksin ja hän tuli meille lapsia kattomaan ja sitte etabloitu tähän suomalaiseen yhteisöön.” (Jukka)

Vaikka palveluskunnan pitämistä kotona perusteltiin sillä, että se kuului paikallisen maan tapoihin ja katsottiin velvollisuudeksi, ei henkilökunnan läsnäoloon aina ollut helppo tottua;

”Mutta kun Suomes ei ollu sellasta. Että omassa kodissa aina pyöri vieraita ihmisiä, oli house girliä ja kokkia, sisätyössä ja ulkotiloissa sitten puutarhuri. Koskaan ei ollu sillälail niinku oman perheen kanssa.” (Vuokko)

Toisaalta taas lapsille palveluskunta alkoi näyttäytyä luonnollisena osana kodin elämää ja heistä tuli hyvinkin läheisiä, kuten Kaarina kuvaa lapsen ruokintaa Tansaniassa;

“Gaio ties että jos mitä hätää Jerellä on, niin sieltä keittiöstä tulee musta käsi ja ojentaa sille maitomukin. Mun äiti muisti tämän ku se oli ollu kahestaan Jeren kanssa, gaio tiesi miten Jere saadaan tällä Nestlen maidolla hiljennettyä” (Kaarina Tansaniasta)

Oletettavasti haastateltaville palveluskunnan pitäminen on haastavaa myös oman luokkataustan johdosta. Jos oma äiti on työskennellyt siivoojana tai tehnyt sekalaisia töitä, tuntuu omaan kotiin siivoojan hankkiminen ehkä pröystäilyltä. Suomessa suurin osa naisista on ollut töissä ja sen lisäksi huolehtinut kodista ja lapsista. Nyt heillä ei ole työtä ja jos joku vielä siivoaa ja laittaa ruokaa heidän puolestaan, mikä heidän tehtäväkseen jää?

Kukaan apulaisensa irtisanoneista ei kuitenkaan mieti ratkaisun ongelmallisuutta tai yhteisön suhtautumista heihin tämän teon johdosta. Voi olla, että paikallinen toimintatapa ja kulttuuri ei ole tullut niin selväksi, että ihmiset olisivat ymmärtäneet apulaisen pitämisen merkitystä kohdemaan kontekstissa.

5.7 Lapset ja perhekupla sosiaalisena yhteisönä

”Nuorin poika sanoi aina, että se antoi hänelle elämänarvot asua Intiassa.”(Ulla)

Omista haasteltavistani kaksi pariskuntaa on matkustanut ulkomaille kokonaan ilman lapsia, koska nämä ovat olleet komennusten aikaan jo täysi-ikäisiä. Yhdellä pariskunnalla mukana ovat olleet kaikki kolme lasta. Yhdellä mukana oli nuorin lapsi, kun perheen 13- ja 15- vuotiaat jäivät kaksin asuttamaan perheen rivitaloasuntoa. Nämä olivat pitkillä lomilla kohdemaissa, mutta eivät asuneet siellä pysyvästi. Leonardin (2010,61) mukaan lähtö lasten ollessa pieniä on ikään kuin luonnollisempi vaihe ja Duquen (2009,94) haastatteleminen naisten mukaan lapsiperheiden sopeutuminen on

helpompaa Tästä kertoo myös aineistoni; ne jotka matkustivat ilman lapsia, kommentoivat, että lähes kaikilla muilla oli lapset mukana. Suomalaisyhteisön elämä rakentui useasti lapsiperheiden toiminnan ympärille.

”Siel oli 25 suomalaista perhettä tätä omaa ikäluokkaa ja paljon pieniä lapsia. Lapset oli aika lailla sen yhteisön keskellä.” (Jukka Tansaniasta)

Suomalainen Anu Warinowski on tutkinut ekspatriaattiperheiden voimavaroja ja hänen kiinnostukseensa kuuluvat erityisesti komennustyöläisten lapset. Warinowski on kehittänyt käsitettä ”tuplakupla”, jossa perhekupla on ekspatriaattikuplan sisällä. Perhekupla tarkoittaa perhe-elämään suuntautumista, perheen sisällä annetun henkisen tuen tärkeyttä ja suurempaa vapaa-ajan viettoä lasten kanssa. Molemmat kuplat ovat kuitenkin joustavia ja yhteys kohdemaahan on mahdollinen. Nämä kuplat kuitenkin muodostavat tärkeän viiteryhmän ja tuen muodon. Ulkomaankomennuksella lapset kasvavat kolmannen kulttuurin edustajiksi. Kansainvälisyys voi olla positiivinen asia heidän elämässään, mutta ulkomailla lapsuutensa viettäneiden aikuisten keskuudessa on tutkittu ilmenevän sosiaalisia haasteita ihmissuhteissa. Muuttaminen luo turvattomuutta. (Sinkkonen 2009, 151).

Lasten kanssa matkustaneet pariskunnat olivat selkeästi ylpeitä ulkomailla kasvaneista lapsistaan ja vuosien vaikutuksista lapsiin. Heidän mukaansa ulkopuolisetkin usein huomauttavat, kuinka lapsista näkee heidän olleen ulkomailla. Kielitaito, kansainvälisyys ja iloisuus ovat asioita, joiden nähtiin erityisesti tarttuneen lapsiin. Toisaalta paluu Suomeen on saattanut olla osalle erityisen raadollista. Yhden perheen kaksi lasta palasi Suomeen yläasteelle ja joutui kokemaan koulukiusaamista.

”Ei saanut olla fiksu eikä Afrikasta-- niin kaksi heistä on kokenut koulukiusaamista. Se oli mulle raskas, se oli kaikista raskainta” (Kaarina)

Näiden kommenttien valossa myös lasten habitus on muuttunut; suomalaisia, vaaleaihoisia lapsia kiusattiin koulussa, koska nämä olivat Afrikasta. Kuitenkin komennuksien vaikutukset nähtiin enemmän positiivisina ja kansainvälisyyttä pidettiin suurena etuna.

”Sanotaan että se on rahaakin tärkeempi luontaisetu, että kaikki lapset on käyny kansainvälistä koulua. Kaikki meidän lapset on käyny kansainvälistä koulua ja vois väittää, että sen lisäksi että ne on oppinu hyvän kielen niin ne on oppinu kansainväliseksi” (Jukka)

Lasten koulutusta ja kehittymistä on pidetty erittäin tärkeänä, minkä johdosta komennuksille lähtöä on saatettu harkita vakavasti lasten koulutuksen onnistumisen kannalta.

”Sansibari, sinne lähtö oli aika vaikea meille se oli vaikea päätös ku Kaisa oli jo lukiossa, että uskalletaanko me lähteä kun siellä ei ole kansainvälistä koulua ja Dar es Salaamissa on ainoastaan ja sinne on pääsykoe -- Pelko oli erittäin aiheellinen ja tiedän yhden perheen, jonka poika ei päässyt sinne kouluun. Yhdeltä paikalliselta otettiin lapsille tunteja, lapset pääsi kansainväliseen kouluun ja Kaisa kirjoitti IB- ylioppilaaksi siellä.” (Antero)

Vanhempien pääomien lisäksi tässä näkyy myös lasten sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman kehittyminen. Lasten ystäväverkko kasvaa kohdemaissa käsittämään lukuisia kansallisuuksia, joihin lapset haastateltavien mukaan ovat edelleen yhteydessä ja kielitaito sekä koulutus, joka kansainvälisestä koulusta saadaan on arvokasta kulttuurista pääomaa.

Perheelle komennus nähtiin positiivisena aikana. Vaikka useat parit raportoivat miehen työpäivien venyneen pitkiksi ja työhön liittyvien matkojen lisääntyvän, oli myös lähtötilanne Suomessa ollut työntäyteinen. Työpäivän jälkeen miehellä saattoi olla

komennuksilla enemmän aikaa perheelle, kun muuta sosiaalista ja harrastuselämää ei ollut niin paljoa.

”Ennen ku lähettiin niin oli tää korkeasuhdanne, oli siis töitä aivan mielettömästi. 80-luvun loppu oli kova. Se on tehny vaan hyvää meiän perheelle että lähettiin” (Kaarina)

Vain yhdellä pariskunnalla on ollut kaikkien komennusten aikana lapsi tai useampi mukanaan. Muilla lasten kanssa matkustaneilla lapset ovat kasvaneet täysi-ikäisiksi komennusten aikana ja viimeiset komennukset on tehty pariskuntana.

5.8 Pääomat ja elämäntapa komennusten aikana

Tässä luvussa perehdyttiin tutkimuksen ytimeen, ekspatriaattien elämäntapaan komennusten aikana. Kuten luvun nimi ”Aidattu paratiisi” antaa ymmärtää, ovat haastattelemani ekspatriaattipariskunnat eläneet melko eristäytynyttä elämää, johon on kaikilla ainakin joissain kohteissa kuulunut sellaista luksusta ja etuoikeuksia, joita Suomessa ei elämään kuulunut. Elämäntavan merkittävimpiä аспектеja ovat komennusihmisten yhteisöllisyys, uudet harrastukset sekä kulutusmahdollisuudet ja rajanveto oman elämän ja eksoottisen tai originellin paikallisuuden välille. Nämä osa-alueet yhdistyvät myös pääomiin.

Ekspatriaattien keskinäinen yhteisöllisyys on uutta sosiaalista pääomaa, jota kohdemaassa kerrytetään. Samalla kertyy kokemus erilaisista maista ja tieto siitä, miten missäkin pärjää. Tällainen tieto on arvokasta monessa kohdemaassa, kun joku toinen on mahdollisesti lähdössä sinne mistä ekspatriaatti on juuri muuttanut pois. Uudet harrastukset, luksusmatkat ja ravintoloissa käyminen puolestaan mahdollistuvat kohonneen statuksen kautta. Taloudellista pääomaakin on, jos ei numeraalisesti enemmän niin ainakin valtaosassa komennuksista suhteessa kohdemaan hintatasoon ja maan keskimääräiseen ansiotasoon enemmän kuin Suomessa.

Rajanveto oman elämän ja paikallisen elämän välille puolestaan kertoo siitä kulttuurisesta pääomasta, johon komennusten aikana halutaan identifioitua. Komennusihmisten keskinäiset illanvietot, klubit, kielenopiskelu ja ”pyrkimys ruokailaan pitämiseen suomalaisena” ovat ekspatriaattien tapoja selvitä uudessa asuinmaassa ja viettää aikaansa ilman koti-ikävän tunnetta. Kellään haastateltavista ei ole ollut halua ”katkoa siteitä Suomeen”, kuten yksi asian ilmaisee. Toinen on halunnut pitää komennukset maksimissaan kolmen vuoden mittaisina, jotta yhteys Suomeen ja oma paikka Suomen työelämässä säilyvät. Tällöin halutaan yleensä pysyä suomalaisen roolissa, eikä myöskään tulla liian läheiseksi kohtamaan kulttuurin kanssa. Ekspatriaattiyhteisössä kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma ovat hyvin paljon sidoksissa toisiinsa kansalliseen yhteisöön kuulumisen kautta.

Komennukset ovat kestäneet kuudesta kymmeneen vuoteen ja kaikki ovat jaksojen välissä käyneet asumassa Suomessa. Lopulta on kuitenkin tullut aika sanoa komennuselämäntavalle lopulliset hyvästit ja asettua pysyvästi Suomeen. Joillain tämä on tapahtunut 90-luvun alulla ja viimeisillä 2000-luvun puolella. Seuraavassa luvussa ekspatriaatit palaavat kotiin. Olisivatko he halunneet palata? Miltä Suomi näyttää komennusvuosien jälkeen? Onko palaajista tullut kosmopoliitteja, jotka eivät enää kykene sopeutumaan pohjoiseen? Näitä asioita sekä pariskuntien kansallista identiteettiä käsittelemme seuraavissa kappaleissa.

6 Paluu Suomeen

On aika katsella komennusta Suomesta käsin. Haastateltavat ovat palanneet kotimaahan 1990-luvulla tai 2000-luvun alussa. Kaikille paluu kotimaahan on näyttäytynyt itsestään selvänä, eikä ulkomaille jäämistä ole harkittu. Seuraavissa alaluvuissa erittelen, mitä ekspatriaatit kokevat ulkomaanvuosien antaneen heille, miten habitus muuttui komennusten aikana ja mitä komennuksilta tuotiin Suomeen palattaessa. Samalla pohdin myös, onko suhtautuminen maailmaan ja ulkomaalaisiin muuttunut. Tätä aihetta pohtii esimerkiksi Ulla, jonka lapsista kaksi on valinnut ulkomaalaisen kumppanin.

”On hyvä, että kansainvälistyy ja me koemme sen jo omassa perheessä—ei tiedä minkälaista vielä tulee, että tuleeko värillisiä. Ja onhan tämä meidän tyttären poikakaveri niin hänen isä on intialainen ja äiti englantilainen” (Ulla)

Kun projektit alkavat olla loppusuoralla, vähenee komennustyöntekijöiden rooli kohteissa ja samalla paikalliset alkavat tehdä töitä, joihin ekspatriaatit ovat heitä kouluttaneet. Tästä murroksesta suomalaisten komennustyöntekijöiden osalta kertovat 2000-luvun alulla Suomeen palanneen Anteron havainnot;

”Se on koko ajan pudonnu suomalaisten asiantuntijoiden määrä alas. Koko ajan. Ja se on ihan oikee suunta, mutta se on aika vähän jos on vaan kaks. Että tavallaan voi miettiä onko se jo liian vähän. Mutta tavallaan on lähetty siitä että annetaan koulutusta paikalliselle ja meidän tehtävä on tehdä itsemme tarpeettomiksi.” (Antero)

Anteron lisäksi myös toinen komennustyöntekijä puhuu ekspatriaattien tavoitteesta tehdä itsensä tarpeettomiksi. Kun esimerkiksi tehdasta rakennetaan, aletaan kouluttaa paikallista henkilöstöä niin, että he selviytyvät ylläpidosta jatkossa keskenään. Kuitenkin tämä haastateltava mainitsi, etteivät kaikki samalla tavalla jakaneet tietotaitoaan paikallisille, vaikka juuri se olisi ollut tärkeää.

6.1 Kolme vesiputousta – kokemukset ja karttuneet pääomat

”Tässä oli sikäli kiva, et vaimoni oli aikoinaan kertonut mulle, että hänel on kolme kohdetta, jotka haluaa nähdä. Ensimmäinen oli Niagaran putous, siellä me kävimme vuonna 75 yhden matkan, kongressimatkan yhteydessä. Toinen oli tämä Victorian putous, nyt nähtiin se ja se kolmas oli Ilomantsi, [nauraa] siellä me kävimme nyt sitte 90-luvulla, kun olimme jo palanneet. Kaikki kohteet on hän päässyt näkemään” (Juhani)

Monet haastateltavista ovat päässeet komennusten ansiosta näkemään paikkoja, joita eivät olisi omien sanojensa mukaan ikinä kuvitelleet näkevänsä. Vaatimattomista oloista, pieniltä paikkakunnilta kotoisin olevat ihmiset ovat asuneet lämpimissä maissa mukavissa taloissa. Toisinaan pihassa on ollut uima-allas, joskus ikkunasta on näkynyt kirkas meri. Päällimmäisenä monessa haastattelussa haastateltavien tunteissa on kiitollisuus ja onnellisuus siitä, että he ovat saaneet nämä kokemukset. Vanha ja kliseinen sanonta ”päivääkään en vaihtaisi pois” tulee esiin. Oma kokemusta verrataan varmasti myös muihin oman ikäisiin ja komennuksista ollaan kiitollisia, sillä ne ovat antaneet mahdollisuuden matkustaa paljon verrattuna suurimpaan osaan suomalaisista. Suomalaisten elämänkulku- aineistonkin mukaan matkustelu on yleinen tulevaisuuden unelma. Halutaan käydä jossain sellaisessa paikassa jossa ei ole käyty, nähdä jotakin sellaista jota ei ole nähty. Monien unelmana on maailmanympärimatka. (Karisto 2008, 435.)

”Ei jäänyt kaipuuta, mutta hyvä mieli, että olen saanut käydä ja olla ja elää tämmöisen elämän ja nähdä noita kaikkia paikkoja täällä maapallon päällä” (Aila)

Myös komennusten aikana karttunut tieto ja osaaminen koettiin arvokkaaksi. Moni puhuu laajentuneesta maailmankuvasta. Kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma ovat saaneet uusia ulottuvuuksia tutustuttaessa erilaisiin kulttuureihin ja uusiin ihmisiin. Kielitaito kehittyi ja ekspatriaatit pääsivät seuraamaan oopperaa ja teatteria uusissa paikoissa. Yksi komennustyöntekijöistä on ulkomaanvuosien jälkeen luennoinut Suomessa englanniksi yliopistolla. Hän sanoo englannin lähtiessä olleen kovin ohut,

joten kielitaito on kehittynyt huimasti. Myös komennusnaiset kokivat kielitaidon kehittymisen arvokkaana.

”Mä olin ihan tyytyväinen silt kannalta, mä luin englantilaisia kirjoja pitkään sen jälkeenkin ja seuraan, käyn kattomassa Lontoossa englanninkielistä teatteria. Ja tätä mä niinku kadehdin ihmisiltä ennen ku me lähetettiin sinne.” (Brita)

Warinowskin (2012) tutkittavista 98 prosenttia piti tärkeimpänä asiana uusia elämäkokemuksia ja 89 prosenttia arvosti kielitaidon parantumista. Omat haastateltavani kokivat antoisimpana asiana maailman näkemisen, erilaisiin oloihin tutustumisen, uudet kontaktit ja komennusten aikana tavatut ihmiset, sekä muut komennustyöläiset että paikalliset. Osa miehistä koki työnteon antoisimpana asiana ja sen, että komennuksilla pääsi käyttämään Suomessa opittuja taitoja. Osa pääsi myös auttamaan paikallisia ihmisiä ja myös kaupallisemmilla komennuksilla olleet opettivat paikallisille joitain asioita.

”Se oli antoisaa se työskentely ja kaikkien vaikeuksien keskellä saatiin tehtyä vesihuoltoa miljoonalle ja kaikkein antoisinta tässä oli ku käytiin kylissä. Näitä ruohonjuuritason ihmisiä kun ne osoitti kiitollisuutta ja tuli kädestä pitäen kiittämään, että kun heillä oli vettä ja joku tuli itku silmässä. Mä olin niin iloinen, että oltiin pystytty auttaan heitä.” (Antero)

Kontaktiverkosto on kasvanut ja erityisesti saman kokemuksen jakavia suomalaisia tuttavuuksia on kertynyt lisää. Ehkä suomalaisten kanssa seurustelu on nähty arvokkaana myös siksi, että näistä kontakteista voi olla iloa vielä komennuksen jälkeenkin; tämä sosiaalinen pääoma on arvokasta Suomessa. Eläkkeelle jäävillä ihmisillä ei ole varmuutta siitä, kuinka paljon he pystyvät vanhetessaan enää matkustamaan. Yksi naisista poikkeaa muista siinä, että hän on vielä komennuksilta paluun jälkeenkin tavannut ulkomaalaisia ystäviään. Moni kokee omien ennakkoluulojen ulkomaalaisia kohtaan lieventyneen.

”Huomas, että täällähän on kivoja ihmisiä” (Aila)

”Siel sai hirveen hyvän syvyyden niihin asioihin mitä maailmalla tapahtu---en oo missään saanu kontaktia niin moneen kansalaisuuteen ja silti tuntenu itseäni tasaveroseks niiden rinnalla.” (Brita)

Toisaalta komennukset ja elämäkokemus saattaa vaikuttaa ihmisiin paljonkin ja vieraannuttaa vanhoista tuttavista, kuten yksi haastateltava sanoo:

”Sen huomaa että kun menee vanhaan kotikaupunkiinsa pohjoiseen niin eipä oo paljoo niiden entisten tuttujen kanssa yhteisiä puheenaiheita” (Jukka)

Osalla kokemus komennuksista jatkaa vaikutustaan lasten kohdalla. Yhden perheen poika löysi itselleen komennuksen aikana koulustaan ruotsalaisen puolison, jonka kanssa hän on nyt naimisissa ja heillä on lapsia. Komennusvanhemmat kokevat ylpeyttä lapsista, jotka ovat käyneet kansainvälisiä kouluja ja menestyneet elämässään. Myös muiden ihmisten kehu ulkomailla asuneista lapsista lämmittävät heidän mieltään.

”Lasten perheet on kansainvälistyneet ja onneksi saaneet tämän iloisuuden.” (Ulla)

6.2 “Suomeen, Suomeen oli aina halu!” – vahva nationalismi

Useissa lähdeteoksissa pohditaan palaamisen vaikeutta, ja esimerkiksi Anu Warinowski (Expatrium) toteaa paluun olevan vaikea, koska siihen ei valmistauduta vaan ajatuksena on, että palataan ”kotiin”. Omille haastateltavilleni paluu Suomeen on ollut helppoa. Tätä voi selittää osaltaan se, että he palasivat kaikki kotimaahan melko iäkkäinä. Myös Leonardin (2010,131) haastateltavista ne jotka palasivat eläkkeelle, kokivat paluun helppona. Kukaan haastateltavistani ei ole harkinnut jäävänsä ulkomaille asumaan. Pari

heistä mainitsee hypoteettisena mahdollisuutena joitain maita, joissa he voisivat kuvitella asuvansa, mutta suurin osa tyrmää ajatuksen pysyvästä asettumisesta suorilta käsin, kun kysyn, olisivatko he voineet kuvitella jäävänsä pysyvästi johonkin asemamaahan.

”No en, ei koskaan tullu mieleenkään, että oisin halunnu jäädä” (Juhani)

Haastattelemiani pariskuntia odottivat Suomessa asunnot, lapset ja osalla jo lastenlapset. Lisäksi Suomeen oli pidetty komennusten aikana jatkuvasti yhteyttä, osa oli tilannut maailmalle suomalaisia lehtiä, täällä oli vierailtu säännöllisesti ja suomalaisia tuttavlia oli vierailut kohdemaissa. Myös asunto odotti kotimaassa palaajia. Koko ajan on tiedetty mikä ”meidän määräaika on lähtä”. Yhteys Suomeen on säilynyt sekä kirjeiden, korttien että puheluiden välityksellä. Kaikilla on myös vierailut suomalaisia tuttavlia ja perheenjäseniä kohdemaissa ja omat vuosilomat on pidetty Suomessa.

”Palaaminen oli erittäin helppoa, koska mehän käytiin aina välissä Suomessa, että tiettiin mitä täällä on meneillään. Kun oltiin jatkuvasti kosketuksissa ihmisten kanssa tänne Suomeen, että kaikki meni ihan hyvin.” (Aila)

Eläkkeelle jääneet haastateltavat olivat osittain helpottuneita siitä, että työvuodet olivat ohi. Tähän vaikutti osaltaan 90-luvun työelämän muutos ja muutos esimerkiksi yrityksen sisällä, kuten yksi haastateltava kuvailee:

”Me vanhat (firmalaiset) ollaan hyvin surullisia siitä että siitä tuli tällanen, kun se meni pörssiin ja siitä tuli tällanen kvartaalifirma. Tulosta tietenkin aina seurattiin ja haluttiin tehdä, mutta sitä kerättiin sitä reserviä ja menttiin huonojen aikojen yli sanomatta irti. Ketään ikinä ei sanottu sen 25 vuoden aikana irti, kun mä olin töissä siellä. Sen jälkeen siel on menny yt-neuvotteluja ja vaikka mitä, siitä on tullu tällanen kylmä rahantekokone -- se oli semmonen murrostila firmassa, se ei ollu niinku ees normaalia tavallaan, et se henkinen ilmapiiri oli muuttunut” (Kurt)

Haastateltavista valtaosa korostaa isänmaallisuutta ja korostunutta tunnetta omasta suomalaisuudesta.

” Tämmösellä komennusyhteisöllä tulee jonkinnäkönen isänmaallinen, jonkunlainen tällanen velvoite, tunne että pitää, ne tulee arvokkaaks ne mitä on täällä pitäny itsestäänselvyytenä. Ne juuret. Kyl se on ihmisen identiteettiin rakentunu hyvin vahvasti, joka sitte tulee hyvin vahvasti esiin tällasessa. Sitä mä pidin aika positiivisena kyllä.”
(Kurt)

Uskon, että haastateltavieni isänmaallisuudella ja kansallisuustunteen vahvistumisella on ollut paluuta helpottava vaikutus. Esimerkiksi Urposen (2008,186) väitöskirjassa 1950-luvun matkailusta puhuttaessa korostetaan ulkomaille lähtijöiden moraalista velvollisuutta palata. Matkailua saatettiin tuolloin pitää avartavana ja sivistävänä, kunhan matkailija ilmaisi palaamalla valmiutensa antaa kartuttamansa sivistys kotimaan käyttöön. Vaikka lähteminen osoitti lähtijän sivistystä ja avarakatseisuutta, tuli siitä maastamuuton kontekstissa merkki lähtijän epäisänmaallisesta itsekkyydestä. Topeliuskin piti 1800-luvun lopulla siirtolaisiksi lähteneitä suomalaisia onnenonkijoina ja pettureina, jotka olivat valmiita hylkäämään isänmaansa paremman elämän toivossa, samalla kun toiset, kunnolliset kansalaiset olivat valmiita tekemään työtä yhteiseksi hyväksi ja Suomen kehittämiseksi.

Omien haastateltavieni kohdalla sosiaalinen yhteisö on kuitenkin tärkein Suomeen palaamiseen vaikuttanut tekijä. Lasten ja lastenlasten lisäksi myös ystäviä on jäänyt Suomeen. Kurt puhuu samaan maailmaan kuulumisen tunteesta, joka vallitsee suomalaisten pitkäaikaisten ystävien kesken.

“Ei sitä koskaan voi rakentaa enää uudestaan jollain tavalla todella vahvaa yhteenkuuluvuuden tunnetta, sitä samaan maailmaan kuulumisen tunnetta.” (Kurt)

Suomeen palatessa on koti siirtynyt takaisin. Seuraavassa luvussa selviää, mitä maailmalta on tuotu Suomeen niin matkalaukuissa kuin asenteissa ja tottumuksissakin.

6.3 Matkailijan tavaraa

Kaikki haastateltavat kokevat, että komennusten johdosta heistä on tullut avarakatseisempia, tai maailmankatsomus on "avartunut". Muuten he eivät koe muuttuneensa komennusten aikana. Se habitus, johon ekspatriaattivuosien ajaksi asetutaan, jää palatessa taakse. Kaksi naishaastateltavaa on tuonut komennuksilta ostettuja erikoisempia vaatteita Suomeen, mutta niitä ei tule täällä käytettyä. Kuntopyörä seisoo koskemattomana. Joillekin on tarttunut grilli mukaan ja sen myötä ruokavalio on hieman muuttunut. Tapoja ja tottumuksia haastateltavat eivät kuitenkaan juuri koe omaksuneensa.

"Joo ei kyllä. Me oltiin niin vanhoja kun lähdettiin. Ei meille mitään jääny semmosta, eikä edes mitään tommosia ruokia. Että heti oltiin kiinni suomalaisessa ruoassa kun tultiin, että ei mitkään eksoottiset jääny meille tavaksi sitten" (Aila)

Pariskunta, joka on asunut kehitysyhteistyöprojektien puitteissa Aasiassa ja Afrikassa, on muuttanut vaimon mukaan ruokavaliota jonkin verran. Mies puolestaan kommentoi, että suomalaiset voisivat tervehtiä toisiaan sydämellisemmin.

"Tietysti toi just että ruokaan liittyen, enempi mausteita ja erilaisii, semmosii mitä Suomessa ei osannut ees laittaa ja käyttääkään. Sri lankalaista ruokaa, intialaista ruokaa, Nepalissa taas on se oma ruoka ja tosi maukkaista ja hyviä ja aika terveellisiä, että ei kauheesti semmosta rasvaa vaan niinku öljyssä. Se on ainaki yks mulle je lapsille kans jääny. Intialaisia vaatteita ja paikallisia vaatteita, että joo, ostetaan ja käytetään, mutta Suomessa ei tuu käytetty ne on niin paljon erilaisia" (Vuokko)

”Suomalaiset on aika jäyhiä, kun sä tapaat hyvän ihmisen niin mieskin voi halata miestä, sitä suomalainen aika vähän tekee” (Antero)

Tavaroita, huonekaluja, vaatteita ja autoja on kuitenkin kulkenut maailmalta konteissa Suomeen. Kaikki haastateltavat joiden kotona kävin, asuivat yksi- tai kaksikerroksisissa tiilitaloissa ja heidän asunnoissaan näkyy paljon eksoottisia esineitä. Muutenkin kodit ovat varsin samanhenkisesti sisustettuja. Ensimmäisissä kodeissa kristallikruunut, suuret ruokailupöydät, persialaiset matot ja koristeelliset pöydät tulevat vastaan. Paljon eksoottisia tauluja, patsaita ja muuta matkoilta tuotua tavaraa puolestaan näkyy kaikissa kodeissa.

”Niin sitte tietenki tuotiinhan me kolme verovapaata autoa. Sehän oli aika iso lisäetu työmatkoissa, et sai verovapaasti tuoda maahan projektista auton. Mun ei tarvinnu ostaa autoa ku vasta 90-luvun lopulla.” (Juhani)

Lapsiin komennukset ovat vaikuttaneet eri tavoin. Komennuksilla mukana ollut lapsi on tottunut liikkuvaan elämäntapaan ja ”aina kaipaa että pitäs lähtee johonki.” Yhden pariskunnan lapsi on myös ulkomaisen yrityksen palveluksessa, eikä vanhempien mukaan enää ole montaa paikkaa maapallolla, joissa hän ei olisi käynyt. Ainakin kahden perheen lapset ovat myös olleet ajoittain töissä ulkomailla.

Vuosikymmenen tai pidempään kestäneen komennusrupeaman jälkeen muistot eivät häivy heti mielestä. Näsholmin (2011, 157) mukaan tämän johdosta palanneet ekspatriaatit seurustelevat paljon muiden kokemuksen jakavien kanssa, jolloin he pääsevät jakamaan tarinoitaan jollekin, jolla on samankaltaisia asioita kerrottavanaan. Tämä sama tulee ilmi myös ”ekspatriaattivaimon rukouksessa”, johon myös aiemmin viittasin;

”Ja kun työkomennusvuotemme ovat ohi Herra, suo meidän löytää joku joka haluaa katsoa valokuviamme ja kuunnella tarinoitamme, jotta elämämme komennusvaimoina eivät ole menneet hukkaan.” (<http://www.expats.or.id/info/expatwifesprayer.html>)

Vaikka komennuksilta paluusta on osalla jo noin kaksi vuosikymmentä, ovat kaikki pariskunnat edelleen ainakin jonkin verran kontaktissa muihin komennusmiehiin ja puolisopestiläisiin. Joillain tämä kontakti jatkuu erityisesti golfin kautta, jota saatetaan pelata entisen työpaikan senioriporukassa. Komennuksien aikaisista sosiaalisista suhteista on siis muodostunut pitkäaikaisia ystävyyyksiä.

7 Johtopäätökset

Palaan tässä viimeisessä luvussa tutkimuksen alussa esittämiini kysymyksiin ekspatriaattien habituksesta, elämäntavasta, pääomista sekä analysoimaan niitä tapoja, jolla sukupuoli, 'rotu' ja kolonialismi jäsentävät kokemusta.

Olen aineistoni pohjalta saanut melko yhtenäisen kuvan suomalaisten ekspatriaattien elämästä ja erityisesti niistä komennuselämän ominaispiirteistä, jotka vaikuttavat olevan tälle elämäntavalle yhteisiä riippumatta leveysasteista, työelämän rooleista, lämpötiloista tai siitä, onko komennuksella pariskunta vai perhe. Kuusi ensimmäistä haastatteluani olivat hyvinkin samankaltaisia keskenään, mutta erilaisten työtehtävien johdosta neljä viimeistä kertoivat hieman erilaisesta elämästä. Vaikka kaikki haastateltavat olivat olleet komennuksilla yrityksen kautta, oli aineistossa sosiaalisten suhteiden ja harrastusten suhteen merkittävä ero kaupallisemmilla komennuksilla ja kehitysyhteistyön komennuksilla olleiden välillä. Kehitysyhteistyön projekteissa olleet korostivat paikallisten kielten oppimista ja paikallisiin tutustumista. Heidän haastatteluissaan ei tullut niin paljoa esiin rotujen tai ihonvärien mainintoja. He eivät osallistuneet niin paljoa harrastuksiin kuin muut eivätkä pelanneet aktiivisesti golfia. Molemmat miehet kuvasivat, että työntekoon meni niin paljon aikaa, ettei vapaa-aikaa juuri jäänyt. Näillä pariskunnilla oli myös paljon enemmän kotiapua kuin muilla.

Kuitenkin elämäntavassa oli kaikkien haastateltavien välillä niin paljon yhteistä, että aineistosta pystyy johtamaan paljon yleisiä johtopäätöksiä ja vastaamaan alussa esittämiini tutkimuskysymyksiin. Näihin kysymyksiin vastaan seuraavassa alaluvussa ja esittelen näihin kysymyksiin vastaamisen ohella merkittävän tutkimustuloksen ekspatriaattien elämäntavasta. Viimeisessä alaluvussa esitän ajatuksia komennustyön tulevaisuudesta.

7.1 Tutkimutulokset

Miten päätös lähtemisestä syntyy ja miten toimijuus sukupuolittuu?

Päätös lähtemisestä vaikuttaa olevan lähinnä miehen päätös. Kun tämä suostuu komennukselle, otetaan itsestäänselvyytenä, että vaimo ja lapset seuraavat mukana. Kukaan vaimoista ei ole Suomessa selkeästi "luonut uraa" ja vain yhdelle töistä luopuminen ulkomaille lähdetessä on ollut selkeästi pettymys. Suostuessaan komennukselle mukaan naiset hyväksyvät, että heistä tulee kotirouvia ja miehen työnantaja tulee päättämään heidän asuinpaikkansa ja komennusten pituuden. Komennuksen mukana naisten määräysvalta omasta elämästä vähenee.

Miehen johtorooli päätöksenteossa heijastuu myös kohdemaassa muotoutuviin rooleissa. Komennus perustuu miehen työlle, kun taas naisen ainoa rooli on olla vaimo, äiti tai molempia. Miehet eivät juuri kyseenalaista viihtymistään eivätkä mainitse ikävän tunnetta, kun taas naiset pohtivat näitä asioita paljon. Toimijuus muotoutuu miehelle aktiiviseksi työnteoksi, päivät ovat pitkiä ja vähäisellä vapaa-ajalla pyritään viettämään aikaa perheen kanssa. Naisilla puolestaan vapaa-aikaa on paljon, jopa liiaksi asti. Tämän johdosta he keksivät uusia harrastuksia tai vapaaehtoistyötä ja viettävät runsaasti aikaa muiden ekspatriaattirouvien kanssa. Puolisoiden arki on keskenään siis varsin erilaista.

Muuttuuko komennuspariskuntien habitus lähtiessä ja palatessa?

Ihmisten habitusta konstituivat näiden henkilö-, hyödyke- ja käyttövalinnat. Muutettaessa uuteen ympäristöön näitä valintoja tehdään uudelleen. Jos muuttava ihminen on muuttanut aiemminkin, on hän saanut kokemusta joka auttaa häntä muuttamaan habitustaan (Braseby 2010, 121.) Näin ollen voidaan väittää, että jo aiemmin ekspatriaatteina olleilla on kokemusta habituksen muuttamisesta ja he osaavat helpommin etsiä ne henkilöt, harrastukset ja kulutuksen kohteet, jotka sopivat ekspatriaatin habitukseen. Myös aiemmasta muutosta Suomen sisällä on varmasti ollut omille haastateltavilleni hyötyä. Brasebyn (em., 121) tutkimuksessa ekspatriaattirouvista aiemmin Yhdysvaltain sisällä muuttaneilla oli realistisemmat odotukset muuttamisesta ulkomaille.

Ekspatriaattien habitukseen kuuluvat tutkimukseni perusteella hyödykevalintojen osalta mukava asuminen johon kuuluu usein henkilökuntaa ja uima-allas tai ranta. Ruoan kulutuksessa ne, joilla ei ole kokkia, käyttävät melko paljon länsimaisia tuotteita ja pyrkivät pitämään ruokalistan kotimaisena. Paikallisia tavaroita puolestaan hankitaan koristamaan kotia ja tuodaan Suomeen.

Käyttövalinnat liittyvät ajankäyttöön, harrastuksiin, matkusteluun ja lasten koulutukseen. Vapaa-ajalla harrastetaan kevyitä liikuntalajeja ja osa tutustuu erikoisempiinkin lajeihin tai taideharrastuksiin. Matkustelu on kaikkien haastateltavien kohdalla korostuneessa roolissa. Matkoja tehdään sekä maiden sisällä että niiden ulkopuolelle. Lasten koulutus on haastateltaville merkityksellinen asia ja ainakin kahdelle pariskunnalle heidän saamisensa kansainväliseen kouluun on ensiarvoisen tärkeää.

Henkilövalinnat ovat melko yhteneviä läpi aineiston; perheen tai puolisoiden keskinäinen suhde tiivistyy ja sen ulkopuolella muut suomalaiset tai muut komennustyöntekijät muodostavat tärkeimmän vertaisryhmän. Tämän lisäksi tuttavien saattaa tulla paikallisista, mutta tämä on selkeästi vähäisempää valtaosalla haastatelluista.

Ekspatriaattien habitus tuntuu perustuvan erikoiselle kudelmalle tuttua ja uutta; He elävät ympäristössä, jossa he voivat jatkuvasti valita asioita omasta ja vieraasta kulttuurista. Voidaan valita suomalainen ruoka, intialaiset kalusteet, pelata golfia ja seurustella muiden suomalaisten kanssa. Ompelukoneella ommellaan paikallisista kankaista erikoisia asuja ja samalla leivotaan hapanleipää. Ekspatriaattien keskuudessa voidaan koota omia mieltymyksiä vastaava yhdistelmä eri kulttuurien parista. Toisaalta lähes kaikille kohteille vaikuttavat olevan yhteisiä aidatut tai vartioidut alueet, naisen ja miehen erilaiset roolit, kansainväliset koulut, golf ja palveluskunta. Nämä muodostavat elämäntavalle pohjan, joka on siis selkeästi ekspatriaattikulttuuria.

Miten sukupuoli, 'rotu' ja kolonialismi jäsentävät kokemusta?

Sukupuoli tuntuu jäsentävän kokemusta kaikkein eniten. Miehen ja naisen roolit eroavat toisistaan täysin. Komennus on miehen missio, jolla nainen on mukana nimenomaan puolisona. Englannissa käytetty termi näistä puolisoista on "trailing spouse". Päätös tehdä näennäisesti yhdessä, mutta miehen tehdessä päätöksen asemamaan vaihtamisesta tekee nainen päätöksen hypystä tuntemattomaan. Miehelle kuitenkin työn arki säilyy melko samanlaisena; pääosan valveillaoloajasta täyttää työnteko. Moni haastateltavista korostikin sitä, kuinka samanlaista työnteko lopulta eri maissa on.

Pareille, joilla oli lapsi tai lapset mukanaan, tuntui tämä olevan helpompi muutos koska perhe säilyi ennallaan ja lastenhoito toi naiselle tehtävää arjen täytteeksi. Pariskuntana lähteneillä naisen arki oli yksinäisempää ja tämä tuli selkeästi esille myös niillä pareilla, jotka ensin matkasivat lasten kanssa ja myöhemmin kahdestaan. Mies toimii aktiivisesti ja naisen toiminta on eräänlaista selviytymistä ja oman habituksen hallitsemista, mikä tulee esille muun muassa pohdiskelussa arjen täyttämisestä, kertomuksissa miehen työmatkojen aikaisesta yksinäisyydestä ja uusien harrastuksien etsimisestä.

'Rotu' jäsentää kokemusta erityisesti oman erilaisuuden huomaamisen kautta. Kun joutuu vähemmistönä tuijotettavaksi oman ihonvärinsä vuoksi, tajuaa oman 'rodullisuuden' ehkä ensimmäistä kertaa. Suhtautuminen muihin 'rotuihin' on kaksijakoista; toisaalta korostetaan yhdenvertaisuutta esimerkiksi kutsumalla palvelija samaan pöytään tai tarjoamalla apua paikallisille ihmisille, mutta kuitenkin puhutaan joistain ominaisuuksista 'rotujen' omina ja kritisoidaan heidän tapojaan.

Haastateltavani luokittelevat usein puheessaan ihmiset mustiin ja valkoisiin. Myös intialainen saatetaan laskea mustaksi. Oma valkoisuus tulee ensimmäistä kertaa havaittavaksi, kun lapset piirittävät suomalaisen Intiassa. Alue, jolla eniten ollaan tekemisissä toisen 'rodun' kanssa, on palvelushenkilökunnan kanssa toimiminen. Myös Latvalan (2009,86) mukaan kotona tehtävä työ on alue, jossa eri luokasta ja etnisestä

taustasta tulevat henkilöt kohtaavat intiimissä, epätasa-arvoisessa ja säännöllisessä muodossa.

Kuten aiemmin on käynyt ilmi, haastateltavani kokivat hankaliksi käyttäytymissäännöt ja hierarkiat, joita ”rotu” toi mukanaan. Myös Latvalan (87-88) mukaan suomalaisia häiritsee sosiaalisen ja taloudellisen tasa-arvon puuttuminen, ja erityisesti heidän oma paikkansa tässä hierarkiassa. Suomella ei ole suoraa osallisuutta siirtomaahistoriaan ja tämän johdosta suomalaiset kohtaavat neo-kolonialismin kysymykset liikkueensa ympäri maapalloa. He saattavat nähdä tämän johdosta myös apulaisten pitämisen erittäin epätasa-arvoisena työn alueena jonka juuret juontavat kolonialismin aikaan. Näin ollen apulainen saatetaan jättää pois tai palkata vain osaksi aikaa, vaikka kuuluisi kohdemaan normeihin pitää apulaista jos siihen on varaa. Pohjoismaisen perheen palkkaamana oleminen saattaa myös olla monen paikallisen apulaisten todeksi eletty haave (Latvala 2009, 91.)

Kolonialismi on sidoksissa komennustyöhön kahdella tavalla; ensinnäkin useat maista, joissa suomalaisia on komennuksilla, ovat entisiä siirtomaita. Näin ollen isäntä- ja siirtomaiden välinen suhde on vaikuttanut siihen, millaiseksi maiden talous- ja tuotantorakenne on muodostunut. Suhde, jossa länsimaista lähdetään näihin köyhempiin maihin rakentamaan tehdasta tai vesihuoltoa, on osa sitä velvollisuuksien ja riippuvuussuhteiden verkostoa, jossa maat keskenään ovat. Kaikki haastateltavieni Euroopan ulkopuoliset komennusmaat Yhdysvaltoja ja Venäjää lukuunottamatta ovat olleet Euroopan siirtomaita vielä 1900-luvulla. Näissä maissa on hyvin muistissa se rooli, jossa siirtomaaisännät maissa olivat ja elivät.

Toisekseen Anne-Meike Fechter (2010) kirjoittaa kolonialismin aikaisten rouvien ja yritysekspatiaattien rouvien elämäntyylin samankaltaisuudesta. Samanlainen elämäntyyli on löydettävissä myös omasta aineistostani; Aidatut alueet ja hienot asunnot, eurooppalaiset harrastukset kuten golf ja klubitoiminta ovat hyvin lähellä siirtomaaisäntien elämäntyyliä. Tarkoituksenani ei ole syyttää ekspatiaatteja paikallisten hallitsemisesta tai alistamisesta, vaan tuoda esiin se samankaltaisuus, joka

vallitsee näiden kahden elämänmuodon välillä ja esittää se entisille valtasuhteille perustuva globaali kapitalismi, joka näiden komennustehtävienkin taustalla vaikuttaa.

Miten taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma muuttuvat komennusten aikana?

Kun matkalaukkuja pakataan kotimaassa, voidaan kuvitella ekspatriaatin pakkaavan yhtä suuriin laukkuihin nämä kolme pääomaansa. Kun hän saapuu kohdemaahan, onkin taloudellisen pääoman laukku ylipainoinen, kulttuurinen pääoma mahtuu käsimatkatavaraan ja sosiaalinen pääoma on kadonnut matkalla. Erittelen seuraavassa pääomien tasolla komennusten aikana tapahtuvia muutoksia.

Taloudellinen pääoma

Ekspatriaatti kokee palasen luokkanousua muuttaessaan. Vaikka palkka ei nousisi ollenkaan, saa hän asua ilmaiseksi, usein lasten koulutus maksetaan, elämiskustannukset laskevat ja kotimaassa on varaa pitää toista asuntoa. Toisekseen hänen suhteellinen asemansa verrattuna kohdemaan asukkaisiin on korkeampi, ainakin silloin kun muutetaan kolmannen maailman maihin. Palkan lisien ja yhteisön odotusten kautta uudet ekspatriaatit oppivat, että Country Clubin tai muun klubin jäsenyyttä ja kotiapulaisten palkkaamista odotetaan heiltä. Nämä tavat ovat sellaisia, jotka he itse ovat aiemmin yhdistäneet kotimaissaan eliitin elämään. (Hindman 2009, 675.)

Samalla kun ekspatriaattien elintaso nousee, he huomaavat asuvansa yhteisössä jossa myös muiden elintaso on verrattain korkea, erityisesti kehitysmaissa verrattaessa sitä ympäröivään yhteiskuntaan. Hindmanin (2009, 667) mukaan pääoman erilaisten muotojen välillä liikkuminen vaikeutuu ekspatriaattien sosiaalisen kentän tai kenttien kompleksisuuden johdosta. Ne luokkaa merkkavat tekijät, jotka aikaisemmin indikoivat varallisuutta ovatkin nyt ekspatriaattiyhteisössä kaikkien hallussa, eivätkä enää pidä sisällään samaa painoarvoa kuin henkilöiden aikaisemmilla kentillä. Ekspatriaatit käsitetään yleensä osaksi eliittiä johtuen heidän suurista tuloistaan,

kohonneesta sosiaalisesta statuksesta ja mukavista elämäntyyleistä- etenkin jos on kyse kehitysmaissa elävistä eurooppalaisista. Heidän tilanteensa on kuitenkin paikallinen ja hetkellinen, sillä status tippuu hyvin pian sen jälkeen kun he palaavat kotimaahansa.

Kulttuurinen pääoma

Halu oppia lisää kulttuurista on nähty yhtenä ekspatriaattielämän eduista, ja kun puolisoilta kysyttiin mikä korvaa ulkomailla asumisen ongelmia ja hankaluuksia, he yleensä mainitsevat avartuneen maailmankatsomuksen ja avoimuuden, jonka voivat lapsilleen välittää. Tämä vertautuu arvostuksiin, joista Hindman (2009) kirjoittaa. Hän käyttää ekspatriaattien maailmasta nimitystä Expatria. Tämä on siis tila, joka on olemassa ekspatriaattiyhteisön myötä. Uuden oppiminen maailmasta ja ihmisistä on käsitetty universaaliksi hyväksi Expatriassa, ja ekspatriaatit näkevät tämän ensikäden tiedon olevan erityisen arvokasta. Kiinnostavaa tässä on, että arvostus kohdistuu ennen kaikkea yleisesti 'muihin kulttuureihin' eikä esimerkiksi yhden maan syvällisempään tuntemukseen. Jatkuva muuttaminen, joka on ekspatriaattielämälle endeemistä, mahdollistaa nimenomaan hajaantuneiden tutustumisten ja kokemusten vertailun. Kulttuuri tässä muodossa on keräiltävää, sekä fyysisten esineiden ja asioiden muodossa että myös siinä kulttuurisessa tiedossa, jota naiset saavat ja jota he voivat jakaa uusille ystäville seuraavilla komennuksilla. (Hindman 2009, 673.) Tässä mielessä haastateltavien kotona olevat esineet, taulut ja huonekalut voidaan nähdä osoituksena siitä, että maailmaa on kierretty paljon. Ne saattavat myös toimia keskustelunavaajina, joiden kautta palanneet ekspatriaatit pääsevät kertomaan omia tarinoitaan.

Tieto omista menneistä kohdemaista ja -alueista on yksi tärkeimmistä valuutoista ekspatriaattien yhteisöissä. Vaikka tämä välillä on käytännön informaation tasolla, myös kulttuurista tietämystä vaihdetaan sen itsensä takia. (Hindman 2009, 667-668.) Mitä kokeneempi ekspatriaatti, sitä enemmän hänellä on siis komennustyön kentällä vaadittavaa kulttuurista pääomaa. Perheet tulevat ja menevät säännöllisesti, ja ekspatriaattinaisten kautta tieto paikallisista kulutustavoista, ympäristöstä ja perheestä huolehtimisesta välitetään uusille tulokkaille. Täysin ensimmäiselle komennukselleen lähtevät kohtaavat erilaiset sopeutumisen säännöt, kun heidän aiempi kokemuksensa

keskiluokkaisuudesta Euroopassa muuttuu, kun jokapäiväisestä ruokaostosten tekemisestä tulee haaste kun samalla uutta luksusta, kuten autonkuljettajia, tulee osaksi elämää.

Sosiaalinen pääoma

Kuten on useasti tässä tutkielmassa todettu, ekspatriaatit löytävät kohdemaista paljon uusia kontakteja, joista suuri osa on muita suomalaisia tai muita komennustyöntekijöitä. Osa tutustuu myös paikallisiin ihmisiin, mutta vain parissa yksittäisessä tapauksessa näistä tulee todella syvällisiä kontakteja. Ekspatriaateille tärkeimmiksi kontakteiksi muotoutuivat toiset suomalaiset pariskunnat, joiden kanssa on pidetty yhteyttä pitkään Suomeen saapumisen jälkeenkin.

Osittain kohdemaissa solmittavat suhteet ovat varmasti väliaikaisuuden takia löyhempiä. Käydään kahvilla, juhlitaan yhdessä itsenäisyyspäivää ja annetaan vinkkejä asuntojen hankintaan tai uusiin kohdemaihin. Tällöin ihmisiä yhdistää kohdemaassa nimenomaan suomalaisuus, yhteinen kieli ja oletus samankaltaisesta mausta asuntojen suhteen. Suomeen palattaessa nämä asiat menettävät merkityksensä, mutta toisaalta yhteisen kokemuksen jakaminen voi pitää suhteen yllä. On tärkeää päästä puhumaan asioista joita on koettu ja vastaavat kokemukset jakavat ihmiset on helpompi saada kuuntelemaan ja ymmärtämään.

Osa ekspatriaateista on lähtenyt maailmalle melko vanhana. Tällöin Suomessa on ollut jo pitkäikäinen ystäväverkosto, jonka pariin palaaminen on osalle todella tärkeää. Sosiaalista pääomaa on tietyllä tavalla myös perheen sisällä tihentyvä kanssakäyminen ja perheen tai pariskunnan välien lähentyminen. Tämä perheen sisältä tuleva tuki auttaa monia jaksamaan komennuksilla. Näin tärkeimmiksi sosiaalisiksi kontakteiksi komennuksilla valtaosalla muodostuvat perhe sekä muut suomalaiset ja muut ekspatriaatit.

Millaiseksi pariskuntien elämäntapa muotoutuu ja miten paluu vaikutti pariskuntien ja heidän lastensa elämäntapaan?

Elämäntapa muotoutuu ekspatriaateilla yhteisöä vastaavaksi. Brasebyn (128) mukaan ekspatriaattien yhteisö on maahanmuuttajaklusteri, jossa asuu ihmisiä, joilla on paljon inhimillistä ja taloudellista pääomaa ja jotka haluavat elää kulttuurisesti tutussa ympäristössä. Usein tämä kulttuurinen ympäristö tarkoittaa jonkinlaista länsimaista ympäristöä, johon liittyvät edellä mainitut klubitalot, uima-altaat, golf-kentät, oopperavierailut, kansainväliset koulut ja matkustelu eksoottisiin kohteisiin. Näistä valtaosa ei ole kuitenkaan ollut Suomessa haastateltaville tyypillisiä asioita vaan ne ovat ekspatriaattiyhteisön piirteitä.

Elämäntapa on arjen tekemistä. Miehen arki jatkuu kohdemaassa samankaltaisena kuin kotimaassa; aamuisin lähdetään töihin ja valtaosa valveillaoloajasta kuluu töissä. Naisella puolestaan arki muuttuu yleensä täysin, oli hän ollut kotimaassa työssä tai ei. Kohdemaassa saattaa syntyä tarpeettomuuden tunne, kun kotitöitäkään ei aina tarvitse tehdä. Nainen on myös vapaa-ajan johdosta se, joka enemmän kokee sekä ekspatriaattiyhteisön että paikallisen kulttuurin omassa elämässään.

Paluu Suomeen on näyttäytynyt pariskunnille aina itsestäänselvänä, toisin kuin monille nykyekspatriaateille, jotka jäävät komennusmaihiin asumaan. Määräaika lähdölle on tiedetty ja samalla se on ollut määräaika tietyn elämänvaiheen loppumiselle. Erityisesti naisista on ollut mukavaa palata sukulaisten ja ystävien pariin. Suomeen on palattu täällä odottaneisiin asuntoihin ja maailmalta on matkannut konteittain tavaraa takaisin. Asuntojen koko ei tullut esille haastatteluissa, mutta kaikki asuivat melko väljästi. Kolme pariskuntaa oli muuttamassa tai juuri muuttanut haastattelujakson aikana ja he pohtivat kovasti tavaroiden määrää ja erityisesti ulkomailta tuotujen tavaroiden ja koriste-esineiden säilyttämistä. Myöskään komennuksilla mukavalta tuntuneet vaatteet ja amerikkalainen kuntopyörä eivät oikein ole istuneet elämäntapaan täällä. Suurimpana muutoksina itsessään haastateltavat kokivat oman maailmankatsomuksen avartumisen. Tietyllä tavalla maailmankuva on avartunut, mutta se on samalla osalla avartunut siihen

suuntaan, että osa suomalaisista tuntuu liian vierailta, kuten Jukan kommentissa vanhaan kotikaupunkiin palaamisesta tulee esiin.

Suurin osa haastateltavistani on jatkanut matkustelua komennusten jälkeenkin ja golf-kärpäsen puraisemat ovat pelanneet myös Suomessa. Kukaan ei kuitenkaan ikävöi uima-altaita, kulttuuritilaisuuksia, klubitaloja tai palvelushenkilökuntaa. Suomalaisuus on säilynyt tärkeänä komennusten aikana ja siksikin paluu kotiin on helppo. Useat nuoren polven ekspatriaateista taas pyrkivät Fechterin (2010, 128-134) mukaan kansainväliseen kosmopoliitin habitukseen, minkä johdosta paluu Suomeen saattaa tuntua vaikeammalta ja kotimaa takapajulalta verrattuna suurten lentokenttien Starbucksien ja aasialaisten tavaratalojen täyttämään elämään. Toisaalta myös elämäntapa Suomessa saattaa nykyään jo lähtiessä olla enemmän 'globaali' kuin 1980-luvulla. Moni tuskin lähtee enää leipäjuuren kanssa lentokoneeseen ja käsitys maailmasta on erilainen TV-sarjojen, internetin ja lisääntyneen matkustelun johdosta.

Alussa esittämieni kysymysten lisäksi oman aineistoni ja aikaisemman tutkimuksen samankaltaisten löydösten pohjalta voi esittää teorian universaalista ekspatriaattien elämäntavasta. Laatiessani haastattelurunkoa en ollut saanut käsiini montaakaan yhteiskuntatieteellistä tutkimusta ekspatriaateista. Lukiessani ensimmäisten haastattelujeni litterointeja luin samalla esimerkiksi Fechterin ja Leonardin tekstejä ja hämmästyin siitä samankaltaisuudesta, mikä vaikutti vallitsevan oman aineistoni ja kansainvälisen aineiston välillä. Selkeimpinä esimerkkeinä mainitakseni ekspatriaattiväen eristäytyneisyys, joka oli esimerkiksi Duquen (2009,83) tutkimuksessa vielä selkeämpää kuin omassa aineistossani. Myös harrastukset kuten golf ja korkeakulttuuri tulivat esiin lähes kaikissa lukemissani tutkimuksissa. Fechterin (2007,38-43) mukaan edelleen 2000-luvulla ekspatriaattien elämässä sukupuolittuneet käytännöt, patriarkaaliset rakenteet ja vaimon roolin rajat ovat paljon tiukemmat kuin henkilöiden kotimaissa. Walsh ja Coles (1326) kirjoittavat brittiekspatriaattien puolisoiden luovan kotia kaukana kotoa ja vahvistavan etnistä identiteettiään pitämällä ruoan hyvin brittiläisenä. Lähes kaikissa yhteiskuntatieteellisissä ekspatriaattitutkimuksissa tulevat esiin myös paikallisten esineiden kerääminen, palvelijoiden pitäminen ja rotuneuvottelut. Myös kotimaahan suuntautuvat vierailut ja asunnon pitäminen kotimaassa on tyypillistä.

Ekspatriaattien elämäntapa vaikuttaa päällisin puolin muotoutuvan hyvin samankaltaiseksi riippumatta siitä, mistä ekspatriaatit ovat kotoisin ja missä maissa he sattuvat milloinkin asumaan. Vaikka oma aineistoni kertoo 80- ja 90-luvun kokemuksista, on hämmentävää huomata, että tuoreet 2000-luvun ekspatriaateista tehdyt tutkimukset kertovat hyvin samanlaisesta maailmasta. Toisaalta jos omassa aineistossani on havaittavissa samankaltaisuus siirtomaa-ajan elämäntavan kanssa, on kaiketi ilmeistä, etteivät tavat vuosikymmenessä muutu kovinkaan radikaalisti. Rakenteellinen samankaltaisuus, joka vallitsee maantieteellisestä ja ajallisesta etäisyydestä huolimatta, on hämmentävä.

Kiinnostavaa on myös samankaltaisuus, joka vaikuttaa vallitsevan Kariston ja O'Reillyn tutkimien Espanjan aurinkorannikolle muuttavien eläkeläisten ja omien ekspatriaattieni välillä. Vaikka omassa tutkimusaiheessani ei olekaan kyse lifestyle- muuttajista, joiksi nämä eläkeläismuuttajat määritellään, on heillä paljolti samat harrastukset ja tavat suhtautua kohdemaahan. Myös espanjansuomalaiset seurustelevat lähinnä muiden suomalaisten kanssa, syövät paljon suomalaista ruokaa ja pelaavat golfia. Espanjaan muuttaneet britit ja suomalaiset ovat oletettavasti suunnilleen samaa sukupolvea kuin omat haastateltavani, joten he ovat kielitaidoltaan, kansainvälisyydeltään ja harrastuksiltaan ehkä senkin takia lähellä toisiaan.

7.2 Komennustyön tulevaisuus ja tutkimustarpeet

Komennustyön tulevaisuuden skenaariona nähdään useissa teoksissa perhe-ekspatriaattien katoaminen ja liikkuvaisten ammattilaisten (mobile professionals) luokan kasvu. Jo nyt ekspatriaattipaketteja ja pitkiä komennuksia leikataan kustannusten harventamiseksi. Monet ovat halukkaita työskentelemään ulkomailla, eivätkä kaipaa siitä enää yhtä kovaa korvausta. Toisaalta paikallinen koulutettu työvoima alkaa korvata

komennustyöläisiä. Esimerkiksi Indonesiassa on paljon paikallisia, joilla on länsimaissa hankittu yliopistokoulutus. He tekevät samoja töitä kuin länsimaalaiset ekspatriaatit, suunnilleen samoilla palkoilla. (Fechter 2007, 165-166.)

Ekspatriaattien määrä on vähentynyt ja 2000-luvun ekspatriaatit lienevät myös melko erilaisessa asemassa kuin omat haastateltavani. Tänä päivänä maailmalle tuskin lähetetään ihmisiä, jotka kuvailevat englannin kielen taitoaan surkeaksi. Internet ja sosiaalinen media tuovat kotimaan uutiset, ihmiset ja tapahtumat entistä lähemmäksi. Enää tuskin olisi mahdollista, että 13- ja 15-vuotiaat lapset jäisivät ilman vanhempiaan kotimaahan. Myöskin naisten kasvanut osallisuus työelämässä vähentää heidän halukkuuttaan lähteä miesten matkalaukuissa maailmalle. Toisaalta etenkin EU-virkamiesten joukossa naisia on kasvava osa, minkä johdosta esimerkiksi Brysselissä lienee jo komennuksella olevia koti-isiä suurehko joukko. Jään itse kiinnostuksella odottamaan myös Anu Warinowskin väitöskirjaa, joka pureutuu suomalaisten matkalaukkulasten eli ekspatriaattien lasten kokemuksiin.

On kiinnostavaa nähdä, millaiseksi komennustyö tulevaisuudessa muotoutuu ja säilyykö se elämäntapa, mitä olen tässä tutkimuksessa kuvannut ja joka muiden yhteiskuntatieteellisten tutkimusten mukaan vielä 2000-luvulla on voimissaan. Mikäli tulevaisuudessa suomalaisia on maailmalla vähemmän ja perheet jäävät yhä useammin kotimaahan, pääsee samankaltaisia kansallisia kyliä tuskin syntymään. Ekspatriaattien maailmaan sukeltaminen on ollut mielenkiintoinen kokemus ja komennustyössä muodostuva elämäntapa on osoittautunut hedelmälliseksi tutkimuskohteeksi. Tutkimieni komennuspariskuntien elämäntavan ja habituksen selittämisessä on tarvittu sukupuoliroolien, kansalaisuuden, 'rodun', työn, kulttuurin, kolonialismin ja pääomien käsitteitä eli skaala on ollut hyvin laaja, ehkä turhankin laaja näin pieneen työhön. Ekspatriaattien elämäntapa on kuitenkin niin moniulotteinen ja kiinnostava ilmiö, että siinä varmasti riittää sosiologeille ja muille yhteiskuntatieteilijöille tutkittavaa jatkossakin.

8 Lähteet

Alanko, Heikki ja Rousku, Kristiina (1998) Työ ja koti maailmalla- Muuttajan valmentautumisopas. FINTRA, Helsinki

Amit, Vered (toim.) (2007) Going First class?-New approaches to privileged travel and movement. Berghahn books, New York

Apo, Satu (1999): Suomalainen nainen. Otava, Helsinki

Black, J. Stewart & Stephens, Gregory K. (1989) The Influence of the Spouse on American Expatriate Adjustment and Intent to Stay in Pacific Rim Overseas Assignments, Journal of Management, Vol. 15, No 4, ss. 529-544

Bourdieu Pierre (1985) The Social Space and the Genesis of Groups. Theory & Society, 14(6), 723-744.

Bourdieu (1989) Social space and symbolic power. Sociological Theory vol.7/1989 nr. 1 ss.14-25

Bourdieu, Pierre (1998) Järjen käytännöllisyys: Toiminnan teorian lähtökohtia. Vastapaino, Tampere

Cohen, Erik (1977) Expatriate Communities. Current Sociology 24:3. Lontoo, SAGE Publications.

Coles, Anne & Walsh, Katie (2010) From 'Trucial State' to 'Postcolonial' City? The Imaginative Geographies of British Expatriates in Dubai. Journal of Ethnic and Migration Studies 36:8, 1317-1333

Colliander, Maria (2004) ”Mumkin bukra inshallah” – suomalaisten ekspatriaattien kokemuksia arabialais-islamilaisestä työkuulttuurista. Pro gradu. Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta

Fechter, Anne-Meike (2007) Transnational lives- Expatriates in Indonesia. Ashgate Pub Co, Hampshire

Fechter, Anne-Meike (2010) Gender, Empire, Global capitalism: Colonial and corporate Expatriate Wives. *Journal of ethnic and migration studies* 36:8

Foulkes, Nicol (2012) Encountering difference. Nordic privileged migrants in Indian mega-cities. Teoksessa: Koikkalainen, Saara & Heikkilä, Elli. (toim.) *New Forms of Migration – Finns Abroad*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku

Glaser, Barney & Strauss, Anselm L. (1967) *The Discovery of grounded theory*. Aldine, Chicago

Heiskala, Risto (1994) *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Gaudeamus, Helsinki

Helaniemi, Merja ja Saviaro, Marja (2006) *Kun työ vie maailmalle. Return ticket*, Helsinki

Hellsten, Kirsi (2009) *Ulkomaantyö*. Lakimiesliiton kustannus. Gummerus, Helsinki

Hindman, Heather (2009) The Cultural Bizarre/Bazaar: Art and the Accidental Elitism of Expatriates in Kathmandu, Nepal. *Journal of Popular Culture* 42:4

Hirsjärvi, Sirkka ja Hurme, Helena (2000) *Tutkimushaastattelu: teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Yliopistopaino, Helsinki

Jokinen, Eeva (2005) *Aikuisten arki*. Gaudeamus, Helsinki

Jokinen, Kimmo ja Saaristo, Kimmo (2004) *Sosiologia*. WSOY, Helsinki

Junkkari, Kaija Maria ja Lauri (2003) *Nykyajan paimentolaiset- työ ja koti maailmalla*. Otava, Keuruu

Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura (2007) *Luokkaretkellä hyvinvointiyhteiskunnassa*. Kirjapaja, Helsinki

Järvinen-Tassopoulos, Johanna (2007) *Suomalaisena naisena Kreikassa*. Kopijyvä Oy, Jyväskylä

Kalen, Laura (2009) *Ulkomaankomennus ja ulkomaisen työntekijän palkkaaminen – Opas työnantajalle*. Turun ammattikorkeakoulu

Katainen, Anu (2011) Tupakka, luokka ja terveyskäyttäytymisen ongelma. Unigrafia, Helsinki

Karisto, Antti (2008): Satumaa- Suomalaiseläkeläiset Espanjan Aurinkorannikolla. Hakapaino Oy, Helsinki

Keskinen, Suvi, Tuori, Salla, Irni, Sari & Mulinari, Diana (2009) Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region. Ashgate, Surrey

Koikkalainen, Saara & Heikkilä, Elli. (toim.) (2012) New Forms of Migration – Finns Abroad. Siirtolaisuusinstituutti, Turku

Koikkalainen, Saara & Suikkanen, Asko (2012) Siirtymät ja kansalaisuus kansainvälisen liikkuvuuden maailmassa. Siirtolaisuusinstituutti, Turku

Kurotani, Sawa (2007) Middle-class Japanese Housewives and the experience of transnational Mobility. Teoksessa Amit, Vered (toim.) Going first class. Berghahn books, New York

Kuusisto, Taru (2008) Toinen mies. Suomalais- italialaiset parisuhteet etnisyyden ja sukupuolen neuvottelussa. Pro gradu. Helsingin yliopisto

Kyngäs, Helvi ja Vanhanen Liisa (1999) Sisällönanalyysi. Hoitotiede 11(1), 3–12.

Kytö, Hannu, Tuorila, Helena ja Leskinen, Johanna (2006) Maaseudun vetovoimaisuus ja kuluttajien yksilölliset elämäntavat. Kuluttajatutkimuskeskus, julkaisuja 5:2006

Latvala, Johanna (2009): Stranger of Family Member? Reproducing Postcolonial Power Relations. Teoksessa Keskinen, Suvi, Tuori, Salla, Irni, Sari & Mulinari, Diana (toim.) Complying with Colonialism: gender, race and ethnicity in the Nordic region. Ashgate, Surrey

Lempiäinen, Kirsti (2007) Sukupuolinen toimija: kysymys olemuksesta, roolista ja tavasta. Sosiologia 2/2007

Leonard, Pauline (2010) Expatriate Identities in Postcolonial Organizations - Working whiteness. Ashgate, Surrey

Lundström, Catrin (2012) "I didn't come here to do housework" – Relocating "Swedish practices in the context of the global division of labour: the case of expatriate households in Singapore. *Nordic journal of migration research* 2:2, 150-158

Löytty, Olli (2005) Toiseus. Teoksessa Rastas, Anna, Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) *Suomalainen vieraskirja: kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Vastapaino, Tampere

McClintock, Anne (1995): *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. Routledge, New York

Mäkelä, Klaus (1990): *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Gaudeamus, Helsinki

Nurmi, Timo, Rekiaro, Ilkka, Rekiaro, Päivi & Sorjanen, Päivi (2004) *Suuri sivistyssanakirja*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä

Näsholm, Malin (2011) *Global careerists identity construction. A narrative study of repeat expatriates and international itinerants*. Umeå university. Print &Media, Umeå

Oliver, Caroline, O'Reilly, Karen (2010): *A Bourdieusian Analysis of Class and Migration: Habitus and the Individualizing Process*. *Sociology* 2010 44: 49

Oksanen, Annika (2007) *Siirtonaisena Singaporessa: ulkomaantyökomennuksille mukaan muuttaneet suomalaisnaiset kertovat kokemuksistaan*. Minerva Kustannus Oy, Jyväskylä

Pratt, Mary Louise (1992) *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. Routledge, Lontoo

Rastas, Anna, Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) *Suomalainen vieraskirja: kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Vastapaino, Tampere

Rastas, Anna (2005): *Rasismi. Oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia*. Teoksessa Rastas, Anna, Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) *Suomalainen vieraskirja: kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Vastapaino, Tampere

Roos, JP (1986) *Elämäntapateoriat ja suomalainen elämäntapa*. Teoksessa Heikkinen Kalle (toim.) *Kymmenen esseitä elämäntavasta*. Esan kirjapaino oy, Lahti

Roos, JP (1988): Elämäntavasta elämäkertaan. Tutkijaliiton julkaisusarja 53, Helsinki

Ruckenstein, Minna (2004) Työpaikkana maailma. Edita Prima Oy, Helsinki

Sinkkonen, Reeta (2009) Onnistu ulkomaankomennuksissa. WSOY Pro, Juva

Soronen, Anne (2011): Tavallisuudesta tyylikkyyteen? Sukupuoli ja maku kodinmuutosohjelmissa. Unigrafia, Helsinki

Suutari, Vesa & Brewster Chris (1998). The Adaptation of Expatriates in Europe: Evidence from Finnish Companies. Personnel Review 27:2, 89-103

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi, Helsinki

Urponen, Maija (2010) Ylirajaisia suhteita: Helsingin olympialaiset, Armi Kuusela ja ylikansallinen historia. Yliopistopaino, Helsinki

Vanhalakka, Leena (2000) Keskiluokan ehtoja vapaaehtoistyölle. Jyväskylän yliopisto

Vuorela, Ulla (2009) Colonial Complicity: The postcolonial in a Nordic Context. Teoksessa Keskinen, Suvi, Tuori, Salla, Irni, Sari & Mulinari, Diana (toim.) Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region. Ashgate, Surrey

Walsh, Katie (2006b) ”Dad says I'm tied into a shooting star” Grounding (research on) British expatriate belonging. Area 38:3, 268–278

Warinowski, Anu (2012) Contemporary emigration on the family level: Finnish expatriate families. Teoksessa: Saara Koikkalainen ja Elli Heikkilä (toim.) Finns abroad- New forms of mobility and migration. Siirtolaisuusinstituutti, Turku

Internet-lähteet

Braseby, Anne (2010): Adaptation of Trailing Spouses: Does Gender Matter? FIU Electronic Theses and Dissertations. Paper 153. <http://digitalcommons.fiu.edu/etd/153> (Luettu 15.8.2012)

Duque, Luciana (2009): Mental health of Expatriates in Finnish Enterprises in Brazil. <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/50433/Annales%20D%20879%20Duque%20Diss.pdf?sequence=1> (Luettu 5.7.2012)

<http://www.expatrium.fi/info/expatwifesprayer.html> (Luettu 14.3.2012)

www.expatrium.fi (Luettu viikottain loppuvuoden 2011 aikana)

<http://www.etymonline.com> (Luettu 22.9.2012)

Helsingin Sanomat 3.1.2010

Expatrium-lehden numerot

Liite 1

Haastatellut miehet:

”Juhani” (diplomi-insinööri), syntynyt 1930-luvulla. Ei lapsia mukana komennuksilla.
Lähettävä taho: suuri konsulttiyhtiö

”Antero” (opistoinsinööri), syntynyt 1940-luvulla. Kaksi lasta mukana komennuksilla.
Lähettävä taho: suunnitteluyritys

”Eelis” (opistoinsinööri), syntynyt 1930-luvulla. Yksi lapsi mukana komennuksilla.
Lähettävä taho: suuri konsulttiyhtiö

”Kurt” (diplomi-insinööri), syntynyt 1930-luvulla. Ei lapsia mukana komennuksilla.
Lähettävä taho: suuri konsulttiyhtiö

”Jukka” (yliopistokoulutus ja jatko-opintoja), syntynyt 1940-luvulla. Kolme lasta mukana komennuksilla. Lähettävä taho: valtio ja kaksi yritystä (suunnitteluyritys ja konsulttiyhtiö)

Haastatellut naiset:

”Aila” (kotirouva, kansakoulu), syntynyt 1930-luvulla. Ei lapsia mukana komennuksilla.

”Kaarina” (lastentarhanopettaja), syntynyt 1940-luvulla. Kolme lasta mukana komennuksilla.

”Brita” (sairaanhoitaja), syntynyt 1930-luvulla. Ei lapsia mukana komennuksilla.

”Vuokko” (oppikoulu), syntynyt 1940-luvulla. Kaksi lasta mukana komennuksilla.

”Ulla” (kansakoulu ja liiketalousopintoja), syntynyt 1930-luvulla. Yksi lapsi mukana komennuksilla.

Liite 2:

Haastattelurunko/Komennustyöntekijä

Perustiedot

Syntymävuosi?

Kotipaikka ja syntymäpaikka?

Vanhempien ammatit?

Siviilisääty?

Millainen koulutustausta sinulla on?

Keitä perheeseen kuuluu?

Komennusten perustiedot

Missä työuran vaiheessa komennus oli?

Mikä yritys toimi lähettäjänä?

Missä maissa olitte komennuksilla (yli 6 kk kestäneet ajanjaksot) ja minä vuosina?

Missä tehtävissä olit komennusten aikana?

Lähtöpäätös ja järjestelyt

Miten saitte tietää komennusmahdollisuudesta?

Miksi päätitte lähteä?

Miten lähtemisestä komennukselle päätettiin?

Miten suomalaiset sukulaiset ja tuttavat suhtautuivat lähtöönne?

Saitteko työpaikan järjestämää valmennusta ennen lähtöä?

Haastateltiinko sinua työpaikan toimesta ennen lähtöä?

Millaisia etuja komennuspakettiin liittyi?

Millainen kielitaito oli lähtiessä? Entä palatessa?

Oliko ulkomaille lähtö sinulle helppoa?

Järjestettiinkö sinulle tutustumiskäynti kohdemaahan?

Oliko kohdemaassa asettautumispalveluita?

Ekspatriaattien elämäntapa

Kerro ensimmäisestä komennuksesta.

Koitko kulttuurishokkia komennusten alussa?

Miten elämä ulkomailla poikkesi arjesta Suomessa?
Miten sopeuduit elämään komennustyöntekijänä?
Oliko ensimmäisen muuton jälkeen helpompi sopeutua uusiin kohteisiin?
Miten pidit yllä suhteita sukulaisiin ja ystäviin Suomessa?
Miten ulkomailla työskentely erosi Suomen työoloista?
Millainen oli tavallinen päivä? Miten erosi päivästä Suomessa?
Millaisia kotinne olivat ja millä alueilla?
Liittyikö komennusvuosiinne siirtokomennuksia eli suoria siirtymisiä asemamaasta toiseen?
Miten lasten hoito tai koulu järjestettiin? Entä kodinhoito?
Millaisiin tapahtumiin tai harrastuksiin osallistuit?
Mistä ystävät löytyivät?
Minkä verran tutustuit paikallisiin ihmisiin komennusten aikana? Entä muihin kuin työtovereihin?
Keiden ihmisten kanssa olit tekemisissä päivittäin?
Olisitko voinut kuvitella jääväsi pysyvästi johonkin asemamaahan?
Koitko komennuksilla olosi turvalliseksi?
Oliko teillä jonkinlainen tukikohta kotimaassa?
Vierailitko kotimaassa komennusten aikana?
Vierailiko teillä suomalaisia tuttavita komennusten aikana?
Miten komennusmaat erosivat toisistaan?
Mikä oli komennusten aikana haasteellisinta? Entä antoisinta?

Työkomennuksen peilaaminen nykyisyydestä käsin

Miten paluu ja sopeutuminen Suomeen sujui?
Mitä työkomennus ulkomailla merkitsi työuralle? Entä yksityiselämälle?
Kaipaatto jotain komennusvuosilta?
Mitä toitte mukanaan ulkomailta? Fyysiset asiat, tavat ja tottumukset?
Pidätkö yhteyttä muihin komennuksilla olleisiin?
Oletteko palanneet vierailemaan komennusmaissa?
Miten komennusaika muutti perhettä?
Miten lapset sopeutuivat Suomeen?
Sanoisitko komennuksen muuttaneen sinua?

Mitä mieltä olet Suomen kansainvälistymisestä? Onko komennuksilla vaikutusta mielipiteeseesi?

Liite 3: Haastattelurunko/ Puolisopestiläinen

Perustiedot

Syntymävuosi?

Kotipaikka ja syntymäpaikka?

Vanhempien ammatit?

Siviilisääty?

Millainen koulutustausta sinulla on?

Keitä perheeseen kuuluu?

Komennusten perustiedot

Mikä yritys toimi lähettäjänä?

Missä maissa olitte komennuksilla (yli 6 kk kestäneet ajanjaksot) ja minä vuosina?

Olitko töissä lähtömaassa? Entä komennusmaassa?

Lähtöpäätös ja järjestelyt

Miten sait tietää komennusmahdollisuudesta?

Miksi päätitte lähteä?

Miten lähtemisestä komennukselle päätettiin?

Miten suomalaiset sukulaiset ja tuttavat suhtautuivat lähtöönne?

Saitteko työpaikan järjestämään valmennusta ennen lähtöä?

Haastateltiinko sinua työpaikan toimesta ennen lähtöä?

Millaisia etuja komennuspakettiin liittyi?

Millainen kielitaito oli lähtiessä? Entä palatessa?

Oliko ulkomaille lähtö sinulle helppoa?

Järjestettiinkö sinulle tutustumiskäynti kohdemaahan?

Oliko kohdemaassa asettautumispalveluita?

Ekspatriaattien elämäntapa

Kerro ensimmäisestä komennuksesta.

Koitko kulttuurishokkia komennusten alussa?

Miten elämä ulkomailla poikkesi arjesta Suomessa?

Miten sopeuduit elämään komennustyöntekijän puolisona?
Oliko ensimmäisen muuton jälkeen helpompi sopeutua uusiin kohteisiin?
Miten pidit yllä suhteita sukulaisiin ja ystäviin Suomessa?
Millainen oli tavallinen päivä? Miten erosi päivästä Suomessa?
Millaisia kotinne olivat ja millä alueilla?
Liittyikö komennusvuosiinne siirtokomennuksia eli suoria siirtymisiä asemamaasta toiseen?
Miten lasten hoito tai koulu järjestettiin? Entä kodinhoito?
Millaisiin tapahtumiin tai harrastuksiin osallistuit?
Mistä ystävät löytyivät?
Minkä verran tutustuit paikallisiin ihmisiin komennusten aikana?
Olisitko voinut kuvitella jääväsi pysyvästi johonkin asemamaahan?
Koitko komennuksilla olosi turvalliseksi?
Oliko teillä jonkinlainen tukikohta kotimaassa?
Vierailitko kotimaassa komennusten aikana?
Vierailiko teillä suomalaisia tuttavias komennusten aikana?
Miten komennusmaat erosivat toisistaan?
Mikä oli komennusten aikana haasteellisinta? Entä antoisinta?

Työkomennuksen peilaaminen nykyisyydestä käsin

Miten paluu ja sopeutuminen Suomeen sujui?
Mitä työkomennus ulkomailla merkitsi yksityiselämällesi?
Kaipaatto jotain komennusvuosilta?
Mitä toitte mukanaan ulkomailta? Fyysiset asiat, tavat ja tottumukset?
Pidätkö yhteyttä muihin komennuksilla olleisiin?
Oletteko palanneet vierailemaan komennusmaissa?
Miten komennusaika muutti perhettä?
Miten lapset sopeutuivat Suomeen?
Sanoisitko komennuksen muuttaneen sinua?
Mitä mieltä olet Suomen kansainvälistymisestä? Onko komennuksilla vaikutusta mielipiteeseesi?